

ACADEMIA ROMÂNĂ
STUDII ȘI CERCETARI
II.

SCURTĂ ISTORIE A SLAVILOR RĂSĂRITENI

□ **RUSIA ȘI POLONIA** □

SIMPLE LINII DE ORIENTARE

DE

N. IORGA
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

BUCUREȘTI

Tipografia «Cultura Neamului Românesc»

1919

N. IORGA

RUSIA ȘI POLONIA

STUDII ȘI CERCETĂRI

Lei

I. Istoria poporului francez, de *N. Iorga*, 1919 20.—

ACADEMIA ROMÂNĂ
STUDII ȘI CERCETARI
II.

SCURTĂ ISTORIE A SLAVILOR RĂSĂRITENI

□ **RUSIA ȘI POLONIA** □

SIMPLE LINII DE ORIENTARE

DE

N. IORGA
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

BUCUREȘTI

Tipografia «Cultura Neamului Românesc»

1919

AMINTIRII ACELUIA

care

ar fi cetit mai cu iubire aceste pagini:

a lui

IOAN BOGDAN

CARTEA I-a

INCEPUTURILE.

SLAVII RĂSĂRITENI : RUSIA ȘI POLONIA

I.

Delimitări naționale și împrumuturi culturale : Varegi și Bizantini.

Între vechii Ruși și vechii Poloni, membri ai aceleiași „Slavii” risipite, fără osebiri politice, trăind în cel mai vast și mai larg patriarcalism politic, incapabil de inițiativă și de organizare proprie, sunt multe și strânse legături, care, adese ori, fac ca viața unora și viața celorlalți să se încalce și să se confunde.

A găsi și a fixa aceste legături a fost însă foarte greu pentru vechea istoriografie, care cunoștea numai și expunea pe larg acțiunile și reacțiunile dintr'o vreme când o Rusie cuceritoare își întindea puterea necruțătoare asupra unei Polonii sfâșiate de intrigi și de lupte lăuntrice, care nu se mai putea apăra, și când poporul polon întrebuița toate puterile lui morale pentru a-și păstra existența deosebită supt această apăsare, și brutală și vicleană în același timp. Preocupată de numele și datele, de aventurile și anecdotele, de pompele și de cuvintele ei de efect, ea nu se coboară mai departe decât suprafața lucrurilor pentru a căuta sensul lor adânc.

Pe de altă parte, felul cum erau privite în acele timpuri cu mai puțină critică înseși izvoarele din care se putea culege viața primitivă și medievală a acelor două popoare, țel plin de o naivă încredere ori stăpânit de imperioase prejudecăți a contribuit să împiedece această înțelegere.

În adevăr noi cunoaștem ce s'a petrecut până la sfârșitul veacului al XI-lea în aceste regiuni numai prin cronici care, departe de a ni da, într'o singură formă autentică, aceste cunoștinți de

la care putem pleca pentru a ne lămuri asupra principiilor unei dezvoltări anterioare, pornesc, din potrivă, de la o stare de lucruri târzie, de la existența unor State definitive, cu așezăminte solide, cu un spirit public format, pentru ca, *potrivit cu ce ajunseseră a fi în prezent, să se creeze începuturi corespunzătoare, ca putere și strălucire, ori măcar ceva vrednic de o dezvoltare ulterioară ca aceea.* Din origini obscure, nedeslușite, lipsite de direcție fiindcă erau total lipsite și de o conștiință națională — care era imposibilă — și de o noțiune de Stat — care ar fi fost precoce — s'au făcut: fundații naționale ori măcar politice, puse cu deplină socoteală, cu o chibzuală amănunțită, Suverani plini de mândrie și urmărind planuri întinse, armate numeroase, scânteieri culturale promițătoare

Așa e cu ceia ce ni spune despre începuturile polone după anul 1000 un Martin Gallus și un Vincențiu de Kadlubec, cari vorbesc — ca să aibă ce opune cronicelor germane, începând de la Merovingieni și pûind în relație cu toată antichitatea romană, cu toată sacra tradiție biblică — de povestea lui Leh, de la care Leșii, a lui Krakus, de la care Cracovia, a Vandei, care s'a înecat în Vistula, a lui Leșec I-iu, a lui Popiel al II-lea, pe care cu soția lui germană, l-au mâncat guzganii, a lui Piast țeranul care, cu gospodina lui, a întemeiat o dinastie menită a dură până la jumătatea veacului al XVI-lea, prin amestecul cu sângele străin al Iagellonilor.

Tot așa există o întreagă istorie legendară a Boemiei, de la Ceh, eroul eponim, care a dat numele său națiunii. Și tot așa, din acea rivalitate față de Germani, încă instinctivă, s'a creat, după cântece populare amestecate cu legende improvizate, pornind, explicative, de la numele de localități, așa-numitul „Cronicar anonim al regelui Bela“, de fapt o fabricație de la începutul veacului al XIII-lea, în care s'a crezut că se pot găsi, ca personaje istorice, nu ca întrupări ale națiilor și ținuturilor în cântece populare, cele d'întăiu figuri de Voevozi luptători în părțile Ardealului, Maramurășului și Banatului.

Se vede bine cum aceeași stare de spirit, din același interes, în mijlocul aceleiași atmosfere politice, a creat aceste naive falsificații.

Numai în ce privește Cronica lui Nestor, cuprinzând povestea începuturilor rusești până prin veacul al XII-lea și datorită, se

spune, unui călugăr de la Chiev, care ar fi trăit încă în veacul al XI-lea, numai în ce privește această largă, bogată, măiestru stilizată povestire nu întâlnim o asemenea interpretare. Dar toți criticii au relevat o maturitate literară care nu se găsește în niciun product istoric contemporan din lumea catolică vecină — iar noi vom adăugi nici din Bizanțul inspirator, o grijă de autenticitate cronologică și diplomatică — de oare ce dă, ea singură, întregi tratate încheiate în al XI-lea și chiar al X-lea secol între Ruși și Bizanț¹ —, ba chiar și idei politice, de unitate slavă și normandă², de prioritate a înaintașilor poporului rus la Dunăre, care pot uimi. Lucru mai ciudat încă: așa-numitul „Cântec al lui Igor“, un falsificat pe care nu vrea să-l părăsească doar mândria națională rusească, dar împotriva căruia ca fond și formă — sunt și imitații din Euripid! — s'au adus argumente absolut distrugătoare, e apărat de unii, cu toate ideile sale anacronice, pentru cuvântul că aceste idei se găsesc și în Cronica lui Nestor, fără să-și fi pus cineva întrebarea, care nu se poate pune față de modestele producții ale literaturii pur bisericești, dacă nu cumva avem a face într'un cas ca și în cellalt cu producțiuni pe care aceleași nevoi politice să le fi scos la iveală.

Însăși apariția Cronicei e curioasă. Dacă acel cântec a fost găsit de Musin-Pușchin într'un manuscris din biblioteca sa proprie, care a avut nenorocul de a peri în focul cel mare al Moscovei în 1812, în schimb de Cronica lui Nestor, ca atare, nu s'a vorbit nimic până la lucrarea latină, datând din 1679, a unui German de la Iena. În istoria Rusiei a lui Herberstein, care o stră-

¹ Istoricul ungar Katona observă că unele expediții rusești la Bizanț sunt necunoscute cronicilor bizantine înseși. V. și mai departe, la cap. II. Cf.: „La Dunăre, unde e acum țara Ungurilor și a Bulgarilor. De acolo Slavii s'au răspândit pe pământ și au luat nume deosebite, în măsură ce s'au stabilit în diferite țeri“ (c. III), etc.

² „Nu era decât o singură rassă slavă, adecă: Slavii stabiliți pe malurile Dunării și pe cari i-au supus Ugrii, Moravii, Cehii, Leșii și Polianii, numiți azi Ruși. Pentru ei au fost scrise întâiu cărți în Moravia, cu caractere slave, care subsistă în Rusia și la Bulgarii dinăreni“ (c. XXI)... Nația slavă și nația rusească e una, căci de la Varegi poporul s'a chemat rus și era înainte slav, și vorbiau și slavonește“ (c. XX). Cf.: „dincolo de Marea Văregilor, la Ruși. Unii se chiamă Suedesi, alții Normanzi, alții Englesi, (Inglenii ar fi, după alții, Ingermanieni), alții Goți“ (c. XV).

bătuse în al XVI-lea veac, nu e nicio urmă de cunoaştere a acestei cronici, care măgulia totuşi aşa de mult orgoliul moscovit. Tot aşa şi cu pastorul Petrejus, din Suedia, care a reluat subiectul.

Petru cel-Mare e acel care află manuscriptul din Königsberg. Leibnitz căpătă o copie pentru operele sale de istorie. La 1732 apare, supt numele călugărului Teodosie, o traducere germană. Ecaterina a II-a face să se publice patru ediţii, ca pentru o carte de propagandă. Manuscriptele răsar atunci. „Indată se descoperi în deosebitele biblioteci al mănăstirilor şi chiar ale particularilor o infinitate de copii, ale căror versiuni diferiau mai mult sau mai puţin între ele.“ Se vorbeşte de două manuscripte de basă din veacul al XIV-lea. În condiţiile în care scriem, orice verificare în această privinţă e imposibilă.

Dar mai e un argument pe care alţii nu l-au putut avea. Puţin înainte de anul 1680 un Român, cu sânge poate şi sârbesc, dar care, originar din Banat, se credea şi se afirma Sârb, înfăţişându-se ca urmaşul de sânge al despoţilor de odinioară ai Serbiei, Gheorghe Brancovici, scrie, în Rusia sau pe baza manuscriptelor copiate în Rusia, o Cronică a Chievlui şi a vieţii ruseşti, pe care o publicăm dăunăzi¹. Partea mai veche însă e întocmai ca în Nestor, cu deosebiri însemnate². Fără a vorbi de numele corect Corestena, dat localităţii care la Nestor apare supt forma „Iscorestena“, cu prepoziţia greacă — ceia ce face a se presupune un original grec, măcar pentru această parte —, de aici lipseşte toată partea împrumutată cronicilor bizantine, ca Gheorghe Hamartolos, şi acele ciudate acte politice ce apar intercalate, ca nişte tratate de la putere la putere, în Cronica rusească, aşa cum o cunoaştem.

Aceste concluzii se impun cu atât mai mult, cu cât cronica, mai târzie, a Voliniei, cronica Suzdalului, cronicile Novgorodului,

¹ *Revista Istorică* pe 1917; trasă a parte supt titlul *Operele lui Gheorghe Brancovici*.

² Cf. Brancovici, ed. cit., p. 42; Nestor, c. xxx.

³ Capitolul despre idoli, p. 45 şi urm., e după o cronică din Novgorod; v. şi traducerea franceză de Louis Paris, I, p. 152 şi urm. Tot aşa pentru desfiinţarea idolilor (Brancovici, p. 58) în ediţia citată din Nestor, pp. 154—5. Casul de la Novgorod, ed. cit., pp. 154—5, e la Brancovici, pp. 59—60. — Paris citează din manuscript.

mai ales cele din Nord, au un caracter de scurtime cu totul deosebit de largile expuneri împodobite ale lui Nestor, și vrâsta lor n'ajunge pentru a se fixa deosebirea.

* * *

I. Lăsând la o parte socoteala elementelor de adevăr care și în forma unor asemenea compilații meșteșugite s'au putut strecura din vechile cronici de care se vorbește în „letopisețele“ locale din veacul al XIII-lea, să încercăm a trage linii generale în mijlocul faptelor transmise cu amănunte și precizări cronologice care sunt cu totul dubioase.

Vechiul teritoriu slav asupra căruia s'a făcut întemeierea „Statului“ polon și a „Statului“ rusesc era relativ destul de restrâns, fiind mărgenit din toate părțile de rasse rivale, care în cea mai mare parte a lor s'au contopit cu acest neam mai bine înzestrat sau mai numeros decât ele care au fost Slavii din Vest. La Apus, începând din extremul Nord, Finlanda arată și astăzi seminția care din cele mai vechi timpuri a locuit-o, acei *Suomi*, oameni ai mlăștinilor, „băltăreți“, pe cari natura solului, așa de vitreg pentru viața și cultura umană, i-a împiedecat de a se desvolta. Finii de aceștia, rude bune — mai ales în ce privește pe acești *Suomi* — cu Ungurii-Maghiari, cari apar, ca vânători și pescari, cu totul străini de plugărie, pentru care au luat cuvinte de la Slavii panonieni și de la Germani, sunt Estonii, vechii *Aestui* ai lui Tacit, locuitori în țara care li poartă numele și în regiunile livoniene, asupra cărora s'a întins expansiunea lor de agricultori.

Tot Nordul, până în apropierea Moscovei, era, odată, pământ finic. O arată numele geografice, întru cât ele nu sunt ale colonizării rusești mai nouă; o arată și aspectul fizic al celor cari i-au absorbit cu toții. Ciuzii¹, „Mordvinii“ sunt frații acelor Aleuți, Iacuti, Samoiezi, cari trăiesc, cu limba lor, cu obiceiurile lor, cu religia străbună a șamanismului vrăjitor, în Nordul, colonizat, dar neasimilat, al Siberiei.

Până la Pomeranieni apoi, Slavii „de pe malul Mării“, coasta Balticei e cuprinsă de neamul letic, în care etnografi mai ve-

¹ Cuvântul înseamnă: „străin“; Daniel Ernst Wagner, în *Allgemeine Weltgeschichte*, LXII, Brünn 1789, pp. 17-8.

chi vedeau o continuare a Herurilor (cari sunt, de fapt, Germani ca oricari alții), acei Latiși ai Rușilor de astăzi, cari i-au atras în viața muncitorească a orașelor și i-au făcut să decadă astfel supt raportul fizic ca și supt cel moral, până la ultimele „evacuări“ și lupte civile, care au scăzut și mai mult numărul lor.

Legati, în ce privește sângele, cu Prusienii din vecinătatea pomeniților Pomeranieni, alt vechiu popor anterior, dar cu un viitor mai larg de cultură, Lituanienii, se întindeau în adâncul pământurilor roditoare, spre Ost și spre Sud.

Și, lăsându-se aici o poartă către Apus pentru semințiile slave din Lusacia, din Silesia, din Mecklenburg (Obotriții), care au fost măcinate și înghițite de expansiunea țeranilor germani încă înaintea anului 1000, și pentru acei Slavi din câmpie cari de aceia se ziceau Poloni (de la pole, câmp), veniau la rând cândva, ca vecini apuseni, Românii, încă fără Stat, organizați și ei după datina, pe care vom cunoaște-o îndată, a conlocuitorilor lor. Ei au dat apoi ce e mai esențial în baza etnică a Rușilor Mici, a Rutenilor, Rusneșilor sau, pentru a li zice cu un nume care e al unei lupte politice actuale, a Ucrainenilor, sprinteni, vioi, cu ochii căpriei, cu părul negru, sămănând cu ai noștri și cu cei cari sunt, în Balcani, cu toate osebirile istorice și urile actuale, totuși înrudiți cu mult mai mult decât credeam noi și decât cred ei înșii.

Niprul formează aici, cu linia lui aproape dreaptă, un sprijin — odată fusese chiar un hotar — pentru alți Slavi, cari-și ieau numele, după caracterul așezării lor: *Drevliani*, de pădure, *Severiani*, de Nord, lângă *Poliani*, de șes, ori după apă lângă care stau, după strămoșii legendari poate, Radimici, Viatici¹. Teritoriul acelor cari, după o cucerire străină creatoare a unui nou Stat, își vor zice Ruși, se întinde de la această largă apă a Niprului până la marea linie cotită a Volgăi, dincolo de care se desfășură teritoriul de păstorie și pradă al popoarelor uralo-altaice, al „Hunilor“ din deosebitele timpuri, cari, înainte de a da pe Tatarii din veacul al XIII-lea, au dat deosebite alte seminții cuceritoare, fundând „Imperii“ de o cohesiune îndoielnică și de o durată mai mare sau mai mică. Dintre ei, acești oameni ai stepei nesfârșite, europene și asiatică fără distincțiune, Cazarii

¹ Brückner, *Gesch. der russischen Litteratur*, Berlin 1905, p. 3.

au întemeiat o stăpânire mai îndelungată, având legături și cu Bizanțul, în veacul al VIII-lea, iar Polovții, Uzii sau Pecenegii au fost dușmanii statornici și înviersunați ai formațiunilor rusești din vezurile al X-lea și al XI-lea.

Trăind pe acest spațiu și cu aceste încunjurimi, Slavii de la Apus și de la Răsărit, pe lunga întindere de pământ de la Baltică la Marea Neagră, se mulțămiau cu o simplă viață patriarcală, fără vre-o poftă de altă întindere decât aceia pașnică, neîntreruptă prin colonizarea plugarilor lor, cari făceau aici cu Finii ceia ce cu Slavii de la Marea din Nord făceau Germanii ei înșii. Trăiau supt un regim care a fost și al nostru în cele mai vechi vremuri, având în fruntea lor Voevozi și staroști, cărora li corespund *bătrânii* noștri. Ceva asemănător cu juzii de la noi, de veche origine poate romană, nu se întâlnește la dâșii, unde creazul, de origine — se zice — germanică, are alt sens de și în documentele noastre slavone și chiar în usagiul obișnuit *jude* și *cneaz*, *cnez*, au ajuns a fi termini corespunzători.

II. Ca să fie un Stat, a trebuit o intervenție străină. În părțile Niprului ea a venit de la elementul germanic al Scandinavilor, al Varegilor „ruși“ (așa zic Finii Scandinavilor: Ros). Veniau ei, — acești frați ai „Danezilor“ din Anglia, ai Normanzilor din Franța-de-Nord, din aceiași Anglie, ceva mai târziu din regatul celor Două-Sicilii —, de la Nord, cum s'a pretins, pe la gura Dvinei¹, pe la lacurile Ladoga și Onega, pe la Novgorod, a cărui creațiune ar fi în legătură cu dâșii? Am emis aiurea o altă ipoteză. Garda Impăraților bizantini era compusă din Varegi, și aceștia joacă un rol și în rosturile militare ale provinciilor Imperiului. E exclus oare ca ei, cunoscând pe Slavii Niprului prin excursiile lor de pirați de la un capăt la altul al Mării Negre, să se fi gândit a-i întrebuița pentru a formă pe teritoriul și cu sprijinul lor o fundațiune politică, de unde să-și poată exercita în mai multe direcții acțiunea lor pasionată de glorie și lăcomă de câștig? Ar fi fost o imitație, lângă fluviul cel mare nordic, a celor săvârșite de Bulgari, o ceată de aventurieri uralo-altaici, în mijlocul

¹ Ernest Seraphim, *Geschichte Liv —, Est — und Kurlands*, I, Reval 1897, p. 4 și urm.

altor seminții slave, tot așa de amorfe, lângă Dunăre, cu două veacuri înainte.

De fapt avem a face cu o așezare de caracter pur militar-care n'avea toate caracterele deosebitoare ale Statului. Chievul, a cărui ctitorie legenda o atribuie unui fabulos Chii, ajunsese reședința unor șefi cu drept de moștenire, cari erau încunjuțați de o mică oștire de tovarăși, de credincioși, *drujina*, având aici drepturile pe care în monarhia de luptă și pradă a Francilor merovingieni le aveau antrustionii. Legăturile toate erau cu conaționalii de aiurea, și ele au durat destul timp pentru ca cneazul-König, Iarosláv, care și-a măritat una din fete la Scandinavi, să caute un soț pentru cealaltă în regatul francez, vecin cu Normanzii, — Ana ajungând astfel regină în Paris, iar mai apoi, după moartea bărbatului ei, regele Henric, nevasta unui feudal din aceeași țară. Relații de familie cu stăpânitorii scandinavi nu lipsesc nici ele. Compilațiile istorice norvegiene vorbesc până târziu, ca Snorro Sturleson și Saxo Grammaticus, de cneji ruși, cari sunt pentru ele Waldemar (Vladimir), Wisewald (Vsevolod), Harald, etc. Nu odată apar șefi varegi și în al XI-lea veac pentru a lua parte la războaiele interioare ale acestei „Rusii“ înrudite, ale „Chünagardului“ (Chiev), și în același secol regele norvegian Olaf-cel-Sfânt află refugiu la Ruși. În schimb, Iaroslav-cel-Înțelept din Chiev iea pe fiica regelui Suediei Olaf, Ingegerda; fiica lor Elisabeta se mărită cu Harald-cel-Indrăzneț al Norvegiei. Mai târziu, fiul lui Vladimir Monomahul, Mstislav, e soțul Suedezei Cristina; fiicele lor, Malfried și Ingeborg, se mărită în Scandinavia, și fiul celei din urmă și al regelui Eric va purta numele de Valdemar al bunicului¹.

III. O astfel de alcătuire n'ar fi durat multă vreme dacă n'ar fi intervenit o altă influență, aceasta în adevăr capabilă de a da un Stat după normele romane, care se perpetuau și în Constantinopolul grecizat.

După Rurik al lui Nestor, care ar părea cules din poezia epică a poporului, din *băline*, ca acelea care ni s'au păstrat, și după Igor și Oleg, cari urmează ca domni ai Chievului aventurierilor cu nume specific normane, Askold și Dir, cneghina (Königin) Olga — femininul de la Oleg — trece la ortodoxia bizantină. Ca

¹ Barwinski, în *Die Ukraine*, Berlin 1916, pp. 10—11.

pretutindeni aiurea — la Franci, la Bulgari, cum vom vedea și la Poloni —, legenda face dintr'o femeie înainte-mergătoarea conversiunii politice și a botezului general național.

Până să se ajungă la adoptarea religiei împărătești, care dă legitimarea posesiunii, dreptul de a rămânea și de a se desvolta după puteri, va trebui o expediție în Balcani, o încercare de a înlocui pe Bulgari, mai vechi ocupanți, întemeietori ai unui Stat de imitație care după trei veacuri e acum în descompunere, în misiunea lor istorică de a întemeia aici un Sfânt Imperiu roman de nație barbară, care ar corespunde Imperiului de nație germanică al lui Carol-cel-Mare și al Ottonilor. Sviatoslav vine ca „federat“ al Cezarului de pe Bosfor și are pretenția de a fi recunoscut ca Domn pe locurile unde sfărâmasese Statul unor usurpatori cari, de un secol acuma, primiseră botezul Dar Ioan Tzimiskes, Împăratul de sânge armenesc, plin de energie și îndrăzneală, nu lasă pe acest intrus să se incuibe în preajma provinciilor sale. Strâns de oștile stăpânului legiuit, cneazul se retrage la Dunăre și, luni de zile, el rezistă în Drstr, vechiul Durostor, Silistra de astăzi, din care făcuse Capitala sa. Cronica grecească ni-l arată luptând din luntre, cu coif și platoșă de aur, ca un adevărat urmaș al vichingilor de nebună vitejie.

S'a întors din această Bulgarie pentru a cădea supt loviturile Pecenegilor din pustie. Dar ai lui au adus cu dâșii scumpe comori. Ei au acum noțiuni și așezăminte cu care nu porniseră de-acasă. Apar în mijlocul lor de acuma *boierii*, demnitate turanică, al cării nume pare a însemna „frunțași“, de la *bol* cu sufixul de plural uralo-altaic *ar*, corespunzând astfel numelui în-suși ale Bulgarilor. Au limba bisericească și literară pe care din dialectul slav de lângă Salonic o alcătuiseră Ciril și Metodiu, convertitorii Moravilor și creatorii unei noi liturghii, acea limbă pe care Statul bulgăresc, vechiul Țarat, din Preslav, o adoptase și în care se lucra și traduceri bisericești și chiar profane, opere de istorie (Malalas, Manase, etc.), după literatura bizantină mai recentă ori mai îndepărtată 'n timp.

— Deci creștinismul el însuși avea credincioșii săi, cari nu mai erau, ca în zilele Olgăi, o excepție¹. Poate că nu cneazul Vla-

¹ Ea trimite și o solie la Otto I-ii al Germaniei, pentru a cere misionari (Barwinski, *l. c.*, p. 9). Sosește un călugăr de la Trier, Adalbert (*ibid.*).

dimir a creștinat pe ai săi la 988, ci aceștia i-au impus legea lor, cînd ea a fost întinsă asupra tuturor, oaste de Ruși și supuși slavi, prin hotărîrea șefului și a stăpînului. Cronica lui „Nestor“, în versiunea lui Gheorghe Brancovici, zice așa: „Marele monarh rusesc Vladimir, după ce s'au botezat însuși și au luminat Chievul și tot neamul rusesc cu sfîntul botez, îndată au poruncit să surpe toți idolii și capiștele să le sfărîme și pînă în temelie să le strice și în locul lor să zidească dumnezeiești biserici. Și întîiu pe idolul Perun au poruncit să-l lege de coadele cailor și să-l arunce în Dnipro... Și au poruncit Vladimir de au ridicat în Chiev o beserică de piatră mare, Preobrenie Domnului și, într'acel loc unde au fost idolul Perun, au zidit o beserică întru pomenirea Sf. Vasilie, pre numele ce i s'au dat în botez“.

O eră mai mult grecească decît „bulgărească“, începe astfel. O principesă greacă e soția lui Vladimir, o soră a Împăraților „păziți de Dumnezeu“, cari aveau obiceiul de a-și căpăta astfel aderenți printre barbari, chiar dacă aceștia nu călcau într'o biserică ortodoxă pentru a serba o adevărată căsătorie. Mai tîrziu, în alt veac, unul din cneji va purta numele grecesc al lui Constantin „Monomahul“. Biserica principală la Chiev e Sfînta Sofie. Dietmar de Merseburg, cronicar german, spune că Vladimir și Ana au fost înmormîntați, după datina împărătească, în sarcofagii de marmoră. Cărturarii sunt în bună parte Greci, ca și șefii clerului Mănăstirea constantinopolitană Studion dă norme călugărimii. Moneda e grecească pe o parte, slavă pe alta. Numele lui Vladimir însuși are un aspect „literar“ balcanic, și așa va fi și cu atîția din urmașii săi. Iaroslav ordonă a se face traduceri din grecește. Căsătoria lui Vsevolod cu o princesă bizantină va întări aceste legături.

IV. Datina germanică rămăsese însă, contra regulilor romane în succesiunea la tron. Altfel ar fi fost dacă acești neofiți ai legii Răsăritului ar fi avut perspective de instalare la Bizanț. Refacerea Imperiului însă de Tzimiskes, de unii Împărați militari din veacul al XI-lea și, în sfîrșit, îndată, de marea dinastie, restauratoare, a Comnenilor, împiedecă orice aspirații în această direcție. Se revine atunci la concepția teritoriului-pradă, a supușilor de moștenire, capabili de a fi distribuiți la altă moștenire.

Astfel, îndată după Vladimir, — căruia un călugăr contemporan îi atribuie frumoase mărturisiri înaintea lui Dumnezeu, pe care de sigur că nu el le-a scris, — cnezatul unic se desface în apănagii, având drept centru o cetate mai consolidată, și hotarele lor corespund destul de bine cu ale vechilor Voevodate slave.

Cu acest prilej, pentru a ajuta, la 1018, pe fugarul cneaz Sviatopole, fiul lui Vladimir, — cu numele morav, luat din tradiția moravă —, pentru a stabili pe Iziaslav, pentru a face un stăpânitor, la 1087, în același veac al XI-lea, din Iaropolc, apoi unul din David, intervin Polonii, cărora odinioară, în veacul precedent, li se „luase“ de către cei din Chiev Rusia Roșie, Galiția de mai târziu. Sviatopole se însurase cu fiica lui Boleslav-cel-Viteaz al Poloniei¹. Supt influența polonă au loc și relațiile nouă cu Scaunul roman, care se constată la 1075 și la 1092².

II.

Inceputuri polone.

„Statul“ acestora e și el de origine romană, — romană de Apus, deci catolică. Mijlocitori au fost aici, corespunzând Bulgarilor din Răsărit, barbarii în contact direct cu civilizația antică în vechea ei vatră, Germanii.

Dar nu se trece de la ei direct, în această *transmitere de viață politică legitimă*, la Slavii șesului de lângă Vistula. Cei d'întăiu botezați, cei d'întăiu împodobiți, mai apoi, cu o coroană regală sunt Cehii. De la aceștia vine apoi înrăurirea care adună laolaltă pe șefii răzleți ai deosebitelor „ducate“ care nu sunt decât Voevodatele primitive din Polonia însăși, din Mazzovia, din Silesia.

O femeie, Dombrova, fiica unui stăpânitor din Boemia, face, la 965-6, din soțul ei — acesta „istoric“, după mărturia în treacăt a cronicelor germane —, Miecislav I-iu, un prinț creștin.

De fapt osebirea între Polonia și Boemia, — care ea însăși nu e decât continuarea Moraviei și, prin aceasta, a vechiului ducat răsăritean format de Carolingieni, cari introduc aici noțiunea însăși a Craiului (*Carolus*) —, nu s'a făcut încă. E un Stat slav, de formă romano-germanică, neavând hotăre lămurite

¹ În schimb, Casimir al Poloniei iea pe fiica lui Iaroslav din Chiev (Barwinski, *l. c.*, p. 8).

² Sosire la această ultimă dată a legatului pontifical Teodor în Chiev, *ibid.* Papii făcuseră încercări încă din secolul al X-lea (979, 986, 988, 991, 1000) Solii rusești la Roma, 944 și 1001 (*ibid.*).

mai ales în Răsărit, o Austrie catolică de graiu și de sânge nou. Șefii poloni au nume cehe, și limba literară polonă va rămânea plină de termeni împrumutați de la frații din Boemia.

Astfel, dacă Boleslav, Bretislav, căpeteniile cehe, stăpânesc la Gnesno, cetatea „cuibului“ — de unde stema vulturului alb —, la Cracovia, ca și în Silesia, plină de „duci“ poloni, Polonul Boleslav-cel-Viteaz, Hrabră, va fi mai mare și peste Boemi. Numai când, pe la anul 1000, cea d'întăiu atingere cu Germanii lui Otto al III-lea aduce o recunoaștere — istoria națională zice: o încoronare — în acel Gnesno, unde, firește, se prestează omagiu Cezarului, nu ca German, ci în această calitate imperială romană, se poate zice că există, dacă nu o Polonie, cel puțin o feudă polonă pentru Imperiu. O nepoată a lui Otto al III-lea va fi aici „regină“, Casimir, urmașul „Viteazului“, se va adăposti în zile grele la Împăratul Courad, și un Vladislav va purta porecla de Hermann. Mai târziu pe tronul din Gnesno va apărea o Agnes de Austria. Henric al V-lea, Frederic Barbă-Roșie vor avea, ca și Papa Alexandru al III-lea, vasalii lor pe Vistula.

Dar o încoronare formală din partea Papei lipsește, și în schimb este conflictul dintre al doilea Vladislav și Sfântul Stanislas, arhiepiscopul regatului, cea ce aduce uciderea prelatului, la 1079 și intervenția pedepsitoare a Sfântului Scaun. Un rege polon, Boleslav Gură-Strâmbă, va fi între cruciați.

Polonia această caută imediat să înghită Rusia în catolicismul ei, de origine boemă. Odată Iaroslav cel Înțelept, din Chiev, susținuse, împreună cu Împăratul Henric al II-lea, pe Casimir Inoitorul, luând apoi pe sora acestuia ¹. După ce Împăratul Henric al IV-lea, a căruia soție, Praxedes-Agnes, era de la Ruși, se gândise a sprijini, pe la 1070, pe cneazul rus izgonit, Iziaslav ², acel Boleslav al II-lea († 1081), soț al fiicei unui cneaz de Vladimîr, hotărăște după voie, cum am văzut, la Chiev, la Smolense,

¹ Bâtinski, *l. c.*, p. 10. Era vorba la 1040 și de o căsătorie a lui Henric al III-lea cu o prințesă rusă; *ibid.*

² După cronicarul german Lambert de Aschaffenburg, Lambert de Gembloux și Albert de Stade. Grigorie al VII-lea însuși îi scrie, la 17 April 1075, ca unui „rex Russorum“ (Scrisoarea la Baronius). *Deci o încercare de regalitate în numele Papei.* La Papa venise fiul cneazului, și i s-a oferit coroana „din partea Sf. Petru“.

la Polotc, reședințele posesorilor moștenirii marelui Vladimir¹. Fiul său, Mieșco, iea, cu speranța de moștenire, pe o princesă rusă.

Pentru a se face măcar unirea politică, *reunirea* semințiilor pe care acum, pe lângă limbă, atunci fără valoare, le deosebia contesiunea, ar fi trebuit însă ca Polonia să stăpânească teritoriul de legătură, în Carpați, la originea râurilor ce curg spre Marea Neagră și Dunăre la Apus de Nistru, acea Rusie Roșie, în care tocmai cnejii din veacul al XII lea așează, părăsind Chievul, centrul, cel puțin de hegemonie, al vieții rusești ortodoxe : Vladimirul (de unde: Lodomeria), apoi Haliciul (de unde Galiția), al cărui stăpînitor, Iaroslav, avuse, un moment, legături cu Manuel Comnenul, marele Împărat bizantin pornit în expediție de recuperare contra Ungurilor. În curând însă o direcție catolică eră să se pronunțe. Un singur moment, la 1198, după moartea Halicianului Vladimir, Poloniei și-ar fi putut anexa definitiv Galiția, dar ei trebuiră să renunțe la dînsa, în profitul fratelui acestuia, Roman, care ocupă un moment și Chievul².

Aici pătrund, sprijiniți pe privilegiul particular al Papei, în calitatea lor de regi apostolici, în veșnică luptă contra shismaticilor — ce sunt pe lângă ei ducii „regali“ ai Poloniei? — Arpadienii din Ungaria, cari, după temelială pusă, la 1000, de Ștefan-cel-Sfânt, au putut scăpa, dacă nu de omagiul formal față de Germani, măcar de o înrăurire decisivă a acestora, și cari pe încetul se ridică spre independență și se avîntă spre cuceriri: în Croația, în Dalmația, dincoace de Tisa, la Dunărea sârbească și bulgărească, spre Carpații românești, cu depărtate visuri constantinopolitane, împărătești.

Înainte de 1100—afară de relațiile lui Ladislau, ruda Sf. Ștefan, și a fiilor lui în Rusia³ — vedem pe Iaroslav măritându-și una din fete, Anastasia, soră cu Ana de Franța și cu regina Norvegiei, după regele Andrei I-ii al Ungurilor³, și apoi pe acel Iaroslav Rusul

¹ Ditmar face din Sviatopluc, cneaz rus, ginerul lui Boleslav, care adusesese cu soția și un episcop german.

² Dlugosz îl arată pe Roman primind la Haliciu pe fugarul bizantin Laskaris („Archamis“), când Latinii ieau Constantinopolul : în toate aceste relații Moldova a trebuit să aibă un rol. Roman moare în luptă cu Poloniei ; la Vladimir în acest timp domnește Vsevolod.

³ Bărwiniski, *l. c.* Prinții Andrei și Leventa în Rusia (p. 11), unde primul se și însură.

mergând la acești Unguri pentru a se întoarce de acolo cu principele Coloman. Fiica de cneaz Eufemia, a lui Vladimir, va ajunge la 1112, ca soție a regelui Coloman (1095-1118), regină a Ungariei, care avea încă fundațiunile ei mănăstirești bizantine, din vremea cînd șefi maghiari căutau pe Hristos la Constantinopol, nu la Roma.

Cutare pretendent maghiar vine de la Ruși, și cu ajutor polon, ca să atace pe regele Bela-cel-Orb. În Rusia, Iziaslav se luptă pentru moștenirea sa cu ajutor unguresc¹.

Intervențiile ungurești în Galiția, al cărui nume apare apoi și în titlul regal al „apostolicilor“, se fac tot mai dese. Între Rusul Mstislav de la Novgorod și Coloman, însurat cu o princesă polonă, Salomeia, se vor da lupte pentru această țară. Andrei al II-lea, în timpul cât fiul său, alt Coloman, va stăpâni trecător (de la 1214), ca rege de creațiune apostolică, la izvoarele Nistrului, va lua ce d'întăiu titlul galițian și lodomerian. Bela al IV-lea așază aici pe ginerele său, Rostislav. Dar după Roman, fratele lui Vladimir, fiul, Daniil, și mai târziu Leon, cneji ruși, — cel din urmă și fundator al „Leopolei“, al Lvovului sau Lembergului —, vor rămânea, timp de câteva decenii, până la 1301, domni ai importantei provincii. Și în acest timp totuși Ungurii vor ajuta pe ducele de Cracovia, Lesco-cel-Negru (1285), refugiat la ei, apoi, și a doua oară.

Această Rusie de la Haliciu e acum *cea adevărată*. Chievlul e al ei, și Moscova s'a născut abia. La 1253 Papa va da coroana regală lui Daniil, care visa pentru fiul său Roman, căsătorit cu o Babenberg, moștenirea austriacă. Aici poate, între Răsărit și Apus, pe un teren favorabil fructificării unei culturi prin cealaltă, ar fi renăscut viața rusească, dacă în acest moment ostile, de strictă disciplină chineză, de mare avânt sălbatec, ale genialului barbar Ginghiz-Han n'ar fi zdrobit la Culca (1224) coaliția șefilor ruși cari până atunci nu luptaseră decât între sine și n'ar fi împiedecat și orice expansiune a Haliciului aceluia către Răsărit, unde acuma era robia Împăratului păgân.

În acest răstimp Polonia, fără coroană regală legitimă², având

¹ Pentru căsătoria rusească a prințului Géyza, Barwinski, *l. c.*, p. 12.

² Cf. Salvandy, *Histoire du roi Jean Sobieski*, I, Paris 1856, p. 70: „ce nom de roi réservé à la république chrétienne et que les deux chefs, spirituel et temporel, de la chrétienté, le Pape et l'Empereur, pouvaient seuls donner“.

doar ca sâmbure statornic o Biserică al cărei caracter e național, cade și ea în frământările vieții politice locale. Și ce e mai grav, e apariția germanismului năvălitor, nu în forma Cezarilor ce se mulțămesc cu omagiu, ci în aceia a țăranilor colonizatori în *Drang nach Osten*, a burghezilor fondatori de orașe comerciale, și mai ales a Ordinelor cavaleresti.

Un episcop misionar, Adalbert, întemeiază, în creațiunea sa de la Riga, pentru a înlătura pe păgânii Livoniei, Ordinul Pur-tătorilor de spadă, *Ensiferii*, cari creiază pe sama lor un adevărat Stat german, ce va trăi multă vreme aici, la Baltica. Față de atacurile prusiene, ale altor păgâni, se încearcă de ducii separației polone un Ordin *negerman*, al lui Hristos. În sfârșit printr'o convenție formală, cu termin, Conrad de Mazovia chiamă în aceste părți ale Prusiei pe Teutonii de la Ierusalim, siliți a-și părăsi acest loc de origine al puterii lor militare și izgoniți de regele Ungariei, care-i chemase contra Cumanilor, din Brașov, din Câmpulung, din toate aceste părți „transilvane“ și „transalpine“, unde nădăjduiau să rămâie în *burgurile* lor ca domni independenți. Prinții galițieni Andrei și Lev, apoi Iurie-Boleslav, încheie înțelegeri cu Teutonii pentru lupta comună contra Mongolilor¹. La Marea Baltică ei erau însă de acum intangibili, și sfărâmurile vechii Polonii unitare erau întemnițate 'n interior, între Teutoni, Tataři și alți păgâni, cari încep a se organiza atunci într'o puternică bandă militară, Lituanienii.

III.

Jugul tătăresc.

Stăpînirea tătărească a durat, asupra tuturor cnejiilor în care se sfărâmasese, pentru motive pur dinastice și absolut întâmplătoare, fără nicio conștiință de Stat, cu nevoile lui, vechea Rusie unitară de la Chiev, nu un veac și jumătate, cum vrea să facă a se crede o explicabilă susceptibilitate națională, ci tocmai cu o sută de ani mai mult.

Căci lupta de la Culicovo, în care, la 1380, cneazul Moscoviei — oraș nou și apropiat de reședința Hanului stăpân, despre al cărui rost se va vorbi pe urmă, — Dimitrie Ivanovici Donscoi („de la Don“), a izbutit, el, care „cumpăraseră „iarlic“ de la Han pentru Nijni-Novgorod și Murom, cu ajutorul vecinilor și tova-

¹ Barwinski, *l. c.*, pp. 14-5.

rășilor săi, să zdrobească oștirea de „800.000“ (!) de oameni a „Țarului“ tătăresc Mamai, aliat cu Jagello, n'a produs rezultate durabile. Vechea supunere a revenit, și încă într'o formă mai apăsătoare decît aceia de până atunci. Toctamiș, care a înlocuit pe Mamai, n'a fost mai puțin ascultat decît acesta (el a primit ca ostatec pe Vasile, fiul învingătorului, și a hotărît în conflictele lui cu vecinii); Timurlenc, noul Ginghiz-Han, care a răsărit în adâncurile Asiei ca să se arunce, într'un formidabil avânt, și asupra consângenilor săi din „Horda de Aur“ a Rusiei, a sângerat pe Ruși cu un frâu de fier, mai aspru decît cel din trecut; și în veacul al XV-lea un Edegü, un Ulü-Mahmed, în cea d'întăiu jumătate, un Sidi-Ahmed, în cea de-a doua, și-au cerut și și-au căpătat de la „sclavii“ lor, principii, acuma singuri-stăpânitori, fără rivali, ai Moscovei, aceleași drepturi. Solii lor au pretins imperios tributul pe care viclenia slavă l-a putut înlătura doar prin neconținute zăboviri și prin oferte de largi „peșcheșuri“, până ce a venit în sfârșit momentul ca Marele-Cneaz Ivan să poată călca în picioare ordinul superiorului său, care, redus acum la teritoriile de dincolo de Volga — de aici terminul de *Tartari Zawolhienses* în documentele polone —, își văzuse întăiu oastea perind supt loviturile unui dușman de același sânge. Dar aceasta înseamnă: cam 1480.

În tot acest timp apăsarea a fost grea și umilînța adîncă. Nu s'au simțit batjocuriți supușii, mulțimile acelea slave care n'aveau ideie de ce poate să însemne un neam, ci primiau orice putere li se impunea de soartă, și nici măcar anume clase din populație n'au gemut supt insultă. Totul se reduce la cazuri particulare, privind, în general, dar mai ales în parte, pe membrii deosebitelor dinastii. Orice cneaz trebuia după obiceiul mongolic pe care-l întălnim apoi și la amicii Tatarilor, Turcii osmanlăi din Constantinopol, de aceiași rasă, să apară la Hordă, să se târască până acolo, după terminul oficial acceptat de toți, ca să fie recunoscut și întărit. Cum acești păgâni, cari nu erau, multă vreme, nici măcar Musulmani, ci rămăseseră la vechiul cult primitiv al idolilor, la magiile religiilor primitive, nu puteau suferi vederea unui profan necredincios, cneazul avea să treacă prin focul purificator și să se plece înaintea unor anume simbole. Venit cu cărțile apărătoare și cu stricte recomandății ale preoților săi, cneazul Mihail, îndată după cucerire, a refuzat să se

supuie la aceste rituri care erau o parte din eticheta la Curte, și a fost executat. Și alții, pentru pări ale concurenților și doriților de moștenirea lor, au suferit acolo aceleași osânde: unul din ei, legat cu lanțuri grele, timp îndelungat, într'un bordeiu, e bătut prin inelele acestor cătușe de perețele bordeiului, care cade asupra-i și, încercând el să scape din dărâmături, e din nou chinuit și ucis. Cu oribilele rafinări de cruzime pe care și până azi le obișnuesc Chinezii, actul însuși al străpungerii mortale cu sabia e o grație, care adesea nu intervine curând. Iar până unde putea să ajungă strivirea morală o arată îndatorirea pentru acești principi de a linge, pe coama calului sau jos pe pământ, picăturile ce ar fi căzut din cupa cu lapte întinsă, după datină, trimesului împărătesc.

Mai poate fi o mirare apoi dacă din toate aceste plecări de grumazuri și linciri a' țernei înseși înaintea tiranului a ieșit o umilință și o pasiune de a umili care vor deosebi secole întregi istoria rusească! Nici pe departe n'am răbdat — că nici n'am fi putut — atâta de la suzerani, de la stăpânii noștri turci în cele trei secole de vasalitate, de-a lungul cărora Domnii noștri au rămas continuatorii respectați, nu numai de supușii lor, dar de toată populația creștină din Imperiu, ai vechilor Cezari bizantini, — ca dânsii binecuvântați de Patriarhi, aclamați de mulțimea asupra cărora fac să cadă o bură de mici monede de argint, de accèle sau aspri, petrecuți de un alaiu strălucit și primiți ca niște Împărați în reședințele lor dunărene.

Poporul rusesc nu suferia de pe urma unei politici în care n'avea niciun amestec, de voie sau de nevoie, afară de un oarecare număr de renegați, și din cler chiar. Datoria lui, într'un sistem de Stat pur fiscal, eră să plătească, pe baza celei mai neîndurate și mai precise din statisticele de model chinez, eră să suporte toate greutatețile „legalé“ și toate adausurile, „ilegale“, care veniau de la îndeplinitorii poruncilor. Plătia birul său, cules de „bascacii“ Hanului, — contra cărora însă nu odată, și mai ales în liberul, zgomotosul Novgorod al negustorilor, se ridicau mulțimile și-i ucideau, orice ar fi să se întâmple pe urmă, ca pedeapsă —; plătia podurile, drumurile, vămile, care se întindeau până la Cetatea-Albă basarabeană, al cărui nume, oficial, de Acherman nu vine de la Turci, ci de la aceiași Tataari. Afară de aceasta, ca Slavi, docili când simt violența, Rușii făceau, fără

protestare, serviciile cerute: dădeau tainuri, găteau conace, întrețineau beilicuri, — ca acelea pe care le cunoaştem prea bine din legăturile noastre cu Turcii. La serviciul militar, care ar fi stors rassa, în nesfârşitele expediții, nu erau constrânși; cnejii știuseră să li cruțe această greutate.

Din această captivitate babilonică au ieșit însă și anume avantajii, care sunt de cea mai mare însemnătate pentru dezvoltarea viitoare a Statului ruseșc.

Sentimentul unității naționale a reieșit de la sine din această opresiune care atinge pe oricine, de oriunde, cuprinzându-l, în aceleași condiții, în același sistem. Oamenii din Vladimir și din Chiev, cari au putut scăpa, cei din Novgorod, din Tver, din Riazan, din Suzdal, din Rostov, cari au rămas supt jug, s'au simțit, supt un singur stăpîn, o singură masă de robi, având puțința unei rezistențe unice pentru a se ajunge la un scop care eră al tuturor.

Al doilea, pe lângă acest sentiment popular, regimul mongolic a adus și o conștiință politică, tot mai puternică. Legitimitățile locale n'aveau niciun sens în ochii aceluia care se privia ca, peste neamurile înseși, în tot cuprinsul lor, Împărat al lumii. Cum, la noi, Unirea Principatelor a fost pregătită de obiceiul turcesc de a schimba de pe un Scaun pe altul, fără nicio preocupare de drept, oameni cari nu domniau, mai la urmă, în puterea niciunui titlu, cum astfel clientelele de boieri, mutându-se de la Iași la București și de la București la Iași, au ajuns să aibă o conștiință de românitate peste granițele celor două țeri, astfel, pe vremea când un capriciu la Hordă putea izgoni pe un cneaz pentru a i se substitui altul și când cel mai ascultător putea reuni, ca răsplată, mai multe din aceste formațiuni ale întâmplării, de menținerea cărora nu era legată nicio simpatie și niciun interes esențial, lumea a ajuns a înțelege mai mult, la Curți ca și în popor, puțința unei singure Rusii ca aceia din Chiev, despre care vorbea letopisețul.

Și tot Tatarii sunt aceia cari au creat demnitatea superioară tuturor celorlalte și au făcut să se fundeze Capitala care eră să întunece pe cele mai vechi, în decădere. Nu e sigur că, înainte ca Alexandru Nevski, după o biruință în Nord, cneaz de Novgorod, să se fi înfățișat înaintea Hanului biruitor la Culca și dis-

trugător al Chievului, ar fi existat titlul și autoritatea Marelui-Principe, *velichi cneaz*, susținut în menținerea supremației sale de toată puterea stăpânului. Alexandru a fost recunoscut însă în această calitate, pe care a transmis-o urmașilor săi și, după ce Moscova s'a întemeiat, prin hotărîrea lui Daniil, fiul lui Alexandru Nevschi, pentru a fi la îndemîna Hanului, care sta la Sarai, pe Volga, Ivan Danilovici, zis Calita, „purtătorul de pungă“, e acela, care, la 1320, a mutat, prin meritele sale de supunere față de Hordă, în acest nou centru, care capătă apoi și un prestigiu religios, prin așezarea unui Mitropolit, reședința Marelui-Principe, a vicariului tătăresc.

Tot acestor grele vremuri îi datorește viitoarea Rusie „binecredincioasă“ (*pravoviernică*, apoi *pravoslavnică*), cel puțin atîta cât influenței bizantine de la sfârșitul veacului al XV-lea, *acea supremație a ordinii religioase asupra ordinii politice*, care, împiedcând o mai răpede și mai vioaie dezvoltare a poporului rusesc, a constituit totuși și unul din marile lui mijloace de rezistență în anume timpuri. În adevăr, Tatarii trăiau în conștiința că mai presus de absolutismul, fără margini pe pămînt, al Împăraților lor este o forță misterioasă, ale cărei practice milenare le dețineau preoții-vrăjitori, executând nepătrunse rituri, și că orice om cu orice puteri individuale și în orice situație rămîne cu totul neputincios față de poruncile venite din altă lume. În clericii ruși ei au văzut un element corespunzător celui de care ei înșii se simțiau atîrnînd. De aceia i-au respectat, i-au ajutat, i-au susținut, i-au cruțat de serviciu, i-au ferit de umiliri prin formele de imunitate și dăruire care ni s'au păstrat într'o formă autentică.

Supt alt raport, să nu uităm imensa înlesnire pe care o oferia pentru negoț, putînd trece acum liber de la Carpați pînă la Caracoram, vastitatea unui Imperiu care cuprindea o mare parte din două continente. Și pentru crearea noilor drumuri comerciale de care ne-am folosit și noi, ba, mai mult, care au adus însăși întemeierea Statelor noastre, o astfel de dominație, stărîmînd pentru totdeauna anumite hotare, cu toate piedecile lor, eră indispensabilă.

Și, astfel, în veacul al XV-lea *Rusia a răsărit ca o contrafacere a Statului tătăresc din care se smulsese și pe care și în ce privește*

teritoriul încerca să-l imite, cătându-și nargenile la Astrahan, la Cazan sau pierzându-se în deșerturile înghețate ale Siberiei.

Și Rusiile Roșie, Albă, Neagră, Mare, Mică vin din împărțirile, caracteristic turanice—care se află și la Cumani, la Turci — ale foștilor domni.

„Țar“ fusese pentru supușii și vecinii săi creștini Împăratul-Han ; „Țar“ se va simți și Marele-Cneaz de până atunci, ajuns de sine stătător. Coroanele lui sunt derivate din căciuilile blănite ale șefilor turcomani ai Asiei centrale, și ele au fost culese la jăfuirea ultimelor refugii ale stăpânului de până atunci. Ucazul e iarlicul de odinioară. Banul, *danga, tenghi*, semnul cu care se înfierează vitele și care aici marchează metalul prețios, *rubla*, sunt unități monetare ale Tatarilor. Sistemul vamal e dela dâșii, și l-am moștenit și noi, asupra cărora s'a întins un moment Hanatul separatist, de la sfârșitul veacului al XIII-lea, al lui Nogai, înrudit cu Bizanțul și cu dinastiile rusești și lângă care încă pe la 1330 se afla principatul lui Timur, căruia Ungurii îi ziceau: Demetrius. Birourile rusești, cu pisarii lor, sunt *calemurile* Porții Înalte de la Hordă. Pedepsele sunt luate din codul vechilor barbari asiatici. Primirea solilor, ospetele sunt după eticheta Hordei. Când, ca și Vlad Țepeș, cunoscător în mediul osmanic, unde țapa, spintecarea, chinurile, însemnarea precisă a capetelor tăiate erau o normă, Ivan-cel-Groaznic va redacta teribilele lui liste de victime cu notițe explicative în dreptul fiecărui grup, el e în tradiția lui Gînghiz-Han, care face din capete tăiate pietrele piramidelor sale. Dregătorii de oaste nu sunt decît „sclavi“ ca aceia cari la Turco-Tatari îngeunche pe deosebite trepte ale tronului și primesc zimbînd porunca de osîndă. Până și regulile vieții casnice, cuprinse în *Domostroi*, cu datoria servitorului de a-și sufla nasul, de-a tuși, de-a călca pe loc ca să se afle fără s'o spuie că el a venit cu ordinul adus la îndeplinire, sunt o moștenire a bătrânei civilizații roabe din Extremul-Orient, strămutată în Asia Centrală, pentru ca de aici să fie răspîndită de-a lungul drumului cuceririlor.

Ceva numai se va adăugi când, la 1472, protecția Papei va trimete ca a doua soție a lui Ivan Vasilievici, văduv după o cneghină de Tver, pe Sofia, fata, trecută un simp la Unirea cu catolicismul, a lui Toma Paleologul, care e fratele ultimului Împărat de Bizanț, mort apărându-și cetatea. Mândra „Romană“

va înlătura de la succesiune pe nepotul de fiu al lui Ivan, Dimitrie, a cărui mamă, și ea prigonită, e Elena, fiica lui Ștefan-cel-Mare cu o princesă din Chiev, ruso-litvană, și-i va substitui pe fiul ei propriu, Vasile. Dar ea va isprăvi mai mult.

Introducând elemente bizantine în viața politică, Sofia va face din vechea stemă a cavalerului luptător, în care mai târziu numai s'a văzut un Sfântul Gheorghe, numai scutul ce se prinde pe pieptul vulturului cu două capete al Imperiului, mutat acum la Moscova. Grecii săi vor frământa cugetarea înceată a cărturarilor moscoviți, cari încremeniseră în acele discuții zădarnice asupra Bibliei, întru toate asemenea cu arguțiile turcești asupra Coranului. Acestui nou curent ar trebui să i se atribuie și alcătuirea pe baza vechilor Anale a lui „Nestor“, așa cum e, astăzi, cu extrasele din Bizantini, arătându-se anume izvorul, cu tratațele, poate plătuite ori culesse de aiurea¹, cu notele geografice în care se pomenește Apusul², până la Englezi, cu cari în acest moment se încep relațiile: de altfel marele cronicar polon Ioan Dlugosz are în opera sa scrisă la 1480 pentru partea veche traducerii din letopisiți³. Iar, ca una ce venise din Italia, imperiala femeie va face să pătrundă și în acest depărtat Răsărit ceva din acel spirit al Renașterii de care e însuflețit în lucrările sale, de alt stil, un Aristide de Bologna.

¹ Cf. traducerea francesă de Louis Paris, I, Paris 1834, p. 50: „Les historiens grecs ne font pas mention de la victoire d'Oleg, ni de l'avantageux traité que les Russes firent avec l'empereur“. Și alt comentator, Bayer, găsește explicația în lipsa de istorie mai bogată a Bizanțului de la 813 la 959 și în pierderea multor izvoare bizantine (*ibid.*). Același, p. 71: „Il est rare de trouver dans les annales du X-e siècle des traités aussi détaillés que ceux d'Oleg et d'Igor avec les Grecs“. Caramzin obiecta cunoașterea împrejurărilor, care e în adevăr impresionantă, fără a fi doveditoare.

S'au observat neverosimilitățile cu privire la botezul Olgăi și lipsa aproape completă a pomenirii lui la Bizantini (*ibid.*, p. 87). Știrile cronicarului german Regino sunt altele. Tot așa pentru Sviatoslav (*ibid.*, p. 105).

² Explicația despre originea Adrianopolei este, întocmai, la Zonaras, Pasagiul despre cruzimea Rușilor se află la Cedren (*ibid.*, p. 68). Povestea despre rostul creștinismului e copiată (*ibid.* p. 149).

³ Cu prilejul morții soției lui Vladimir, Nestor îi zice Țar. Tratatul lui Igor citează „legea rusească“, redactată numai supt urmașii săi, Iziaslav și Iaroslav. — Tratatetele să nu fie luate din vre-un adaus la vechiul text, păstrat în cronică Novgorodului?

Dar, înainte de a vedea spiritul european pătrunzând în *Asia slavă*, pe care a creat-o năvălirea lui Gînghiz și stăpînirea urmașilor săi, să cercetăm ce urmări au putut să aibă aceste fenomene istorice în cealaltă lume, apuseană 'n vremea când am văzut că Polonia ea însăși, care nu fusese niciodată o adevărată regalitate creată de Împărați și recunoscută de Papă, se prefăcuse și ea într'o pulbere de State, incapabilă de a opri pe Tataari, cari cedară numai propriei lor oboseli, și de a smulge ceva din ceia ce ei trebuiră să părăsească.

Adversarul firesc al expansiunii păgâne eră, în această vreme, când Frederic al II-lea cădea în lupta cu Grigorie al IX-lea și cu Inocențiu al IV-lea, Papa. Constantinopolul, după luarea lui de cruciații Apusului, la 1204, era, cu cât se ținea de dînsul, o feudă latină, la care râvniau, de și fără folos, și regii „apostolici“ ai Ungariei. Ordinele călugărești se înfipseaseră la Marea Baltică, și în acest timp chiar Purtătorii-de-spadă se confundă, prin hotărîre pontificală, cu Teutonii, luându-li haina și „constituția“. Din nenorocire puterea celor d'întăiu se atinge la fiecare moment de puteri rivale: a episcopilor din Riga, Oesel, Dorpat, a burgezilor din orașe de origine hanseatică, cu care sunt legate și cele copleșite de Slavi și supuse autorității unor cneji separatiști: Novgorod, care-și are și numele scandinav, și Pscov (pentru Germani Pleskau). La Sud și la Nord e deci o puternică bază pentru pătrunderea cuceritoare în Răsărit, unde și cneazul Mihail a fost învinuit de înțelegeri tănuite cu Scaunul apostolic. Dacă Boemia, orientată către Apus, nu mai intră în socoteală, pe vremea cînd Ottokar al II-lea, combătut de Sfîntul Părinte, vede numai puțința de a-și crea, dincolo de autoritățile medievale, un Stat al lui, de putere materială lumească, dacă Polonia e în halul pe care l-am arătat, Rusia haliciană poate fi considerată ca un element de sprijin, capabil de a influența asupra Răsăritului slav întreg.

Lui Roman încă i se oferă coroana din grația pontificală, dar, cînd i se vorbește de sabia Sfîntului Petru, el întrebă dacă e mai bună decît propria lui sabie încercată. Urmașul lui Roman, Daniil, se arată mai accesibil: el primește, la 1248, pe frunte mirul din mîna unui Legat roman. Dar atîta nu-i ajunge lui Inocențiu al IV-lea.

Prin opera, relativ blândă, a Teutonilor față de Prusienii pe cari, creștinându-i, îi și îngrijesc, pe cînd rivalii lor din Livonia fuseseră niște adevărați extirpatori ai vechii populații, Litvanii au fost îndepărtați de la Mare și coboriți în adîncul teritoriilor rusești fără un stăpîn ascultat. Noii barbari, rude cu Letii și vorbind o limbă care ar sta față de cele slave ca greaca față de latină, trăesc în păduri, unde duc și ascund produsul unor jafuri cumplite. Păgâni, avînd ca idol un șarpe cu puteri misterioase, ei recunosc, nu ca Polonii, influențați de lumea germanică, autorități feudale de trepte deosebite, ci singura putere, tiranică, a unui șef, pe care, cînd nu li place, îl omoară.

Dintre ei se ridică un om de însușiri deosebite, Mendowe, înaintea căruia nu întîlnim decît fantomele legendare pe care le proiectează ingeniozitatea de erudit a lui Strykowski, cronicarul din veacul al XVI-lea. În luptă cu Cavalerii, el cîștigă neconținut teren și ajunge a stăpîni un întreg regat, care înaintează neconținut către Sud. Papa crede că l-a cîștigat prin botezul din 1254, săvârșit în „Capitala“ sa, „Noua Cetățuie“, Novogrodek, unde primește coroana de rege.

Dar Rusia Roșie nu se poate menține, și Polonia nu renaște din cenușa ei. Din potrivă, este un moment cînd, împotriva lui Lesco cel Negru, duce de Cracovia, Sandomir și Sieradz, și a lui Pșemislav al II-lea, din Gnesno și Posen, regalitatea cehă, cu scopurile ei speciale, neaprobată de papalitate, își întinde o putere, răzimată și pe legături strînse în Electoratul de Brandenburg, asupra acestor frînturi polone. Pșemislav, încoronat — poate cel d'întăiu în toate formele — de Bonifaciu al VIII-lea, la 1295, apare numai pentru a peri îndată. Numai la 1319 fratele lui Lesco, priceputul Vladislav Lokietek, va fi un rege al Poloniei în sensul legitim și întreg al cuvîntului, dominîndu-i, din Cracovia, toate provinciile.

Tocmai atunci însă o nouă energie barbară se ridică la Litvani: a lui Gedimin. La 1320 el va cuceri Chievlul, care nu va mai fi rusesc secole întregi și nu va ieși, la 1471 abia, din mînile stăpînilor sau guvernatorilor litvăni, a cnezilor cu mîndrie de „Țari“, dintre cari unul, Simion fiul lui Olelcó (Alexandru), va da pe fiica sa, Evdochia, după Ștefan-cel-Mare, decît pentru ca să aibă oblauduire polonă în Statul dualist polono-litvan. Aliat și prin legături de sînge cu prinții ruși, unul din urmașii săi, Olgierd, frate cu

Keynstut și cu Koriath, începătorul Coriatovicilor, cunoscuți nouă din Moldova, va fi soțul Mariei din Tver, iar cneazul rus Simion iea pe nepoata Litvanului Narimund : el cucerește Podolia până la Nistru, și Olgierd el însuși va ajunge la Moscova de trei ori, la 1368, 1370 și 1373.

Ar fi astfel o dezvoltare naturală. Cum Rușii de la Nipru au format o organizație militară prin voia Varegilor, așa cei de la Apus și chiar urmașii Chievlenilor formează acum alt Stat militar, supt stăpânirea acestor Litvani, deocamdată iarăși păgâni, cari ar putea primi însă, într'un moment când Constantinopol a înviat supt Paleologi și face Mitropoliți la Chiev și la Halicin chiar, botezul ortodoxiei. Atunci ce ar fi fost pe lângă această putere Moscova, încă sclavă, și ce viitor ar mai aștepta-o ?

Dar iată că prin talentul lui Casimir, fiul și urmașul lui Vladislav Lokietek, Polonia capătă un nou adaus de putere. Răspingând pe Tatarii cari se amestecaseră în Rusia Roșie, unde Maria, fiica lui Leon, măritată cu Litvanul Trayden, moștenise, după moartea amânduror fraților, pentru fiul ei Boleslav (1327-40), posesiunea Galiției, el ocupă această provincie, și anume ca prinț catolic. De și căsătorit cu Litvana Ana Aldina, la 1325 încă, el e orientat cu totul spre Occidentul latin. Pe fiica sa—și unică moștenitoare —, Elisaveta, o dă după Francezul din Ungaria, regele Carol-Robert. Așa încât Ludovic, fiul lor, rege unguresc, reprezintă ai ideii de cruciată în Carpați și în Balcani, apare ca însuși căpitanul ideii latine în mers spre Constantinopol, unde s'ar pregăti o restaurare.

Litvania era anulată înainte ca Rusia moscovită să se ridice. Vechea idee a Papilor biruia. Orientul slav părea că va deveni latin. Dar un simplu hazard, faptul că Ludovic nu lasă, la moarte, în 1382, doi ani după lupta de la Culicovo, pe care a ignorat-o, decât două fete și că soțul Mariei, Sigismund de Luxemburg, nu e recunoscut în Polonia, care aclamă pe sora mai mică, Hedviga, sfarmă acest admirabil instrument de luptă.

Voința Polonilor, doritori să scape de absolutismul lui Sigismund și de năvălirea germanică, îi face să aleagă ca rege pe noul șef litvan Jagello, care, luând pe Hedviga, devine creștinul Vladislav al II-lea. Creștinul *catolic*, care abdică astfel de la misiunea sa istorică.

Dar bogata, înaintata Polonie îl atrage mai mult decât pădurile sale lituaniene. El e rege polon. Litvania lui a rămas în sama vărului Vitold, care, când va voi o coroană, o va cere, fără s'o poată căpăta, tot *de la Papă*, și ea nu mai are unitatea de odinioară. Totuși se păstrează Volinia, Podolia, Chievul, tăind astfel Rusiei care se va ridica dincolo, la Moscova, putința de a se complectă la Apus, de a se întoarce la vechile ei tradiții bizantine. Iar Polonia însăși rămâne incapabilă de a-și îndeplini sarcina de cruceiată, fiindcă, potrivit cu originile sale, ca și cu caracterul ei confesional, ea caută contra Teutonilor, deci *contra politicei papale înseși*, un drum spre Marea Baltică.

Încă de pe vremea lui Jagello începuse această luptă în care se amesteca și tradiția litvană din timpurile păgâne. Moldova lui Alexandru-cel-Bun, care-și datorește poate menținerea neconținutelor gălcevi dintre noul rege creștin și Vitold umblând după altă coroană regală, se amestecă și ea în acest lung și greu conflict, menținându-și posesiunea asupra țerii Șipințului și a Pocuției, luate ca feudă de la Hedviga și de la soțul ei în același timp, pe o vreme când situația în Galiția nu era pe deplin consolidată, și Moldovenii luptă contra Cavalerilor germani.

După biruința de la Grünwald și pacea de la Thorn (1411) s'ar fi ajuns mai răpede la-un capăt, dacă alegerea lui Vladislav cel tânăr, fiul Jagellonului, ca rege al Ungariei prin voința lui Ioan Corvinul, n'ar fi restabilit, un moment, cu toate datoriile sale de cruceiată, situația de pe vremea marelui rege ungaro-polon Ludovic, — data aceasta Suveranul peste ambele țeri venind din Răsărit. Peste puțin, supt Casimir, fratele cu îndelungă domnie al acestui Vladimir, căzut în lupta de la Varna cu Turcii (1444), dinastia va începe și alte uneltiri în Apus, unde dorința legăturii sfărâmate prin sabia Sultanului Murad se păstrează, — data aceasta fiind vorba și de o futindere în Boemia, aruncată 'n anarhie de Husiți.

Abia la 1466 Ordinul Teutonic se supune. Marele Maiestru cedează regelui în deplină proprietate Danzigul și Prusia Occidentală; pentru cea Orientală, de la Königsberg, el se recunoaște vasal, potrivit cu originile înseși ale puterii Ordinului în aceste regiuni. Polonia se gândia poate la vremea când, rămășițele evului mediu, cum erau aceste Ordine cu posesiune teritorială, căzând

înaintea regalităților moderne, suzeranul, care avea un rost de îndeplinit, va lua locul vasalului, a cărui misiune era îndeplinită. Dar, după moartea lui Ioan de Tieffen, bătrînul Mare Maestru care a luptat în oastea regelui Ioan Albert, falsul cruciat, în Moldova, contra lui Ștefan-cel-Mare la 1496, un membru al familiei de Hohenzollern, care era, de la începutul veacului, stăpână în Electoratul de Brandenburg, iea conducerea Teutonilor. La 1525 el va întrebuița mișcarea religioasă a Reformei, cu consecințele ei de secularizare, și se va proclama duce, fie și în aceiași legătură de vasalitate cu Polonia, al Prusiei, pe care un urmaș o va transmite ramurii domnițoare la Berlin.

Și în tot acest timp grija apărării de Turci la Dunăre, pe care până la moartea sa (1456) o avuse Corvinul, Român după amândoi părinții și pe care fiul său, regele Matiaș, o părăsise pentru a umbla după coroana boemă și după țerile austriece, rămâne, *exclusiv*, în sama Romînilor Țerii-Românești și mai ales a Romînilor Moldovei, supt Ștefan-cel-Mare. O mână de oameni, neajutați de nimeni, legați de cei mai puternici prin legături de vasalitate care au rămas zădarnice, și izolați de Apus prin confesiunea ortodoxă, care era o piedecă la ajutor și un motiv de neîncredere, au făcut ce li-a fost cu putință. Și, când bătrînul Ștefan, lovit de Poloni în 1496, cu intenția de a-i cuprinde țara, s'a ridicat cu Turcii pentru a-și răzbuna asupra lui Ioan-Albert, un capitol de istorie universală se încheie, în care noi singuri ni făcuserăm datoria până la capătul puterilor noastre.

IV.

Polonia până la sfârșitul veacului al XVI-lea: organizația polonă.

Dinastia Jagellonizilor a fost fără îndoială una din cele mai bine înzestrate. Cel de-al doilea Vladislav, de la care ea pleacă, era o personalitate de o energie deosebită, venind dintr'o rasă nouă, fără aptitudini culturale, dar cu atât mai capabilă de inițiativă militară și politică. Urmașii lui, Vladislav al III-lea, cel ucis în lupta de la Varna, Casimir, cu lunga Domnie corespunzând lungii Domnii moldovenești a lui Ștefan-cel-Mare, și fiii acestuia, frații Ioan Albert și Alexandru, dispăruți răpede (1429-1501 și 1501-6), și Sigismund (1506-48), cu al cărui fiu, Sigismund,

zis August, ultimul reprezentant al acestei familii, se încheie dinastia, nu se coboară din frumoasa buna, luminata regină Hedviga, care se stinge încă de la 1399, ci din a doua soție a Jagellonului, o Ruscă, aducând și ea, — a cărei rudă, Marinca, soție a lui Ilie, fiul lui Alexandru-cel-Bun, a jucat un mare rol în istoria Moldovei — energie barbară și pornire spre luptă.

Întâmplător, acești regi au adăus teritoriul regatului dualist, format prin unirea dinastică a Poloniei cu Litvania la sfârșitul veacului al XIV-lea. Une ori au încercat să iea și acea Moldovă, în afacerile căreia și înainte de 1400 s'au amestecat dregătorii lituanieni vecini, din Podolia și Rusia, și al cărei pământ a fost năvălit, după această dată, în zilele urmașilor lui Alexandru-Vodă, precum a fost pe vremea lui Bogdan, tatăl lui Ștefan-cel-Mare, ca și atunci, în 1496, când Ioan-Albert a venit aici să caute un apanagiu pentru singurul fiu al lui Casimir care rămăsese fără așezare, viitorul rege Sigismund.

Deci această țară de oameni hotărâți să-i jertfească orice, n'a putut fi supusă, deși am văzut că s'a ajuns la înfrângerea, despoiarea și supunerea în legătură de vasalitate a Ordinului Teutonic, — actul omagial al lui Albert de Hohenzollern, duce al Prusiei Nouă, nefiind mai puțin solemn, spre marea glorie a regelui-suzeran, decât închinarea smulsă lui Ștefan, urmărit de gândul revanșei contra Turcilor, la 1485.

Și adăugim că, dacă nu s'au putut păstra legăturile dinastice cu Ungaria și cu Boemia, invadată prin alegerea lui Vladislav al III-lea ca rege unguresc de cruciată, după modelul lui Ludovic-cel-Mare, dacă nici Ioan-Albert n'a putut căpătat moștenirea lui Matiaș Corvinul și a lui Gheorghe de Podiebrad, regi naționali ai celor două popoare de la Apusul Poloniei sale, dacă fratele său, Vladislav, fu mai tericit în această îndoită râvnire, dar, fără a putea păstra și moștenirea polonă, linia de răsbatere la Baltică se făcu mult mai lungă prin anexarea Livoniei.

Fără legături mai strânse între Ordinul Purtătorilor de Spadă, rămași izolați după secularizarea, în 1525, a Ordinului Teutonic, și între grupa orașelor și soborul episcopilor; și, pe de altă parte, cu părăsirea acestui puternic element german de către dietele germane, foarte socotite în cheltuielile lor — căci Carol Quintul se mulțami să asimileze pe Marele Maestru de Plettenberg cu prinții Imperiului, — Livonia se găsi de-odată înaintea năvălirilor rusești, care cătau

drumul la Mare, refuzat cu îndărătnicie, ca măsură de precau-
 țione, de către Ordin. La 1558-9, după sălbatecele scene de jaf
 și de omor ale cotropitorului, un „dușman ereditar“, după oferte
 și propuneri făcute Danemarcei celei mari de atunci, unită cu
 Norvegia și moștenitoare a Hansei teutonice și a Uniunii Scan-
 dinavice de la Calmar, precum și Suediei, stăpână în Finlanda
 și având și aici puncte de răzیم așa de importante ca portul
 Reval, se ajunse la înțelegerea aceasta cu Polonia. Privilegiul
 din 1561 al lui Sigismund-August, care vorbise întâiu de o unire
 cu Litvania, lăsa Marelui Maestru Gottfried Ketteler Curlanda cu
 titlul ducal și păstra districtelor livoniene vechile lor privilegii.

Dar, peste puțin, nevoi bănești făceau pe același rege să ama-
 neteze Suediei o bună parte din această nouă achiziție întâm-
 plătoare, făcută fără a jertfi bani și nicio singură picătură de
 sânge. Și situația ei era privită ca atât de provizorie și des-
 chisă, prin urmare, oricărei ambiții, încât, în puternicul avânt
 francez spre Răsărit din a doua jumătate a veacului al XVI-lea,
 un diplomat, Charles Danzay, putu să formeze ideia ca Henric de
 Franța, fostul rege polon de care vom mai vorbi, sau fratele său
 să capete Livonia cu titlul de duce, mare-duce sau arhiduce,
 pentru ca, apoi, luând în căsătorie pe Elisabeta de Suedia, să
 poată ajunge, la o eventuala stângere a dinastiei Wasa, rege
 și în această țară, și chiar în Danemarca, luptând de aici contra
 încălcărilor moscovite¹.

Ce slăbia însă așa de mult acțiunea Jagellonizilor, cari, măcar
 în cele d'întâiu trei generații, reprezintă totuși vitejie și avânt?

În afară de acele zădarnice planuri către Apus — Jagello însuși
 avuse înțelegeri cu cumnatul său, multă vreme dușman, Si-
 gismund, încheiase cu el un pact pentru împărțirea Moldovei și
 trimesese contra Turcilor trupe care se luptară la Golubaci —,
 cauza trebuie căutată în condițiile interioare, în condițiile con-
 stituționale ale regatului polono-litvan.

Să ni amintim că această regalitate e nouă, că ea există, de
 fapt, numai de la Vladislav Lokietek încoace. Acesta n'are decât
 un singur urmaș direct, pe Casimir-cel-Mare, care lăsând co-
 roana, de curând numai recunoscută, a țerii sale unificate, lui

¹ Ediția lui Nestor de Louis Paris, I, p. 330 și urm.

Ludovic de Ungaria, fiul surorii sale, noul rege n'are nici gustul, nici răgazul, nici autoritatea ce ar fi trebuit ca să guverneze Polonia, în care a călcat numai rare ori. Mama sa, Elisabeta, e aceea care se îngrijește de moștenirea ei, și, pentru a se menține, face neapărate concesii. Dacă măcar acest Ludovic ar fi avut un fiu! În lipsa acestuia, Hedviga dobândește regatul, și căsătoria ei cu Jagello introduce ca Suveran pe un barbar abia trecut la creștinism și reprezentant al unei dinastii care se ilustrase numai prin cea mai sălbatecă acțiune de jaf și de măcel și în dauna Poloniei. Cum, apoi, Hedviga moare, lăsând țara ei unui soț fără copii, ale cărui drepturi pot părea îndoielnice, cu atât mai mare trebuie să fie grija de a nu supăra pe nimeni, de a nu trezi la cei puternici fără numirea și voia lui vre-o împotrivire. Să ținem samă și de grijile unguerești ale celui alt Vladislav, de zguduirea catastrofei de la Varna, de firea blajină a lui Casimir, care nu vrea să înlăture și să schimbe nimic, de impopularitatea lui Ioan Albert, sfătuit de cutare Italian din jurul său să facă, prin lovituri după moda „principilor“ din peninsula, un început de monarhie absolută, și se va înțelege cum se întărește necontentit curentul pentru o viață „liberă“, în afară de regalitate și, dacă e de nevoie, și *contra* regalității. Ultimii trei Jagelloni nici n'au voit să-l împiedece, nici n'ar fi fost în stare s'o facă. Astfel regele ajunsese a prezida numai, bănuț, atacat, insultat, lăsat fără sprijin și concurs, o viață politică în care n'avea totdeauna inițiativa.

Dar erau și alte motive decât ale hazardurilor istoriei.

Creând Polonia unitară, Lokietek el însuși a trebuit să ție samă de tradițiile acelei independențe, acelei autonomii măcar, pe care venia s'o desființeze. Casimir, Ludovic au îngăduit și ei păstrarea vechiului spirit separatist în forma unor adunări provinciale cu drepturi întinse. Cu atât mai mult Jagello Litvanul, în țara păgână a căruia tirania șefului de războiu întâlnea piedeci înterne, care-l aduceau adesea peirea, și în care fratele, vărul nu se sfiau să lucreze după interesele, gusturile și patimile lor. Iar în Rusia obiceiul de a se sfătui cneazul cu boierii săi făcea parte din datina cea mai veche și cea mai respectată.

Astfel, la 1404, dietele districtuale fură admise formal. La 1430, se hotără intangibilitatea acelor cari reprezentau Ținuturile în

fața regelui și, întâmplător, și contra lui. Supt Casimir, Suvranul cedă acestor nobili strănși grămadă, împreună cu delegați aleși, *nuncii*, dreptul de a decide despre războiul și pace.

Provinciile se deprind a da un mandat imperativ acestor soli, pe cari-i întreabă, îi controlează apoi la întoarcere. Obiceiul se fixează la 1468. Privilegiile de monedă, de justiție se adaugă mai târziu. Dietele sunt acelea care, în caz de atac împotriva regatului, decid dacă el va fi răspins prin chemarea nobilimii, ca în Ungaria regelui Sigismund și a succesorilor săi, ori prin angajarea de mercenari, ceea ce se face cu atâta greutate, încât de cele mai multe ori izbutesc, chiar fără putință de revanșă, loviturile moldovenesti ale lui Ștefan, lui Petru Rareș și altor Voevozi români din veacurile de libere mișcări războinice. Tot prin votul nobilimii — și delegații aparțin aceleiași clase — se stabilesc și mijloacele financiare cu care este să se poarte o expediție. Alegerea însăși a comandantului cade în competența adunării, ceea ce adaugă încă la greutatea apărării polone.

Astfel în acel veac al XV-lea, în care se întemeiază regalitățile moderne ale Apusului, concentrând tot mai mult din viața națională, *în Polonia se produce un proces în sens invers*: an de an regalitatea își pierde drepturile ei, și aceia cari profită sunt nobilii, masa lor întreagă, din care aici, cu toate influențele străine, nu se desfac, alături de cnezii ruso-litvani, duci, conți și alți feudali de frunte, ca în Europa vestică.

Însă, dacă un Ludovic al XI-lea ajunge a concentra puterea în mâinile sale, aceasta se datorește faptului că-l sprijină burghezia, acea lume orășenească ale cării începuturi trebuie căutate în „cetăți“, în vechea „cetate“ galică, galo-romană, franco-romană. Ea a creat pe regele absolut. Aici însă vom vedea că *regele e acela care creiază orașul și burghezia*.

Polonia n'avea în veacul al XIV-lea orașe de comerț — de orașe cu origine veche nici nu se poate vorbi în aceste Ținuturi așa de nouă în ce privește cultura —, pentru că *drumul de comerț* însuși nu exista. El fu creat prin așezarea Genovezilor în peninsula Crimeii, prin activitatea lor trezitoare de viață în Marea Neagră. Din Germania la Caffa începură a merge materiile prime, produsele orientale, de o parte, și, de alta, manufacturile. Deci, precum, când se deschise calea de negoț către Orientul bizantin,

În veacul al XI-lea, regii Ungariei se folosiră de un mare exod de populație germană pentru a o atrage în Ungaria lor Superioară sau în Ardeal, unde toată viața cetățenească e de această origine, tot astfel în aceste veacuri al XIV-lea și al XV-lea se aduseră, și prin colonizări în masă, meșteri, negustori, toate elementele unei burghezii active și pricepute, cu obiceiurile lor de acasă, cu limba lor maternă, cu dreptul lor de Magdeburg, din deosebite părți ale Germaniei. La acești târgoveți creștini se adăuseră, de pe urma prigonirilor periodice contra cămătarilor, o sumedenie de Evrei, vorbind și ei un dialect germanic, pe care, împreună cu îmbrăcămintea din Europa centrală la sfârșitul evului mediu, îl păstrează astăzi. Se mai opoșiseră ceva Evrei cariți, din părțile rusești, și mulți Armeni, cari, din patria lor asiatică, veniseră, peste Marea Neagră, în această „Gazarie“ (adecă „pământ cazar“) a Genovesilor, iar, de la Caffa și din porturile vecine, pe drumul cel nou comercial, în Galiția, care fu apoi Metropola foarte vechilor așezări din Moidova — înainte de întemeierea principatului —, la Suceava, Siretiu, Roman, Botoșani și Iași.

Așa s'a creat prosperitatea economică a Cracoviei și Lembergului. De o importanță *politică* a acestor orașe nu putea fi vorba firește, în aceste împrejurări. Ele se germanizară; predica germană din biserici făcu loc celei polone; unii dintre burghezi trecură în rândurile nobilimii, dar un rost mai însemnat nu se putea dobândi de acești străini sau urmași de străini, cari, ca și în Moldova, n'au lăsat nici măcar în viața artistică urme ale prezenței lor.

Așa fiind, regele rămâne în mâinile nobilimii, și el va fi bucuros când se va putea retrage într'o Curte organizată și împodobită după normele apusene, unde va închide, în mijlocul pompelor, serbătorilor, triumfurilor, o însemnătate care e în neconținută scădere, până ce influențe străine, asupra cărora ne vom opri însă pe urmă, vor veni s'o crească și s'o înalțe. Dincolo de el eră, dacă nu anarhia, cel puțin capriciul intereselor și pasiunilor, cu toată viața liberă pe care el o putea cuprinde

CARTEA a II-a

**EPOCA MODERNĂ
PĂNA IN VEACUL AL XVIII-lea.**

Civilizația polonă și originile ei. Influențele străine.

Neajunsurile organizației politice a Poloniei contribuie esențial la dezvoltarea unei civilizații foarte puternice și variate, care se ridică mult mai presus decât aceea a Ungariei contemporane, care, pe lângă altele, eră împărțită, după zdrobirea de către Turci, la 1526, în provincia maghiară a Ardealului, în pașalăcurile turcești și în posesiunile Casei de Austria, pe când nimic nu ataca unitatea Statului Jagellonilor, în care, din potrivă, relativ iutea desnaționalizare a marilor familii ruso-litvane contribuia să afirme acest caracter de unitate cu mult înaintea actului formal de contopire constituțională din 1568.

Ni se vorbește de vechi măsuri din veacul al XIII-lea luate contra năvălirii, odată cu o înceată colonizare germană, și de țerani, a limbii germane: nu știm cât temeiu se poate pune pe hotărâri care ar avea un caracter național așa cum îl înțelegem astăzi. Știm, pe de altă parte, câte influențe, și cât de adânci, veniseră cu mult înainte de aceasta de la Cehi, odată stăpânii politici, și cari au lăsat, odată cu numele regilor — catedrala din Cracovia are hramul Sfântului Venceslav —, și normele de scris. Imprăștierea Universității din Praga aduse crearea, dar fără caracter de opoziție religioasă, a Universității din Cracovia, care ajunse, prin complectarea Facultăților sale, o creațiune jagellonică. Lecțiile se făceau însă, firește, în limba latină, iar în auditoriu erau studenți din toate națiile, de la Moldova până în Anglia și în Suițera. Încă până a nu pătrunde propaganda husită, cu inovația prefacerii Scripturii în limba vulgară, se vorbește de traducerea Psalmilor în limba polonă, din îndemnul reginei Kinga, de origine maghiară, către 1250.

Totuși ucenici ai Universității, care decăzu de la o vreme,

fură marii cancelari din veacul al XV-lea, cari, ca Stanislau de Czolek, își strângeau actele de Stat pentru frumuseța formei lor literare, clerici, ca Sbigneu Olesznicki, cronicari de marea valoare a canonicului Ioan Dlugosz. În curând însă alte influențe erau să se adauge, pe de o parte pentru a îmbogăți această literatură de limbă latină, iar, pe de alta, pentru a trezi o altă literatură în limba poporului.

În frăția culturală dintre țările care scriau latinește, orice erudit din Italia Renașterii se putea simți acasă la dânsul și în această Polonie. Așa a fost și cu acel Florentin, din Casa Buonaccorsi, care se intitula Philippus Callimachus Experiens și care, descriind, după modele clasice, lupta de la Varna, dădea în același timp învățăminte în cel mai bun stil politic italian minții aventuroase a tânărului rege Ioan Albert. Pe acest timp la Buda Napoleonul Bonfini scria istoria Ungariei pentru Matiaș Corvinul, căruia Filippino Lippi îi zugrăvise icoane de sfinți, regină fiind Beatricea de Aragonia, venită din Neapole. Ceva mai târziu, Bona Sforza ajunge să stea pe tronul Poloniei lângă pomposul și trândavul rege Sigismund, și Curtea ei cată a fi ca aceia din Milan, din Florența, din Ferrara. Această „Sarmație“ ajunge, pentru a ne exprima ca humaniștii timpului, un refugiu pentru Muzele plecate din „Hesperia“.

Cu atâta însă nu s'ar fi ajuns decât la cronici ca a lui Miechowski, lui Cromer, lui Sarnicki ori la epistole de laudă, de amplificare a evenimentelor istorice, victorii, serbări, ca ale episcopului Dantiscus (din Danzig), ale lui Cricius, și în sfârșit, la acte de Stat de o redacțiune perfectă, ca acelea alcătuite și adunate de Tomicius (Tomicki). Pentru a se avea și o literatură vulgară, dar, indiferent chiar de limbă, o literatură de luptă, o literatură populară, au trebuit să intervie și alte influențe.

Cu humaniștii venită în Polonia pe vremea reginei Bona și de aceia cari aduceau cu dânsii și altă reformă decât a stilului latin, heterodocși ca Alciati, ca Biandrata, ca Socinus.

Ei nu fură răspinși. Dar mai ales când Marele-Maiestru al Ordinului Teutonic ajunsese ducele luteran al Prusiei, la Curtea din Königsberg se adună tot felul de spirite bătaioase, aprinse după aventuri și nebune după cariere strălucite. Astfel și acel Iacob Heraclide Despotul, care, dându-se drept urmașul lui Hercule și

marchizul de Paros și de Samos, ajuns, el, fostul caligraf de manuscrite grecești și alcătuitor de tratate latine. Ioan-Vodă al Moldovei, „fiu al lui Ștefan“, și, în această calitate, fondator de școli înalte, civilizator cu de-a sila, reformator religios, pregătit de încoronări solemne, până sfârși în sângele său o tragicomedie fără exemplu în acest refractar mediu oriental.

Reformatorii pătrunseră și în Polonia, unde începu, cu elemente indigene, o puternică mișcare, de pe urma căreia țara nu-și schimbă legea, dar care atrase mii de membri ai nobilimii, atâția cărturari de samă și, mai ales, căzând în mijlocul unei lumi deprinse cu neconținută ceartă și discuție, produse lupte care țin decenii întregi și se păstrează pe paginile pline de viață ale unei bogate literaturi în amândouă limbile. Când Iesuiții lui Warszewicki și Solikowski se amestecară, din îndemnul Sfântului Scaun, ei nu făcură decât să crească energia atacurilor și defensivelor, așa de prielnice unei literaturi pline de însuflețire.

E epoca în care predică și scriu un Petru Skarga, cel mai însemnat dintre toți acești luptători cu vorba și cu condeiul, un Sokolowski, un Orzechowski. N'avem a face însă cu simpli campioni ai unor polemici religioase. În această țară unde nervii vibrează de un neconținut războiu, care-și găsește plăcerea în el însuși, în această lume de diete la care regele însuși trebuia să se apere împotriva acelor cari-l atacă public înaintea nobilimii și clerului — și scenele sunt așa de aprinse, încât acest monarh, încunjurat de atâta neîncredere și supraveghere, e silit să puie mâna pe spadă — argumentele teologice, silogisme filosofice capătă un ascuțiș necunoscut aiurea, unde, de altfel, atâta învierșunare ar scoate oștile una în fața celeilalte și ar face să curgă sângele. E vorba deci, în această revărsare de aprinsă elocvență, de suferințele țăranilor robiți, din ce în ce mai mult robiți, după exemplul Germaniei vecine, de stricarea moravurilor, de păcatele față de Dumnezeu și de omenire, care pot duce la peire și pe neamul cel mai nobil. „Priviți“, strigă Skarga însuși, „relele și pierderile care cresc de pe urma gâlcevilor voastre... Și această neunire va aduce asupra voastră servitutea în care libertățile voastre se vor îneca: pământuri imense, întinse ducate, care s'au unit federativ într'un corp complet, se vor desface, și zavistia voastră e pricina tuturor acestor nenorociri... Veți fi ca o văduvă îndurerată, voi cari ați cârmuit neamurile lumii, și

dușmanii noștri vor râde de voi; limba voastră, Statul vostru, care se ridică mai presus de marea familie slavă, le veți pierde, pe el care numără veacuri de existență; pe el care eră odată așa de înfloritor, pe el care eră odată așa de celebru și de vestit pe lume, îl veți nimici. Veți fi supt jugul celor cari vă urăsc, dacă rătăcirile voastre nu încetează, dacă dihononia voastră nu se stânge. Veți fi fără regi, fără țară, surguniți, desprețuiți de aceia cari altă dată se temeau de voi ori vă respectau.. Cine vă va da vre-odată înapoi patria voastră, mama voastră glorioasă și binefăcătoare? Nu năvălirea străină, care vă va face să periti: căci pentru aceasta va trebui timp și mari sforțări. Și, de alminterea, când cazi după o luptă, e încă frumos, e încă nobil, e vrednic de o mare nație; dar să cazi prin certe lăuntrice, dar să piei prin înseși greșelile tale, asta e grozav! Când fructul e pătat de-asupra, tai partea stricată, și așa-l păstrezi; dar, când e stricat miezul, îl arunci jos. Așa e cu bazele republicei voastre. Și mai îngăduiți a spune: Nu-i nimic! Nu-i nimic! Polonia nu există decât prin discordie; dar ea va cădea, și veți fi îngropați supt ruine. Știu, o să spuneți: De mult ne ameninți, și tot trăim. Orbi, orbi! Dumnezeu știe vremea când trebuie să pedepsească. Oamenii zidesc incet; dar o zi ajunge ca să se dărâme.“ Tot ce trăiește, luptă și pătimeste în Polonia își află răsunset în acest stil profetic, de care se înflăcărau mulțimile. Aceleiași inspirații îi răspunde lirica de intimitate religioasă și familiară a celui d'întăiu adevărat poet polon, Jan Kochanowski, traducătorul Psalmilor.

Dacă această notă o dă societatea polonă ea însăși, îndemnul a venit din Apus. Și acest Apus va trimete și altele, care vor ținea și mai departe vie această puternică și variată literatură.

La 1572 Sigismund-August moare, lăsând ca singură moștenitoare pe sora sa Ana, trecută acum cu vrâsta. Dieta de alegere, cuprinzând întreaga nobilime a regatului, se adună. Se va alege, de și mai erau Piaști în Siberia — căci Mazovia, guvernată cu titlu de vasalitate de altă ramură, se încorporase la regat în 1561 —, un principe străin, a cărui autoritate, firește slabă, va da și mai mari speranțe unei nobilimi a cărei singură legătură e dreptul fiecăruia de a-și face voia (ceia ce s'a întrupat în formula lui „liberum veto“, oprăliștea opusă de oricine, după plac, legii pe care conștiința lui n'o aprobă ori interesul lui n'o

admite). Candidații nu lipsesc: Austriecii în rândul întâiu,—cari dăduseră lui Sigismund-August pe două din soțiile sale—, Ernest, fiul Împăratului Maximilian al II-lea, prinți suedezi, regele Ioan și fiul său Sigismund; apoi ducele Albert de Prusia, Electorul de Saxonia, markgraful de Anspach, în stârșit Marele-Duce de la Moscova însuși, care voia să fie rugat; ba chiar prințul frances Henric de Valois.

Fiindcă nu era vecin și n'avea nimic de urmărit pentru țara de unde venia, acesta e ales. El va stăpâni câteva luni, mai slab decât orice alt Suveran polon, făcând ce e datina, ce convine la mai multă lume, ce jignește mai puțin pe unul și pe altul, în marginile acelei convenții ce i s'a impus la alegere, — *pacta conventa*. Când fratele său, Carol al IX-lea, îi lasă la moarte Coroana, mult mai strălucitoare și având alt sens național, a Franței, el se strecoară din palatul său și, într'o răpede străbătore a Germaniei, a Italiei, ajunge la Paris, de unde a crezut, un timp, pe vremea când se vânturau planurile nordice arătate mai sus, că ar putea păstra o autoritate nominală în regatul pe care cu așa de puțină durere îl părăsise.

Dar această domnie scurtă a unui Francez face și mai strânse legăturile cu extremul Apus european, unde se desfășura o viaie civilizație inovatoare, pe aceleași baze ale autorității clasice. Precum au venit în Polonia episcopii, secretarii, emisarii candidaturii lui Henric, și acei cari merg pe urmele lor, astfel Poloni deprind tot mai mult drumurile spre Ungaria, spre Imperiu, spre Paris și chiar spre Londra reginei Elisabeta. Familia Laski, bine înzestrată, dar nestatornică, din care răsar pe rând diplomați pentru Habsburgii din Ungaria, episcopi, candidați la tronul Moldovei, ca Albert Laski, ajutorul lui Despot și trecătorul proprietar al Hotinului, poate servi ca exemplu. Italianul Guagnini înfățișează lucrurile polone contemporane; Herburt dă în limba franceză o istorie a regatului. La Padova, studiind operele de tehnică militară ale celor vechi, Ioan Zamoyski se pregătește să fie unul dintre cei mai mari generali ai epocii sale.

Un strașnic om de războiu e dat ca rege Poloniei de noua alegere din 1575. Iarăși se prezintase candidatura austriacă¹, a

¹ Fuseseră și acelea a doi nobili din sângele Piaștilor, Ioan Kosta de Sandomir și Andrei Tenczynski. Candidase și ducele Alfons de Ferrara-

arhiducelui Ernest. Sultanul însă adause stăruințele sale, pline de un neapărat efect, la meritele de om politic și de căpitan ale Voevodului ardelean Ștefan Báthory, și acesta, sprijinit, de puternicul Samuil Zborowski, izbuti. Izbânda lui era cu atât mai ușoară, cu cât vechea dinastie din Ardeal, Zápolya, pornind din părțile Zipsului, la „hotarul întreit“, avuse legături strânse cu Polonia, și cu cât nu se uitase în această țară marele rol avut în această „Semigradzie“ carpatică de regina Isabela, a regelui Ioan, fiică a lui Sigismund și a Bonei Sforza.

Ardeleanul a fost cel mai mare rege pe care l-au avut Polonii. El supuse Danzigul, care ținea cu adversarul său austriac; Livonia, în care pătrunsesse Ivan Groaznicul, afară de Riga și Reval, fu liberată; Smolenscul, pe care Rușii îl ocupaseră la începutul veacului, li fu smuls înapoi; și, în afară de aceasta, trupele polone ieau Poloțc și se înfățișează și supt zidurile Pscovului. Vitebscul fu pierdut la pacea de la Zapolsc (1582). La moartea ducelui Magnus de Holstein, care avea o parte din Livonia (1583), ca „rege“, Polonii îi stăpâneau moștenirea, pe care o împărțiră în Palatinatele de Wenden, Dorpat și Pernau.

E drept că față de Turci politica acestui fost vasal al Sultanului, care lăsase în Ardeal pe fratele său Cristofor mai mult ca un locțiitor — și aceasta numai ca să mai apară în vederea tuturora vechiul nex cu Poarta otomană —, n'a avut prestigiu, ba adese ori nici demnitate. Aceasta o spunea mulțimii adunate la Lemberg ca să-i vadă sfârșitul mîndrul Domn moldovenesc de uzurpație Ioan Potcoavă, înainte de a-și pleca frumosul cap pe trunchiu în așteptarea loviturii calăului, înmărmurit de vitejia acelu pe care eră să-l sacrifice. Pe aceiași piață lioveană a curs apoi sângele lui Iancu Sasul, alt Domn moldovean trecut în Polonia pentru a încredința soarta sa onoarei marelui popor vecin. Atâtea scrisori ale regelui către Sultan, către Marele-Vizir sunt pline de cele mai umile asigurări de prietenie, și ca răspuns adese ori Vizirul singur credea că trebuie să răspundă unui stăpânitor care nu se putea pune alături cu Domnul Bizanțului păgân. Cu atât mai mult, cu cât, pentru a scăpa de prădăciunile Tatarilor din Crimeia, li se trimetea acestora în fiecare an un dar care eră privit ca un adevărat tribut.

Însă, în timpul când, ca să urmărească la alte hotare interese esențiale ale acelor cari se dăduseră pe sama lui, Ștefan între-

buința, ca un bun cunoscător al moravurilor și apucăturilor turcești, aceste mijloace, fiind însuși un Turc și jumătate, el se pregătia în vederea unei mari opere de cruciată care ar fi dus hotarele Poloniei până la Dunăre și, pentru întâia oară, — căci în lupta de la Varna Vladislav al III-lea luptase ca rege al Ungariei —, i-ar fi dat locul de frunte în apărarea și răzbunarea creștinătății contra Turcilor osmanlâi.

Soldatii lui, garda ungurească, trabanții, și aceia de cari s'a servit pe urmă Ioan Zamoycki, în împrejurările pe care le vom vedea și care ni-au fost nouă așa de neprielnice, au format cea d'întăiu adevărată oștire a regatului polon, capabilă de a sprijini o monarhie modernă, pe care, dacă ar fi avut urmași din timpul său, regele Ștefan — moare la 1586, încă tânăr¹, — ar fi izbutit s'o și întemeieze.

Până să poată face din ea o puternică unealtă sigură de luptă contra Turcilor, el s'a îngrijit să puie, fără a rupe cu Sultanul, un frâu statornic Tatarilor. Pentru aceasta s'a servit de Cazaci.

Nimic național nu se găsește la începuturile lor. Adunătură de tot felul de pribegi, țerani poloni fugiți de iobăgie, țerani ruși din vechea Lituanie, emigrați din Statele Marelui-Cneaz muscălesc, căutând în lupta cu păgânii câștig și glorie, Români, mai ales Moldoveni, din vremea când, după Petru Rareș, nu mai sunt războaie ale lui Vodă, ei poartă numele care la popoarele turanice are sensul unic de: vagabond. Se oploșesc în acele ostroave ale Niprului, la „praguri“ — de unde numele, mai târziu, al Cazacilor *Zaporojeni* — de unde odinioară plecau șeicile vechilor Ruși varegi, cari prădau coastele Mării Negre, și până la Constantinopol. Aleg un Hatman spre a hotărî după împrejurări direcția în care se face războiul, care e pentru dînșii un mijloc de traiu. De obicei însă ei sunt dușmanii îndăcinați și chemați ai Tatarilor, pe cari-i așteaptă de la incursiile lor prădalnice pentru a-i desbrăca de pradă în folosul lor propriu.

De câte ori e vorba de a se da o lovitură Tatarilor și, prin ei, Turcilor, regele Ștefan aruncă pe acești „Nizovii“, dar, la orice plângere de la begii și Pașii vecini ori chiar de la Constantinopol, el răspunde adăugind expresia propriei sale indignări împotriva unei astfel de „adunături“, care nu e, propriu-vorbind,

¹ Soția sa, infanta Ana, avea 52 de ani la căsătorie.

pe teritoriul său și pe care n'o poate nici stăpâni, nici distruge.

Dar el li-a dat, la 1576 încă, un statut; Hatmanul lor va fi recunoscut de Coroană, acțiunea lor va fi condusă de interesele de Stat polon. Astfel puterea militară a regatului s'a adaus cu un nou și puternic element.

În aceste împrejurări se ține noua adunare de alegere. Dintre Austrieci, arhiducele Maximilian are mai multe șanse decât ru-dele sale Ernest și Albert. O parte dintre nobili se și opresc asupra numelui său, și el își va căuta cu armele tronul care crede că i se cuvine, până va cădea, la Bendzin, în mâinile lui Zamoyiski.

Acesta e, de fapt, regele Poloniei sale. Dar pentru formă el a făcut să se unească cea mai mare parte dintre tumultuoșii votanți asupra persoanei acelu prinz de Suedia, Sigismund, fiul regelui Ioan, care prin mama sa, Ecaterina, din sângele vechilor regi, — era sora Anei, văduva lui Ștefan, — avea și drepturi dinastice asupra Coroanei polone și care, pe lângă aceasta, crescăt în legea și limba polonă, făgăduia regatului Estonia¹.

Domnia lui, îndelungată și plină de tulburări, e o epocă de criză pentru Polonia însăși, ca și pentru toată lumea răsăriteană.

Ca să fie înțeleasă în sensul și în motivele ei trebuie însă a se lămuri acum viața Rusiei moscovite în veacul al XVI-lea.

II.

Rusia veacului al XVI-lea ca o continuare a Statului Hordei.

Vechea Rusie înainte de Ioan al III-lea († 1506) cuprindea, față de o Polonie-Litvanie pornind de la Marea Baltică pentru a se sprijini la Răsărit pe Nipru și a se opri la Sud numai în pustiile tătărești de de-asupra Mării Negre, un teritoriu ceva mai mic, fără hotare definite, neavând niciuna din gurile râurilor ce-i străbăteau întinderea. Cuceririle lui Ioan ele înseși și ale fiului său Vasile (1505-33) s'au întins numai în Nordul nestrăbătut și fără importanță ori în Vest, prin biruințele câștigate

¹ Estonia, cedată, de fapt, de Sigismund, se declară la 1600 în favoarea Suediei. Pentru Livonia se dăduseră lungi și grele lupte.

asupra ginerului lui Ioan, prințul litvan și apoi regele polon Alexandru, care nu fu în stare să păstreze contra acestui concurent, dispunând de toate puterile Statelor sale, Smolenscul și regiunile încunjurătoare (1514-22). Dacă el și-a supus Novgorodul, în felul sălbatec ce se poate închipui, înăbușind sângeros o ultimă revoltă desperată a unor negustori cari erau deprinși cu o viață liberă, închinată câștigului fără părtași în stăpânitori, acest oraș, înfloritor până atunci și de atunci menit unei răpezi decăderi, eră și mai înainte în raza de ocrotire și ascultare a Mare-lui-Cneaz. Tverul lui Mihail Borisovici n'a fost atât de mult o anexare pentru Moscovit, cât indispensabila supunere a unui principat separatist, care nu avea niciun rost și căruia-i lipsiau și toate mijlocele de apărare; de altfel o cneghină de Tver, Maria, eră soția lui Ivan¹. Noul principe, Vasile, se va întinde la Pscov și Riazan, unde stăpânește încă nn cneaz, Ioan (1520). Și totuși, chiar după aceasta, Case de cnezii au mai rămas, până târziu în veacul al XVI-lea, în Severia, la Putivla, la Starodub, la Novogradec, la Corsita. Ion-Vodă cel Cumplit, Domnul cel crunt al Moldovei, a luat pe Maria, fiica unuia din acești prinți, în zilele lui de pribegie la Muscali.

Din potrivă, expansiunea rusească, moscovită, supt Ivan al IV-lea, cel Groaznic, s'a făcut cu o răpeziciune extraordinară, întinderea Statului îndoindu-se, chiar întreindu-se, întru cât se poate vorbi de hotare la formațiuni politice cu un caracter încă haotic și provizoriu. S'a luat, între 1548 și 1552, Cazanul, prin luptă, și puțin mai târziu, prin închinare aproape de bună voie, și Astrahanul, unde stătea al doilea dintre acești Hani de sfărâmare a Hordei de Aur. Apoi cete rusești, de un caracter pe care-l vom stabili îndată, pătrund în lumea tătărească a Siberiei și, învingând pe rând un Han care asculta odată de urmașii lui Ginghiz-Han, își robesc țara nesfârșită, păuă la ghețurile din Miazănoapte și la depărtata Mare a Răsăritului.

Niciodată cuceriri nu s'au făcut însă cu mai puține mijloace. Societatea moscovită e încă în copilărie, și-i lipsește tot ce formează o organizație: osebirea claselor, consolidarea, stabilirea raporturilor materiale și juridice dintre dânselle, găsirea mijloa-

¹ În acest sens s'a răspuns și reclamațiilor, din 1485, ale regelui Poloniei.

celor prin care să se poată lega cu un minimum de libertate și inițiativă, omenească măcar, o autoritate indispensabilă. Cercetători mai noi încearcă azi a studia viața țerănească din provinciile Moscoviei așa cum se studiază aceia din Franța, din Anglia, unde clasele rurale au avut, oricum, o adevărată dezvoltare. Aici, supt boieri, supt mănăstiri, plugarul își pierde toate drepturile, de care se împărtășia în vechile obști ale slavismului primitiv; dacă există unele mijloace prin care se poate desrădăcina din pământul pe care pune să-l lucreze pentru altul, aceasta nu înseamnă că ele-i pot da puțința de a reface condițiile, cu mult mai bune, în care trăia înainte de practicile scandinave, bizantine și, la urmă, tătărești ale stăpânitorilor săi. Nu întâlnim nici oști țerănești ca ale Moldovei și Țării-Românești până departe încă în acest veac, nici nemulțumiri, răscoale, formațiuni revoluționare rurale ca acelea de care vom da la Rușii din Polonia.

Burghezia într'un sens mai înalt al cuvântului n'a existat niciodată la Moscoviți. Modelul bizantin nu aduce libertăți municipale, și cel tătăresc, încă mai puțin. În Nord, la Novgorod, la Pscov este o influență a spiritului orășeneș german și a împrejurărilor din provinciile baltice, dar atâta n'ajunge ca să putem vorbi de o dezvoltare politică a unei neguștorimi care e prea egoisă și prea meschină pentru aceasta. Decăderea instituțiilor vechi e evidentă, și ele nu s'ar putea potrivi de loc cu acel regim al Marilor-Cnezi, cari pornesc măceluri în masă și mută la Moscova lor până și clopotele care chemau odată la adunare pe cetățenii Novgorodului. Vom găsi numai negustori bogați, capabili de inițiative comerciale, cu toate riscurile și câștigurile lor, și pentru a se cuceri Siberia a trebuit astfel îndemnul, fără nicio legătură cu voința celui „Groaznic“, al fraților Strogonov, cari nici nu întrebunțează oastea aceluia, ci numai pe Cazacii, năimiți, ai lui Iermac.

În sfârșit, — alături de un cler, care, la sfârșitul veacului al XVI-lea, va căpăta un șef de mai mare prestigiu în Patriarhul pe care-l face căpetenia, în pribegie strângătoare de milostenii, a „Marii Biserici“ din Constantinopol, cler care nu lucrează de sine, ci se confundă cu „aristocrația“, din care pleacă une ori episcopii săi, — această „aristocrație“ e alcătuită—, ca la Turcii osmanlăi, cari n'au știut niciodată, în lumea lor de dregători sclavi, ce poate însemna o „familie mare“, cu trecutul, averea

și tradițiile ei, ca la Tătari, unde, iarăși, supt Hanul atotputernic, proprietar al lucrurilor și al oamenilor, nu sunt decât robi, de aceeași treaptă și de aceeași calitate—, numai din creaturi ale favoarei, din parveniți ai norocului, din scormonitori ai viciilor și din lingușitori ai patimelor. Pe când numele familiei, „porecla“, nu lipsește încă de pe la 1400 la boierii munteni, iar ai Moldovei și mai înainte chiar se numesc după locul de origine, după moșie, după anumite însușiri sau defecte („de la Șomuz“, „Limbă-Dulce“, etc.), pe când nobilii lituanieni, cari au adoptat modele polone, formează o clasă cu conștiință de sine, la Moscova toți acești Adășev, Pojarschi, Curbschi, Romanov se simt numai ca indivizi, în locuri pe care azi le au și mâni le pot pierde. Când se spune că Ivan al IV-lea, ajuns minor pe tron, e tutelat de boieri, trebuie să se înțeleagă o clică de câteva persoane, nu o întreagă categorie socială. Și, de alminterea, streliții teribilului domn vor face spărturi mari, de atâtea ori, în rândurile acestor sfetnici, a căror „dumă“ e mai mult o adunătură de curtizani — fără o Curte —, decât un corp de Stat. Altfel e numai când, ca în cazul familiei Glinschi, din care e Mihail, care învățase meșteșugul războiului pe lângă Albert de Saxonia¹, și Elena, mama tiranului, vin nobili de peste hotar, de la Rușii din Litvania și, în genere, din Apus.

Astfel stăpânul face ce vrea. Și Ivan nu lirosește de la aceasta. Când scapă de obrăznicia acelor cari uitaseră că lupușorul va crește și va avea dinți de sfâșiat, el își face de cap cu dânșii și cu ceilalți, cu ai săi mai mult decât cu învinșii pe cari biruința i-i dă în mână. Ce nu i-a trecut prin minte? La un anumit moment s'a făcut că abdică, a lăsat un înlocuitor, s'a retras, cu favoriții săi, într'un colț de pocăință, „oprișcini“ numai anumite puteri (de unde numele de *oprișcini* pentru aceste rezerve de posesiuni și de oameni), pentru ca pe urmă să apară din nou ca răz-bunător, încheindu-și din când în când, cu mulțămire, teribilele liste ale capetelor tăiate, cu care, în stil de Scriptură, dar în spirit de rege asirian ori, mai aproape, în spirit de Han-Tatar, se mândrește înaintea lui Dumnezeu. Oricât s'ar spune că icoana pe care o avem despre el — și care nu se găsește și în cronicile mos-

¹ Supt Mihail începe și Ostafie Dașcovici, de care va mai fi vorba aici (Wagner, *l. c.*, XLVI, p. 210).

covite —, vine din ura Livonienilor amenințați de dânsul, precum icoana lui Vlad Țepeș e înrăurită de ura, asămănătoare, a Sașilor prădați și chinuiți, „Ioan Basidiles“, cum se intitulează e însuși scriind în Apus Latinilor, a fost cu adevărat „Groaznicul“.

Dar aceasta nu presupune mărire, putere, inteligență politică și consecvență. În zădar le-am căuta la dânsul. Nimic nu ni îngăduie a le bănuși la acest monstru ipocrit și fals.

Și de ce mijlface relativ puține dispune acela care se îmbracă în brocardul de aur cel mai fin, în blănille cele mai rare și întinde ospete de o zi întreagă în care el, păstrând vechiul taler prost, servește pe musafirii săi din aur și din argint, uimindu-i cu scânteierea pietrelor scumpe pretutindeni risipite! Tezaurul lui nu e un Tezaur de Stat, strâns cu îngrijire pentru scopuri politice. Armata, pe care nu o cere supușilor săi, e prea puțin potrivită pentru un mare și adevărat războiu. Spre a lovi în Poloni, în cavalerii din Livonia, el trebuie să recurgă la Tataři, luând și nelegiuirile lor pe conștiință. Iar la asediul Cazanului, marea ispravă militară din acest timp, mărturisirile din jurnalul lui Andrei Curbschi arată că întâiul corp, supt doi cneji avea abia 8.000 de „soldați aleși“, contra cărora ieșiră doar 5.000 de călăreți și 10.000 de infanteriști ai Hanului. După atâta luptă reședința acestuia poate fi încunjurată, „de nu putea nimeni nici să între, nici să iasă“. Se pierd totuși șapte săptămâni punând la cale alaiuri bisericești pentru a birui „farmecele“ Tatarilor, cari prin meșteșugurile lor chiamă potopuri de ploaie. Când se dă ultimul asalt, ajunge o jumătate de ceas pentru ca apărătorii să fie goniți de pe ziduri.

Atunci cum se explică aceasta așa de răpede întindere peste Ținuturi așa de importante?

De fapt, stăpânitorul creștin de la Moscova nu înseamnă, cu toată ortodoxia lui, ceva cu totul nou în viața acestor Ținuturi; el nu e, ca regele Ungariei, un căpitan de cruciată, dator a da luptă păgânilor în numele unui principiu cu desăvârșire protivnic, pe care trebuie să-l ducă la biruință. Deosebirile sunt, când te uiți mai bine, mai mult la suprafață. Altfel n'am vedea pe cutare fii de prinți din Pscov, din Novgorod trecând la legea Islamului, pe Ostafie Dașcoviți, de care s'a vorbit mai sus, servind pe unul din Hanii tătărăști contra creștinilor pe cari-i pradă

fără ca acesta să-l facă a fi aruncat pentru totdeauna din obștea acestora¹. Și, pe de altă parte, n'am întâlni cu numele de Petru pe un „Țarevițiu“, fiu de Han, al Cazanului; ba chiar pe un alt urmaș al lui Gînghiz-Han, Simion, însărcinat cu vicariatul formal în Moscova, pe vremea când Ivan pretindea că s'a retras de la orice amestec în afacerile Statului său.

Așa fiind, *Marele-Cneaz nu e decât unul din urmașii Hanului Hordei-de-Aur, și acest Stat al său formează deci, pe lângă Cazan, Astrahan și Crimeia, al patrulea din cele care s'au desfășurat după ruperea vechii unități, dar fără ca tradițiile acestei unități să fi dispărut din mințile unor oameni, cari, creștini sau musulmani, tind către restabilirea ei.*

Astfel, precum Moscoviții acceptaseră odinioară pe Tatarii din vremile puterii Hordei, Tatarii acceptă, la rândul lor, fără un sentiment de rușine și umilință, fără altă împotrivire decât accia ce se întâmpină în hărțuielile dintre rivali, pe acești Moscoviți, cari joacă față de Împărații mongoli de odinioară rolul pe care Germanii l-au jucat față de Romanii din Apus sau față de Romanii bizantini din Răsărit, în rândul întâiu Bulgarii. La Cazan se cere hotărârea Muscalului atunci când doi pretendenți se luptă pentru Scaun și, cum odată, în asemenea cazuri de gilceavă, Hanul își trimitea locțiitorul, așa trimete Ivan al IV-lea pe unul din Voevozii săi.

Și, când se ajunge, după o supunere întreruptă prin revolte, la cucerirea definitivă a celor două State tătărăști de pe Volga, nimic nu se schimbă aici. Ce se petrece în Vest nu-și află nimic corespunzător aici. Colonizarea se va face numai pe încetul și fără o intervenție a oficialității, care se mulțamește a-și ridica cetățile, „creapostele“ sale. Negustorii cari vin în Cazan și Astrahan și-au dat singuri samă de câștigul ce se poate avea în aceste locuri pe care Volga și Marea Caspică le pun în legătură cu caravanele Persiei și Indiei. De aici și întreprinderea, pomenită mai sus, a Strogonovilor către Siberia.

Unul singur din Hanate scapă de această *restaurare creștină a unității mongolice*: Crimeia. Dar nu prin mijloacele sale proprii și dintr'un antagonism firesc între creștini și musulmani, între Muscali și Tatar. În 1475 flota otomană, de mult stăpână în

¹ Wagner, *o. c.*, LXXI, p. 499 și urm.

Marea Neagră, iea Caffa genovesă; ultimele rămășițe de stăpânire creștină în aceste părți cad. Până să se facă aceeași soartă, la 1484, cetăților moldovenești, Chilia și Cetatea-Albă, Hanul, „Împăratul“ crâmblean trebuie să se plece înaintea aceluia care la Constantinopol, cu un rang mult inferior, e numai emir și Sultan. El primește de la acesta investitura și introduce Ieniceri în locurile de mai mare însemnătate militară. Cu tot respectul ce i se dă, el a devenit astfel un vasal, și urmașii lui vor fi puși și scoși după hotărâri de la Înalta Poartă. Aici opera de reconstruire a Rușilor nu poate înainta.

Ei vor trebui să vadă cum Soliman-cel-Măreț, biruitor asupra lui Rareș, iea Basarabia-de-jos întreagă, prefăcând Tighinea într'un Bender turcesc, cum la Nipru se ridică puternicele ziduri ale cetății Ozû sau Oceacov (1584) și doar dacă se putu împiedeca acel plan al Marelui-Vizir Mohammed Socoli, care, în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, căuta să lege printr'un canal Donul și Volga, ceea ce, cu un Caucas pe deplin turcesc, însemna totala înlăturare de la Marea vie a Sudului, care ducea la împărătescul Constantinopol.

Vom vedea ce putea să deie domnilor Moscovei drepturi asupra cetății lui Constantin. Observăm însă că, deși titlul de Țar pe care — „Țar și stăpân al tuturor Rușilor“ — îl luă Ivan-cel-Groaznic, al cărui bunic era numai „gospodar al tuturor Rușilor și Mare Cneaz la Novgorod, Moscova, Vladimir, ș. a.“, nu e decât un derivat din „Chesar“ al Bizanțului (Kaisar; cf. germanul Kaiser), el a fost atribuit, în graiul Slavilor, Hanilor Hordei și celor din sfărâmurile ei. Până departe — și la Poloni, în acte latine, — apare altfel Țarul Perecopului care e Ghiraidul din Crimeia. Și în aceasta se descopere ideia dominantă în acțiunea Moscoviților, ca și sentimentul de supunere *datorită* din partea Tatarilor.

Ce slabă, interesantă, superficială, formală apare, pe lângă această atât de puternică influență simpla modă bizantină!

Au dreptate de sigur aceia cari spun că Sofia Paleologa a adus la Curtea soțului ei, Ivan al III-lea, care-și zice de acuma Ioan, — iar, cum am spus, „Groaznicul“ se intitulează „Ioannes Basilides“ — datini, pretenții, ceremonii, norme de etichetă nouă. Prin ea s'a încercat un slab început de Curte, deși aici n'a fost, ca la noi, strămutarea întregii ierarhii bizantine, pe care n'au

avut-o nici Slavii de peste Dunăre, Bulgarii și Sârbii; s'au introdus alaiurile strălucite, și genuflexiunile tătărăști au căpătat o formă ceva mai potrivită cu demnitatea umană, de care până atunci nu se vorbise pe-acolo. De la sosirea ei încoace, cum am arătat, apare ca stemă moscovită vulturul cu două capete. În orașul cu case de lemn, fără acele vechi lăcașuri care făceau vestit Chievul, fie și în actuala lui robie polonă, prin voința ei, cu meșteri mai pricepuți, pe cari-i adusese, s'au ridicat clădirile de piatră ale bisericii Ūspenschi și altora, ale Palatului de granit. Am arătat și în ce fel acest nou spirit a influențat istoriografia rusească. Să adăugim că atunci întâiași dată urmașii lui Ivan Calita pretind la acea descendență dintr'un frate (!) al lui August pe care o întâlnim mai târziu în scrisorile lor către creștinătatea apuseană¹.

Dar pe lângă faptul că puțin după această căsătorie, în 1483, Elena lui Ștefan-cel-Mare va aduce aceleași practice bizantine², nu trebuie să uităm că această nepoată de frate a ultimului Cezar grecesc dă pe Bosfor e crescută din cea mai fragedă vârstă în pribegie, că a primit înrâuririle acelei Rome de unde vine, că a fost măritată de Papa, care i-a găsit, pentru scopurile sale și ale cruciatei, acest sălbatec soț în depărtatul Răsărit, că ea a fost însăși catolică până la schimbarea de confesiune din ajunul chiar al căsătoriei sale, dar, înainte de toate, că e o fiică a Renașterii italiene. De aceea un Florentin, și nu un Bizantin, cu tot numele său de Aristide, e acel Fioravanti pe care-l ține ca arhitect la Moscova. Niciun nume de învățat grec nu se poate însemna pentru cultura rusească din acest timp decât al celui Italian, cunoscut prin fineța și elocvența desvovățirii sale într'un proces vestit, care a venit aici, tot din Apus, dar urmând numai pasiunii lui de a rătăci.

Totuși nu vom întâlni aici Italieni decât doar, alături de mai mulți Germani — și din Silesia³, din Spira, la Rin —, în rândurile ostașilor, ale specialiștilor de artilerie și săpare a minelor.

¹ Paris, *l. c.*, p. 429 și urm.

² Pentru alte relații cu Moldova decât cele știute, Kojalowicz, la Wagner, XLVI, p. 220, care vorbește de oprirea, în 1527, la Poloni, a unei solii moldoveneste ce revenise de la Muscali. V. și broșura noastră *Câteva lucruri nouă din relațiile cu Rusia*, Iași 1918.

³ Aduși de Schleinitz, supt Vasile, din însărcinarea lui Mihail Glînschi.

Legăturile cu Apusul nu ating în rândul întâiu nici Germania, deși Ivan al IV-lea trimite, un an de la încoronarea sa, — cea d'întăiu în Moscovia —, soli între cari și un Schlitte, la Impăratul Carol Quintul, vorbindu-i și de bogății bancheri Fugger, cu cari ar voi să aibă a face, iar în 1556 la Ferdinand, urmașul acestuia, cerând voie de a face negoț prin portul Anversului. Mai târziu, la 1600, rămășițele Hansei se gândiră a-și reface contuarele rușești ¹.

Am pomenit de acele legături cu Franța, care nu pleacă numai din scurta prezență a lui Henric al IV-lea pe tronul din Varșovia. Se vor face încercări serioase de comerț în această depărtată țară apuseană. Încă de pe la 1550 vine aici un Francez, deși nu cu vre-o misiune oficială ². Se socotiau ca având legături cu Moscovia negustorii din Normandia, Bretania, Paris, Orléans, la Rochelle. Jean Sauvage din Dieppe umbla prin Rusia la 1586 ³. Se amintesc dascăli, medici. Cutare Țar de uzurpație doria, se spune, să vie în Franța. Pentru ca apoi, la începutul veacului al XVII-lea, să întâlnim, după negustorii cari caută coasta înghețată a Rusiei de Nord, ambasadori regali ca Pierre Delaville (1611), ca de Hayes, ca Talleyrand (1630). Un Francez, căpitanul Margeret, care a trăit mult timp în aceste părți, va da prețioase știri într'o cărtică despre Moscovia, care a fost mult întrebuințată, ca un izvor capital. Și, în acest timp, soli moscoviți, un Mihail, un Ivan Condirovici, apar la Paris ⁴.

Relațiile de căpetenie sunt însă cu Anglia. Căutând un drum către bogățiile Persiei și Asiei Centrale, vin la Muscali, în 1553, doi soli englezi, Willoughby și Chancellor, cari sunt pentru aceste regiuni rusești ceia ce a fost puțin mai târziu un Hareborne, deschizătorul comerțului cu Turcia și provinciile supuse Sultanului. Un Thomas Randolph va căuta pe urmă câștiguri mai modeste. Cum Livonia e închisă, ca și Estonia și Curlanda,

¹ Wagner, *l. c.*, LXXII, p. 39 și urm. Boris Godunov trimite copii ruși la Lübeck ca să învețe latinește și nemțește.

² Cf. Paris, *o. c.*, I, pp. 328-9, 363.

³ *Ibid.*, p. 386. „C'est la coutume du pays que de bien boire“, spune el (p. 392).

⁴ *Ibid.*, p. 402 și urm. Cartea lui Margeret se chiamă : „l'État de Russie et du Grand-Duché de Moscovie“. — Se propunea colonizarea Livoniei cu 6.000-10.000 de Francezi. La Reval ei aveau un consul (*ibid.*, pp. 349-50, 360). Propunere de cruciată franceză contra Muscalului, *ibid.*, pp. 363-4.

vecine, de Ordinul Cavalerilor întâiu, apoi de Poloni și de Suedezi, cu cari Ivan a avut un războiu fără succes între 1554 și 1557, se face, anume pentru a se da țerilor rusești de supt Coroana Moscovei o putință de a răsufli spre Apus, portul nordic de la Sfântul Mihail Arhanghelul, fundațiune tot așa de engleză ca și portul actual de pe coasta Murman. Ba Ivan, dese ori văduv, va avea ciudata ideie de a peți pentru dânsul pe regina Elisabeta sau, în lipsa ei, măcar pe doamna de la Curte care i-ar fi în deosebi recomandată de dânsa, — ceia ce se și făcu, fără ca însă, bine înțeles, nunta să se fi serbat vre-odată. La 1601, la 1603 soli englezi se afla la Moscova, într'un timp când se întrețineau și relații cu Olanda.

În același timp influența Apusului vine prin Ordinul Iesuiților, care, fără legătură cu așezările lui din Polonia, răsbate aici și e tolerat de Țar. Possevino, acela care a luptat contra calvinismului în Ardealul Báthoreștilor, pătrunde, prin ocrotirea regelui Ștefan, în Moscovia însăși, unde face minuni. Pe un timp când Rușii din Galiția încheiau un act de Unire cu Biserica romană, el îndeplinește aici o operă însemnată și trainică pe care vom vedea pe urmă cine, nu din lăuntru însuși al țerii, a împiedecat-o.

Ivan nu vedea însă ce poate aduce cu dânsul acest catolicism, care trebuie să întrebuițeze comunitatea slavă pentru a năvăli tot mai adânc în această lume politică de caracter tătăresc, tot mai nepotrivit cu timpul. El însuși primise, când cu alegerea polonă din 1573, în care și el era candidat ca și fiul Împăratului german, o scrisoare de la acesta, care-i propunea împărțirea Statului Jăgellonilor, Litvania venind la Muscali: „Vom reuni“, spunea Habsburgul, cam două sute de ani înaintea celei d'întâiu împărțiri a Poloniei, „silințele noastre pentru ca regatul Poloniei și Litvaniei să nu se desfacă din Statele noastre. Imi e tot una ori de va fi fiul meu ori al d-tale care ar ocupa tronul.“ Și când se alese, altădată, candidatul turcesc, Ivan avu una din marile lui furii, propunând el acuma Împăratului o Ligă care i-ar fi dat măcar Livonia¹. În schimb, Ștefan îi luă Polote și asediă și Pscovul.

¹ *Ibid.*, pp. 376, 379.

Când Ivan muri, aproape în momentul când Zamoyski ajunge stăpânul Poloniei prin alegerea lui Sigismund Wasa, fiul său Fedor, care suna, pentru plăcere, clopotele prin biserici și-și trimitea în agonie nevasta la mănăstire, lăsând ca moștenitor pe „cine o vrea Dumnezeu“, dispare iute, și boierul Boris Godunov, fratele Țarinei, aleasă ea întâiu pentru a succeda soțului, ajunge Țar. El ocrotește pe Luterani, li îngăduie biserică în Moscova, li dă clopote, și primește, la 1601 și 1603, legați ai Papei în Capitala sa¹. Printr'însul — când eră numai regent, — întrebuintându-se greutățile interioare ale Suediei, se capătă pentru Rusia, în sfârșit, mult dorita deschidere la Marea Baltică, prin Ingria și Carelia, la 1595, sperându-se și adăugirea Estoniei și Livoniei. Nici lui nu-i este îngăduită însă o mai lungă domnie, nici fiul nu poate păstra Scaunul părintesc.

Căci Cazacii, și ai Niprului — să nu uităm: în continuă legătură cu Polonia și cari neliniștiseră Domnia bietului Moldovean Petru Șchiopul prin neconținuta aducere de pretendenți ca Ioan Crețul, Ioan Potcoavă, — ridică, împreună cu Adam și Constantin Vișnievietchi, nobili ruși din Litvania, rude cu gine-rele lui Ieremia Movilă, Domnul pus de Zamoyski în Moldova, pe un călugăr, Grișa Otrepiev sau altul², care pretindea să fie Dimitrie, fratele Țarului Fedor, scăpat de cuțitul ucigașilor înțețiți asupra lui (1605). Marta, mama lui Dimitrie, declară că-l recunoaște. Iesuiții îl susțineau.

Ajuns Țar, — „prea-seninatul și neînvingul Dimitrie Ioan, cu mila lui Dumnezeu Impărat și Mare-Duce a toată Rusia și al tuturor domniilor Tatariei și al mai multor stăpâniri supuse Moscovei domn și rege“, cum se intitulează³, — ciudatul pretendent, un tânăr destul de plăcut, se împrietenește și mai mult cu Polonii, luând de soție, după făgăduință, pe Maria Mniszek, și se sprijină pe Germanii, Francezii, Englezii, Scoțienii gardei sale. Normele religioase le desprețuiește. Atunci contra lui e ridicat bătrânul boier Șuischi, condamnat la moarte de dânsul și uitat, care devenia astfel, după uciderea lui Dimitrie și măcelul Polo-

¹ Wagner, *l. c.*, p. 19.

² Cf. în această privință Wagner, *l. c.*, p. 80 și urm. Bizareriile purtării sale crude ar face să se creadă că era în adevăr fiul lui Ivan.

³ *Ibid.*, p. 397.—E vădit că exemplul celor petrecute în Moldova cu falșii „Ioani“ nu precede numai, ci pregătește ce se petrece acum în Rusia.

nilor săi, Țarul Vasile. Dar la Starodub apare acum un nou Dimitrie, care găsește același sprijin la Cazaci, la Polonii lui Lissowski, la nobilimea polonă, devenită liberă după tulburările interne (1608)¹. Cu Cazacii au mai venit, de altfel, un Ivan Bolotnicov, apoi un Ivan sau Ilie Vasiliev, care se pretindea a fi Țareviucul Petru, fiul lui Fedor².

Polonii se ridicaseră, de fapt, asupra lui Șuischi. Ca și Boris, care se gândise și la Împărat, la regele Danemarcei, el alergă pentru ajutor la alți Apuseni, la Suedezi, cari trimet 5.000 de oameni, cu Iacob, fiul unui mai vechiu luptător francez în serviciul lor, Pontus de la Gardie, Francezi fiind în număr de trei companii între aceste trupe. Ajutorul eră firesc, de oare ce, pentru moștenirea tatălui său, regele Ioan, Sigismund se luptă cu uzurpatorul tronului Suediei, unchiul său, ducele Carol de Sudenmania. Dar Suedezii, reluându-și Ingria și Carelia, ocupară și Novgorodul.

Astfel se produse marea intervenție polonă, pregătită încă din zilele lui Boris, supt Hatmanii Zolkiewski și Chodkiewicz, ucenici ai lui Zamoyski. Prințul Vladislav, fiul regelui Poloniei Sigismund, fu proclamat Țar după înfrângerea Suedezilor, dar nu instalat în Kremlin, Șuischi fiind prins și Dimitrie cel nou isprăvind într-o revoltă militară (1611). Răspinși odată, Polonii revin din nou cu Sapieha — chemat și în calitatea sa de Jagellon, de rudă, deci, al vechilor dinasti moscoviți —, și ei par a fi câștigat definitiv partida³, cu atât mai mult cu cât un fiu de rege suedez fusese proclamat la Novgorod.

Cine-i putea izgoni? Conștiință națională rusească nu exista. Ea nu fusese în stare a produce nicio literatură. Dar *absolut niciuna*, decât scrisori politice ori rânduiele judecătorești. „Cântecul lui Igor“ ca și „Donșcina“ nu sunt, unul din veacul al XI-lea, iar cellalt din al XIV-lea, ci în amândouă se vede o admirație pentru natură, un simț al nuanțelor ei, un cald patriotism, cheltuindu-se în indignate protestări, care sunt ale epocii lui Ossian, în ajunul timpurilor noastre.

¹ Wagner, *l. c.*, p. 306.

² La Paris, *o. c.*, I, p. 426; Wagner, *l. c.*, p. 175.

³ Și doi prinți de Suedia — unul Filip, cellalt Gustav-Adolf (*l. c.*, p. 428) — candidează.

Rezistența națională se reduce deci la o ridicare de oaste și la un tumult în Moscova, care sili să plece puținele trupe polone. În fruntea răsculaților era Patriarhul Ermogen, boierul Pojarschi și măcelarul Ilie Minin. Ei ridicară pe tron pe un de tot tânăr candidat, Mihail Romanov, fiul Patriarhului Filaret, dus la călugărie în ultimele lupte interne, dar numit apoi Mitropolit la Rostov și luat ostatec de Poloni; acesta era fratele Irinei, soția lui Ivan Godunov, el însuși frate al Țarului Boris, și avea de soție pe o fiică a lui Ivan al IV-lea.

Astfel, în Februarie 1613, se întemeie o nouă dinastie moscovită. Dar cine ar crede că, avându-și originea într'o mișcare populară, se datoriă numai acesteia, s'ar înșela. Fenomene de istorie universală, din Vest, au oprit această pornire, tot a Vestului, prin care Moscova părea că trebuie să se prefacă într'un Stat catolic, unit cu Polonia, care absorbise la 1568 Litvania, întocmai așa cum la 1388 Litvania cu populația rusească fusese unită cu vechea Polonie a Piaștilor. Lor li se datorește liberarea poporului rusesc, dar numai a celui de supt autoritatea Țarului, și fără ca această liberare să fi avut un motiv sufletesc și să fi produs, deci, urmări sufletești.

Sufletul modern al Rusiei nu eră să se formeze nici așa de răpede, nici așa de ușor.

III.

Rusia și Polonia în veacul al XVII-lea: desfacerea polonă și încercări de Stat popular rusesc.

Ceeace dădea năvălirilor polone în Moscovia, pentru uzurpatori și pretendenți sau pentru fiul de rege polon, puterea lor și li îngăduia să se repete așa de des, în mijlocul unor societăți care nu arăta că e în stare să le răspingă, eră întâiu existența unor numeroase elemente militare, care nu așteptau decât un prilej pentru a relua războiul în această direcție, unde se puteau găsi mai mari foloase decât în aceia spre Apus, unde Moldova Mavileștilor fusese îndelung și fundamental prădată.

Erau Cazacii poloni, cari, data aceasta, se uniră cu tovarășii lor de activitate, în cea mai mare parte și frați de sânge, din această Moscovie. În toate aceste expediții, ei joacă un rol de căpetenie, și fără neastâmpărul lor ele n'ar fi fost măcar încercate. Eră însă și acea nobilime polonă, care, precum, în acest nou secol, a dat culturii nației lor o fasă care se chiamă a „diletantismului”¹, dă o fază de diletantism, de adevărat diletantism, răpezit, strălucitor, viteaz, dar fără temei și fără urmări, și vieții politice și activității militare a Poloniei.

În adevăr asupra ei nu mai este acuma un rege în vechiul și seriosul înțeles al cuvântului. Sigismund al III-lea a căutat în acest regat numai baza și mijloace pentru a se putea impune și întări ca stăpânitor al Suediei, leagănul familiei sale, unde, cum văzurăm, drepturile lui fuseseră călcate în picioare de un uzurpator pe care nu era de loc dispus să-l recunoască. Nu e exclus să-i fi licărit înaintea ochilor planul, marele plan ale unei dominații suedeze care, stăpânind toate provinciile baltice,

¹ Brückner, *Gesch. der polnischen Literatur.*

pătrunzând și în adâncul pământurilor rusești — unde la suirea pe tron a lui Mihail Romanov ostașii săi ocupau vechea cetate, acum decăzută, a Novgorodului —, adăugându-și posesiunile litvane, râvnite și altă dată, să întrebuițeze provinciile polone ca un adaus firesc la o dominație care-și avea, cum a dovedit-o participarea lui Gustav-Adolf la Războiul de treizeci de ani, și scopuri în Germania însăși. Dar și pentru mult mai puțin decât atâta regele eră, hotărît, prea slab. Intervenția lui în Suedia, care l-a costat atâția bani, a rămas zădarnică, iar în Polonia însăși marile familii nu voiau să-l asculte, și astfel ele, ridicându-se, cu' clientela lor întinsă și cutezătoare, contra autorității regale, prin acea mișcare (— 1608) care s'a chemat *rokosz* (de unde verbul românesc „a se rocoși“), urmăresc scopuri de-ale lor. Astfel acei nobili cari prin căsătorie sunt legați de dinastia lui Ieremia Movilă, ginerii Voevodului moldovenesc, Koreski, Wiszniewiecki, Litvani și ortodocși, vor avea toate interesele lor dincoace de Nistru, și, până la prinderea Doamnei lui Ieremia și a celui mai tânăr dintre fiii ei, vor întrebuița toate mijloacele lor pentru aceste incursiuni, în cursul cărora ei se prezintă ca și cum n'ar face parte dintr'o țară cu ținte superioare țințelor lor proprii.

Dacă însă până către 1620 aceștia își au de lucru în Moldova — asupra căreia veghiază însă Sultanul, gata să intervie, cu forțe covârșitoare, pentru menținerea drepturilor lui —, atâția alții n'au niciun fel de ocupație decât a petrecerilor și a pom-pelor care obolesc și satură. Ei vor fi bucuroși astfel să susție cu cavalerescul lor avânt orice aventură moscovită, oricare i-ar fi rezultatul, căci dintr'însa iese — câștig poate dar, neapărat, distracție și chiar glorie.

La Cazaci și la nobilii poloni doritori de romane aventuroase se adaugă apoi, firește, mulțimile rusești înseși, sătule de șerbie, de muncă, de bătăi, de chinuri pe care, cum vom vedea, le stârnește la întreprinderi militare ca acestea și priverileștea voinicilor de la hotare, cari se înfățișează în haine așa de bogate, cu arme așa de strălucitoare, cu atâta voieșie pe față, ducând cu dânșii amin-tirea unor așa de vestite isprăvi.

Iar, în dosul acestor porniri de un mai brutal interes, e intriga catolică, uneltirea romană, lucrul tănuț, așa de îndărătnic, al Iesuiților, cari dispun, precum s'a spus, într'o așa de largă măsură,

de întreaga viață a Poloniei și cari au pătruns și pătrund tot mai mult în Moscovia chiar. Și cel d'întăiu Dimitrie, om istet și vioiu, e crescut de dâșii, și omul care, luându-și nevastă polonă, rămasă în credința și în obiceiurile ei, dă Moscovei privestea unor nesfârșite serbări de o bogăție fără exemplu, după modelul celor de la Constantinopol la circumciderea fiilor de Sultani, el care calcă fățiș datinele vechii Rusii ortodoxe mâncând cap de vițel — mare motiv de indignare generală! —, mergând nespălat la slujba bisericească și răsând de ceremoniile bizantine, a scris cu mâna lui Papei, oferind unirea confesională cu acea Romă de la care și mai departe-și aștepta ajutorul. Patriarhul pus de dânsul era un Grec unit din Cipru, Ignatie, pe un timp când alt Cipriot, Luca, ajungea la însemnătate în clerul muntean. Cine știe ce surprinderi ar fi rezervat lumii o mai lungă Domnie a aceluia care avea unele din calitățile lui Petru-cel-Mare, fără brutalitatea și lăcomia de sânge a acestuia! Ajutătorii lui însă nu se lăsă nici după ce uzurpatorul fu ucis, îngropat, desgropat, ars și cenușa lui împrăștiată printr'o detunătură de tun. Și mai departe ei întrebuițară aceleași puteri pentru un scop imutabil.

În aceste condiții, oști polone luptă la 1617-8 contra noului Țar pe care Vladislav, care-și păstrează toate titlurile, nu înțelege de loc a-l recunoaște în slăbiciunea acestuia, care era un băietan de șaptesprezece ani, smuls cu sila dintr'o mănăstire, împreună cu maică-sa, care nu va trăi decât puțină vreme, lăsându-l în mâna unui tutor nepopular, ca boierul Morozov, și în voia unei plebi deprinse cu omorul și gata să-i sfășie supt ochi miniștrii. Dacă nu se răstoarnă, cum se aștepta poate, un atât de șubred tron, se capătă măcar cedarea în toată forma a Livoniei, a Smolenscului, a Cernigovului, a Severiei, cu întreaga linie a Desnei.

Dacă lupta nu urmează pentru a se duce și mai departe granița polonă la Răsărit, aceasta se datorește numai primejdiei turcești. În Moldova, Gașpar Gratiani, aventurier croat, de sânge morlac, capătă, prin mijloace de intrigă, tronul Moldovei și formează mari planuri de independență, de stăpânire în Ardeal, de quasi-regalitate creștină. Ofertele lui de alianță supusă sunt primite de unul dintre ucenicii lui Zamoyski, bătrânul Zolkiewski, pentru ca această expediție moldovenească să se prefacă, prin

retragerea de la Tuțora, prin străbaterea, în mijlocul cetelor de Tataari, a Basarabiei, într'o mare catastrofă, în cursul căreia și bătrânul Hatman, o mare și nobilă figură, își pierdu viața. Anul următor, tânărul Sultan Oșman, în care părea că învie furia de războiu a strămoșilor, începea acel „războiu de la Hotin“, fără rezultat, pe care l-a încheiat intervenția mijlocitoare a lui Radu Mihnea, Domnul din Iași.

În acest timp Rusia lui Mihail își avea și ea suferințele. Suedia, supt un rege ca Gustav-Adolf, care nu-și începuse încă rolul eroic în Germania, nu eră de loc dispusă a vedea cum i se smulge acel drept la țărmlul răsăritean al Mării Baltice pentru care se luptase din răsputeri ostașii săi, izgonind pe Muscali din Ingria, din Carelia. La 1621 trupele suedeze întră astfel după lupte și în Estonia, în Riga, și o armată de 10.000 de oameni năvălește în Curlanda, luând Capitala acestui ducat, vasal al Poloniei, Mitau. Wrangel, mai târziu tânărul la Gardie luptă aici și după încheierea armistițiului, care recunoștea neutralitatea Curlandei. Opera Suedezilor va continua de altminteri până la mediația anglo-franceză din 1635, într'o vreme când Gustav-Adolf intervine și în Prusia, ocupând (1625-6) Brunsberg, Elbing, vechea cetate teutonică Marienburg și tot episcopatul de Varmia sau Ermeland, care aparținuse, odată cardinalului Andrei Báthory, nenorocitul prinț al Ardealului.

La 1632 regele Sigismund moare, și, luându-și moștenirea, Vladislav reîncepe lupta pentru drepturile sale rusești, ducând-o până la acea trevă de la Viasma, prin care, dacă el părăsește titlul de Țar, în schimb i se asigură încă odată, solemn, posesiunea asupra provinciilor baltice — întru cât nu i le vor disputa, cum am văzut, Suedezii —, precum și asupra teritoriilor rusești anexate în anii de tulburare și de primejdie pentru Moscovia. Murind și el, la 1645, Mihail Romanov nu va fi în măsură să întrebuinteze alte împrejurări pentru a-și reclama aceste teritorii de graniță pentru care, cu un veac în urmă, se duseseră lupte așa de înviersunate cu Litvania.

Și iată că aceste împrejurări se oferă, din belșug, pentru urmașul său, tânărul Alexie.

La 1648 Vladislav dispore și, pe lângă frații săi, Ioan Casimir

și Carol Ferdinand, se prezintă Țarul, care n'avea încă douăzeci de ani, și chiar noul prinț ardelean, Gheorghe Rákóczy, care-și amintea de succesul și de marele rol politic al înaintașului său din acest Ardeal, Ștefan Báthory. Ioan-Casimir se impune, ca fiind cel mai slab, și anarhia nobilimii urmează, pe când se îndârjesc tot mai mult Cazacii revoltați ai lui Bogdan Hmilnițchi.

Dintr'o dată, cum se întâmplă cu orice Stat, cât de întins ca teritoriu, cât de bine împoporat, având oricâte mijloace militare și în conducătorii săi oricâtă inteligență și fineță, dar care nu e însuflețit de principiile de viață ale epocii, Polonia se dărâmă. De fapt o dărâmare, căci ce face mai târziu un Ioan Sobieski, biruitorul de la Hotin, liberatorul Vienei, o face *prin personalitatea lui și pe seama lui, ca unul care a venit prea târziu ca să joace un rol pe care, cu un secol înainte, ar fi trebuit să cuteze a-l juca, menținându-și țara, modelul său, Ioan Zamoycki.*

Vecinii au simțit-o. Atunci se dă semnalul împărțirii acestei prăzi de mult râvnite. Rolurile se schimbă. Slavia ortodoxă, care cel puțin are un șef, atacă pe cea catolică, latină, care nu simte nevoie să aibă unul. Cel puțin teritoriile rusești trebuie să-i fie smulse. Muscalii intră în Smolensc, în Minsc, în Grodno, în Mohilev, în Vitebsc, în Poloțc, în vechile cuiburi căzăcești din Braclav, din Pereiaslav, ba chiar în Vilna, Capitala Litvaniei.

În acest timp Carol-Gustav ocupă Posen, Kalisz, Sieradz ; luând Mazovia, el vrea Litvania. Dar și Alexie vrea pentru sine Livonia suedeză, — pe care o va ataca, izbutind la Dorpat, nereușind la Riga, până ce pacea de la Kardis eră să-l facă a părăsi cu totul Livonia.

Cu atâta nu se isprăvește marele asalt, pe care, uniți cu Electorul de Brandenburg, doritor de a nu mai fi vasalul nimănui pentru Rusia ducală, Suedezii îl dau asupra nenorocitului regat.

În Octombrie 1655, după luarea Varșoviei și a Cracoviei, armata lui Carol-Gustav îl proclamă rege al Poloniei. Nobilimea nu încercase nicio rezistență; soldații cu plată, așa-numiții *quartiani*, se mulțumiră a-și cere tumultuos lefii lor, rămase în urmă. Litvania făcuse o supunere solemnă. Din Prusia mai țineau cu vechiul stăpân doar Danzig și Marienburg. Ioan-Casimir, fost cardinal în Apus, și cu totul străin de obiceiurile țării, se re-

trăsese în Silesia, împreună cu soția sa franceză, Maria, Luisa de Nevers-Gonzaga. Vizitând mormintele regale din Wavel, Carol-Gustav fusese lămurit de conducător, un canonic, cu privire la acela al lui Vladislav I-ii: „Acest rege și-a pierdut de trei ori regatul și l-a căpătat de trei ori înapoi“. „Casimir al vostru“, răspunse Suedezul, „l-a pierdut acuma, și niciodată n'o să-l capete înapoi“. Dar călugărul încheiase cu această observație: „Cine știe? Dumnezeu e atot-puternic, și norocul se schimbă“.

De fapt, Ioan Casimir găsi sprijin în Galiția, a cărei cucerire trebui s'o părăsească rivalul său, care-și pierdu apoi vremea încercând să iea, după Marienburg, și Danzigul. În Iulie 1656 Varșovia avea iarăși o garnisoană a regelui legitim, dar numai pentru ca, peste câteva săptămâni, o luptă de trei zile să restituie lui Carol-Gustav Capitala Poloniei. Din armata învinsă plecase mica nobilime, și rămăseseră numai trupele lituaniene.

Alexie se grăbi însă a-și asigura printr'un armistițiu separat cuceririle făcute, și Liga, care singură putea să aducă prăbușirea Poloniei, dar nu în folosul Moscoviei mai ales, ci în acela al Suediei, fu desfăcută, permițând lui Ioan-Casimir să păstreze câțiva ani încă zădarnicul titlu de rege al unei țări peste care nu era stăpân. O expediție polonă făcu pe Statele din Brandenburg să declare că nu vor ajuta mai departe contra regelui pe Elector, care ținea încă ocupat Posenul, până ce o mare biruință impuse și lui Frederic-Wilhelm un armistițiu de trei luni.

Rákóczy veni acuma la rând, cu Ardelenii săi, la cari se reuniseră trupe de-ale Domnilor noștri, strâns legați, mai de mult, cu dânsul, Gheorghe Ștefan din Moldova și Munteanul Constantin Basarab, precum și Cazaci. Data aceasta însă, interveniră Tatarii, și prințul Transilvaniei putu să scape abia cu o ceată dintre ai săi, lăsând cea mai mare parte din oștire în mâinile Hanului. Amenințările Danezilor și Austriecilor făceau tocmai în acest moment ca Suedezul să-și părăsească visul de regalitate polonă.

Astfel pacea de la Oliva (1660), — care ceda însă Suediei aproape întreaga Livonie, Estonia și insula Oesel, Curlanda rămânând același ducat deosebit —, lăsa Polonia cam în aceeași stare în care fusese naintea mării sale silinți, glorioase; dar sufletul ce fusese odinioară, dispăruse. Din aceste intrigi, din aceste trădări la străin, din aceste neconținute schimbări și reveniri nu

rămăseseră decât oameni prea storși și prea compromiși, prea mult lipsiți de conștiința interesului comun și a solidarității naționale pentru ca să se poată încerca din nou marile fapte de arme din trecut.

Putea Moscovia să ieie locul care, astfel, rămăsese gol?

De sigur că nu. Posesiunile lui Alexie Mihailoviçi erau întinse; bogății enorme stăteau ascunse, necercetate de nimeni, într'insele; revoltele încetaseră; dinastia prinsese în adevăr rădăcini. Dar această enormă massă, așa de răpede întruchipată la întâmplare, n'avea nimic din acel spirit care singur face puterea Statelor.

Vechile datini mongolice nu dispăruseră. Țarul eră același Suveran absolut care, în afară de împotrivirea pe care ar fi opus-o răscoala, putea face orice din oricine; aceleași aspre procedări neumane se mențineau ca în trecut în toate legăturile domnului cu supușii. Bătaia, chinul, vărsarea de sânge erau procedee obișnuite, contra cărora nu se gândia să protesteze nimeni, mulți din cei cari suferiau astăzi rezervându-și să le aplice mâni, în caz de întoarcere a norocului; învingătorilor. Istoria moscovită în acest secol ca și în cel precedent e numai o serie de păcate sângeroase contra umanității.

De la Tatarii rămăseseră acestea. Dar din moștenirea lor nu mai eră niciun scop care să trebuiască îndeplinit. Prin cuceririle lui Ivan-cel-Groaznic vechiul Hanat se reconstituise în forma slavă și ortodoxă. Atât. El n'avea nicio misiune de îndeplinit pe lume. Apăsarea spre Smolensk și spre Marea Baltică nu eră nici ea altceva decât reînnoirea unor lucruri din trecut, în vederea îndeplinirii hotarelor necesare ori a găsirii drumului, neapărat, către Mare.

S'ar fi părut un moment că vechea orientare bizantină a fost reluată, de și nu prin voia însăși a Rușilor din Moscova, ci de pe urma unei întoarceri ofensive a Bisericii constantinopolitane, a greității bisericești contra propagandei de „Unire“ a catolicismului între Rușii de Apus, atârnând de Coroana Poloniei.

Țările noastre, și mai ales Moldova, au jucat un rol de căpetenie în această operă de restaurare a ortodoxiei și de readucere a Bisericii rusești întregi la o formă de o indiscutabilă autenti-

citatie. Pe la noi a venit acel Patriarh de Constantinopol Ieremia al II-lea, care, strângând eleimosine, a trecut la Moscova, unde, pentru o sumă oarecare de ajutor, a făcut, la 1589, din Mitropolit un Patriarh, într'un timp când și Mitropolitul moldovenesc avea să primescă, fără titlul patriarhal, fiindcă Domnul său nu eră independent, toate semnele exterioare ale demnității. La Iași s'a ținut soborul româno-rusesc care a căutat să înlătore progresele Iesuiților în Galiția. Pe aici și-a făcut drumul în aceleași ținuturi foarte primejduite Nichifor dascălul, fost vicariu al „Bisericii celei Mari“, care și isprăvi propaganda dispărând fără de urmă în temnițele regelui Poloniei. Apoi, când Scaunul din Constantinopol își mai pierdu din însemnătate, prin Moldova au fost conduși la Moscova acei Patriarhi de Ierusalim, trăind mai mult la mitocul lor din Capitala Imperiului, cari au oprit în loc opera de convertire. Mai pe urmă, un Macarie de Antiohia, Patriarhul Siriei, va sta întâiu la Curțile românești pentru a se înfățișa pe urmă numai la Curtea lui Alexie, în care nu găsi pompa elegantă de care știa să se încunjure un Vasile Lupu. Și, la un moment, cel mai ascultat sfetnic grec al Muscalilor, cari și aveau acuma și școala slavo-grecescă, a fost Paisie Ligaridi, Mitropolit de Gaza, oaspete, multă vreme, al Principatelor.

Se ajunge astfel la revizia cărților sfinte și a practicelor bisericesti, până la facerea crucii cu trei degete, care înlocui pe aceia cu două degete numai, o deosebire așa de însemnată în această lume rutinată de supra-bizantini, încât pentru a se păstra sfințenia vechiului obiceiu cutare șef al conservatorilor în Biserică muri pe rug, schițând semnul așa cum îl știa el, într'o ultimă mișcare de revoltă, iar mii și mii de oameni, *rascolnicii*, *staro-vertii* („cei de veche credință“), până la scopiți, până la cei cari sar în foc ca să se purifice arzând, se despărțiră de o Biserică ajunsă asffel eretică și pierzătoare de suflet. După trecătoarea tipografie din 1561, Moscova văzuse o alta, închisă cu îngrijire însă, la Patriarhul singur și numai pentru edițiile lui bisericesti, în 1644:

Dar ideia bizantină se întinse 'n ordinea politică pentru a duce la acea cruciată pe care un Zamoyski pretindea că o reprezintă la Dunăre chiar atunci când, de fapt, el ajuta, luptând, pentru scoaterea din Moldova, din Ardeal, din Muntenia lui chiar a lui Mihai Viteazul. Cazacii luptară și la Călugăreni și

la Șelimber, pentru cucerirea aceluia Ardeal, supt ordinele lui Mihai. Dar cu Boris Godunov marele luptător creștin n'avu decât legături întâmplătoare, fără urmări. Dacă pe vremea lui Dimitrie se vorbi de cruciată, planul, întru cât a fost serios, dispăruse cu dânsul. Și, totuși, nu mai eră acum aceea putere, gata, oricând, de războiu pentru lege, a Domnilor noștri la cari, la Petru Rareș, el însuși se adresase, în cea d'întăiu jumătate a veacului al XVI-lea, cutare agitator contra Turcilor care trăia în Moscova Țarului.

Atacul Sultanului Osman contra Poloniei nu trezi nicio dorință de ajutor din partea Moscoviei, din potrivă bucuroasă, că se slăbește vecinul slav, rivalul din Apus. După jignirile aduse de atacurile catolicismului pe vremea răscoalelor și usurpațiilor, ortodoxia, devenind intransigentă, bănuind orice acțiune, cumpănind orice cuvânt, nu vede niciun alt dușman decât în „papistaș“. Păgânul n'o interesează așa de mult. În toată lunga serie a luptelor cu Tatarii niciodată un sentiment de ură religioasă, un element de fanatism răsbunător nu s'a adaus la simple antagonisme dinastice și la ciocniri cu un caracter exclusiv politic.

În ultimii ani ai domniei lui Mihail, Cazacii dela Don ocupară Azovul, însemnatul port dela Marea cu acest nume, pe locul vechii Tane. L-au luat ei singuri, cu propriile lor mijloace, fără niciun îndemn al Țarului și fără niciun ajutor dela dânsul. Când două expediții turcești s'au îndreptat contra cetății, indispensabilă pentru dominația — așa de dese ori, totuși, tulburată de alți Cazaci — a flotei otomane în Marea Neagră, niciun concurs n'a venit din partea Țarului, care s'a grăbit, după un mai vechiu exemplu polon, să asigure pe Sultan că el n'are niciun amestec în zburdăciunea, și lui neplăcută, a unei simple cete de briganzi. Astfel, dacă armele împărătești nu putură redobândi acest Azac, cum îi ziceau Turcii, Vasile Lupu avu toată voia să facă a lucra, odată cu argumente în legătură cu primejdia ce ar putea ieși de aici pentru creștinătatea întreagă, aurul său ca să silească pe niște biruitori incapabili de a-și păstra cucerirea s'o părăsească vechiului stăpân.

Și totuși aceasta eră vremea când Tatarii din Crimeia păreau că se apropie de sfârșitul lor și, mai ales, Impărăția otomană eră reținută prin grelele lupte pe care Sultanul Murad al IV-lea

le începe pentru stăpânirea Mesopotamiei — cea ce permite o viață mai liberă și țărilor românești.

Puțințel înainte, poetul ragusan Gundulici, care se gândește la o liberare creștină, dedică poemul său „Osman“ regelui Vladislav al Poloniei. Singur fugarul croat, Gheorghe Crijanici, cel d'întăiu predicator al panslavismului contra tuturor neamurilor vecine, își îndreaptă ochii către Țar. Cel mult ar fi să se adauge la dânsul și Sârbo-Românul Gheorghe Brancovici, care, în cursul călătoriilor lui la Moscova, cere lui Alexie o intervenire în peninsula balcanică; dar el cunoștea și alte drumuri, fiind în strânse legături cu Domnii munteni ai epocii sale. La 1645 trebuî ca Polonia să pregătească o mare expediție, supț ordinele lui Konicpolski, contra Turcilor — și aceasta după sfatul Venețienilor, prinși în războiul din Creta cu Sultanul —, pentru ca Alexie să arăte vag că ar ajuta la o cruciată pentru care mai bucuros se oferiseră Domnii noștri, și mai ales al Moldovei, Vasile Lupu. Iar dela noi, ca și din Ardealul românesc, ortodox, se duceau la Curtea moscovită doar călugări cari să ceară milostenii pentru mănăstirile sau Scaunele lor episcopale, cum o făceau și alții din toată lumea Răsăritului. Un singur moment în acei ani când Țarul avea nevoie de aliați contra Poloniei, nu contra mării Impărății păgâne, soli rusești — alții decât călugări rătăcitori — veniră la Iași și la Târgoviște, unde Matei Basarab refuză hotărît să-l asculte.

Așa va fi până în clipa când către noul stăpânitor muscălesc Petru, nepotul de fiu al lui Alexie, vor veni, în alte împrejurări, cereri de sprijin din partea acestor popoare carpatice și balcanice ele însele, care, crezând că pot trezi un liberator, erau să-și aducă un nou și încă mai greu stăpân.

Deci, când e vorba de o notă originală rusească în acest secol de frământări ale unei ortodoxii mioape și naive, nu trebuie s'o căutăm la Curtea stăpânitorilor peste „toate Rusiile“, ci aiurea, în acele masse a căror vitalitate se dovedise, cu toate sarcinile iobăgiei, în luptele pentru coroană ale uzurpatorilor cu caracter popular ei înșii.

Din ce în ce mai mult amestecul de oameni din toate națiile cari sunt Cazacii capătă un caracter național rusesc, și în Vestul

supus Poloniei, la Nipru. Intre șefii de pe la 1600, lângă Rozinski, care pretinde că se coboară din vechiul Gedimin Litvanul, lângă Ocesalschi, Valaoschi, Nalevaico întâlnim doar două nume românești: Lobodă și Rostopcea. Și însemnătatea Cazacilor se face tot mai mare. Înainte și după disciplinarea lor de Zamoyski, ei cutureieră aproape an de an Moldova, aducându-și într'însa candidații lor, pe cari-i înstalează în Iași, șefii acestor ocrotitori stând, cum a făcut-o Șah pentru Ioan-Vodă Potcoavă, lângă prietenul lor, sau încercă măcar să-i așeze în Domnie. Cu acest prilej, deprinzând acest drum către faimă și bogăție, Cazacii ajung a cunoaște și rosturile unei civilizații mai înalte, așezămintele unei vieți de Stat, care, cu toate marginile ei înguste, eră mai deplină decât a Moscovei.

Când steaua lui Mihai, cuceritor al Moldovei, eră sus de tot, când soldații lui prădau în Pocuția, s'a putut crede chiar că toți supusii de lege rusească ai regelui polon vor trece la dânsul¹. Pe când Țarii nu vreau să știe de cruciată și întrețin doar relații de vecinătate, fricoase față de marea putere persană, cu creștinii din Caucas, cu ceilalți „Țari“, din Georgia, răsturnați, chinuiți, uciși de dușmanii lor musulmani, acești Cazaci, fie și numai din patima aventurilor, din setea de lefi și din nesățul de pradă, luptă la Dunăre, cum am văzut, supt steaguri de cruciată. Când Mihai e înlăturat de Polonii aliați cu Turcii, ei revin la vechea ocupație rusească a pirateriei, și din păpurișul Niprului pleacă acele temute flotile de șeici care jăfuiesc pe tot circuitul Mării Negre, dând Padișahului însuși priveliștea teribilă a satelor ce ard lângă zidurile Bizanțului său.

Dacă pe la 1630-40 energia lor scade, se va găsi un aliment în marele aport de putere țerănească pe care-l aduce răscoala, tocmai pe această vreme, a iobagilor ruși de supt Coroana polonă.

Starea acestora ajunsese de nesuferit. În proporție cu luxul de sus creștea suferința de jos. Nobilii exploatatori, de sânge rusesc și ei, dar trecuți la catolicism și plini de spiritul feudal al acestei aventuroase și risipitoare Polonii, fără stăpân sus și fără simț de chemare și de datorie jos, întrec orice margini în nemiloasa exploatare, în cruda batjocurire — în persoana șerbului

¹ Wagner, o. c., XLV. p. 117.

insuși, a femeii lui, pângărite, a copiilor, bătuti și uciși — față de aceste biete ființi robite, care n'au nici unde să se plângă, căci altă dreptate decât a seniorului nu e. N'au măcar puțința de a ieși dintr'o situație așa de nenorocită, ridicându-se în clase superioare prin virtutea războinică : nobilii se luptă cu propriile lor mijloace, iar regele nu poate atinge averea omenească a altora și recurge — cât ar fi el de îngustat în mijloace — la mercenarii străini. Doar „goralii“ de lângă Cracovia, urmași ai păstorilor români ¹, dacă joacă vre-un rol în marile tulburări care păreau că trebuie să aducă sfârșitul însuși al Poloniei. Emigrările nu mai erau îngăduite și, de altfel, vechea Moldovă de adăpost pentru țeranii dornici de libertate se prefăcuse și ea într'un pământ de robie a plugarului. Și, în sfârșit, sistemul nou al arendării moșiilor la Evreii cari părăsiau orașele decăzute, în care câștigul stinchia, aducea un adaus de stoarcere căruia nu i se mai putea rezista trupește, precum prigonirile preoțimii catolice contra îndărătniciei acestor shismatici întrecea acum marginile răbdării sufletului.

A fost de ajuns deci ca din Mazuria să alerge un mic nobil scos din răbdări prin suferințele lui și ale familiei lui, Bogdan Hmilnițchi, nou Spartacus rusesc ², pentru ca Ucraina întreagă, tot pământul dintre Nistru și Nipru, să se găsească în plin „războiu servil“.

Nu odată, cei mai dârji seniori poloni, cruntul Ieremia Vișnievițchi, nepotul de fiu al lui Ieremia Movilă, cei doi Potocki, tatăl și fiul, din aceiași nobilime strâns legată cu Moldova, au fost întrânți de Cazaci,—căci supt acest mare nume de libertate și de luptă se strâneau cete de oameni care până atunci abia știnseseră ce e o armă. Ultimii ani ai regelui Vladislav, cei d'intâiu din domnia lui Ioan Casimir fură întrebuințați în repetarea unor efortări zădarnice. În aceste locuri încetase de a fi Polonia, fără ca această armată, care se ținea numai supt amenințarea săbiei lui Bogdan și a fiului său Timuș — acel care a luat cu sila pe frumoasa, eleganta, bine crescuta Domniță a lui Vasile-Vodă, Ruxanda — ori supt aceia a Hanului tătarese, aliat, de la început, cu cei doi parveniți din Casa lui Hmilnițchi, să poată da un Stat

¹ V. „Neamul Românesc literar“ pe Octombrie 1913.

² Invătasese la Iaroslav, în Colegiul Iesuiților.

nou. Curțile erau în ruine, bisericile suferiseră prada unor cumpliți răzunători, orașele trebuieră să primească oaspeți foarte pretențioși, iar în locul celor ce fuseseră până atunci erau numai lagăre unde se trecea vremea în beții și somn și bisericuțe de lemn în care, în sfârșit se făcea liber slujba răsăriteană, oprită și urmărită până atunci.

Căci eră în această mișcare și un puternic element confesional, cultural.

Ojată, la Ostrog, un cneaz rus care nu sămăna cu ceilalți, Constantin-Vasile, Voevod al Chievului, crease o școală națională, chemând acolo și dascăli greci, ca acel Gheorghe Palamede, care, imitând exemple italiene, cântă isprăvile lui Mihai Viteazul. La Lemberg și aiurea, cu ajutor de la Domnii Moldovei, se înființează cam în același timp „confrății“, care întrețineau și așezăminte de învățătură¹. Dar aceste școli fără legături cu Biserica însăși, cu acea Biserică din Chiev, vechea Metropolie primejduită tot mai mult de catolicism și influențată de forma mijlocie a „Unirii“, n’ar fi putut face nimic însemnat pentru desvoltarea sufletească a poporului rusesc.

Cu totul altfel a fost când acest Scaun metropolitan a fost căpătat de un Moldovean, Petrașcu-Vodă, fiul lui Simion Movilă, care cheltuise cei d’intăiu ani din tinereța sa urmărindu-și moștenirea domnească. Petru Movilă, cu influentele lui rude polone, soții rudelor sale și alții, cu avérea sa în regat, cu prestigiul numelui său, cu legăturile pe care le păstra în țara sa de obârșie, făcū lucruri care altuia de sigur i-ar fi fost imposibile. Afirmând un punct de vedere pur ortodox și înlăturând presiunile iesuite, el întemeie în Lavra Pecersca o școală — vestita Academie —, o tipografie, ale cărui produse, frumoase și practice, mergeau, cu toată bănuială de latinism, departe în Moscovia, și ajunse astfel a crea aici un centru cultural bisericesc înrăurit de spiritul Renașterii, care s’a menținut și după dânsul, ajungând, prin ucenicii săi, a domină și în Moscovia, unde, de altfel, supt Alexie și fiul său Feđor, influența polonă capătă o nouă putere.

Un întreg cler eră gata deci, în conștiința drepturilor și misiunii sale, să sprijine o mișcare ale cărui brutalități nu ajungeau pentru

¹ V. Hrușevschi, *Culturno-naționalii ruh na Ucraini viți XVI-XVII*, Lemberg 1911.

a-l face să se îndepărteze de dânsă, de tot ceia ce ea însemna, făcea și fătăduia.

Și în curând — la 1649 încă boierul Rtășcev întemeiase o tre-cătoare școală cu călugări din Chiev la mănăstirea Sf. Andrei — acest dar va învia însăși viața culturală a Moscoviei.

Un Stat căzăcesc, o Ucraină politică nu se putea deci întemeia. Poate că Vasile Lupu, dacă n'ar fi fost răsturnat de ai săi la 1655, ar fi înrâurit în acest sens, el ale cărui fundații bisericești se întindeau departe în Ucraina, pe când darurile lui în bani ajutau să se ridice clădiri sfinte în Moscovia însăși. Rămas singur însă, Bogdan, când nu se luptă, fără osebire, pentru unii sau pentru alții, nu știe de ce să se apuce. Și, cum Timuș murise apărând în Suceava, asediată de dușmani, comorile socrului său, cum al doilea fiu, Iurie, stătea la Poartă, călugăr, și n'avea nicio aplicare pentru a cârmui, anarhia luptelor între căpitani, un Vihovschi, un Fetera, apoi un Doroșenco, un Samuilovici, începură.

Aceștia se oferiră unui stăpân sau celuilalt, după împrejurări, Cutare din ei îngenunche public înaintea regelui Poloniei; cutare trimite emisari — ca Doroșenco — la Sultanul; alții caută instinctiv pe Țarul, care, de altfel, nu e prea grăbit să se amestece în această anarhie.

Tratatul dela Pereiaslavl închină Moscoviților Ucraina. „La 1-iu Mart 1650 întru Dumnezeu mântuita, prea-slăvita și Scaunul a toată Rusimea împărătească cetatea Chievului“, scrie Gheorghe Brancovici, un contemporan, „după multe schimbări ale sale, cu mila lui Dumnezeu iarăși s'au întors la ființa cea d'întăiu, și din vrednicia cea de demult ce rămăsese au venit iarăși la vrednicia cea împărătească, când Impăratul Impăraților și Domnul Domnilor au înălțat cornul unsului său, al Marelui-Cneaz și Impărat Alexie..., și patriia cea de moșie a strămoșilor săi, cetatea cea împărătească, Chievul, în mâinile lui, cu schiptrul Împărăției, ca o moștenire împărătească a lui usebită, au întors¹.“ Tratatul, puțin durabil, din 4 Octombrie 1656 întărește aceasta situație, adăugindu-se și speranța unei alegeri a Țarului ca rege

¹ *Operele lui Gheorghe Brancovici*, p. 53. — Încă din 1653 se făcuse, prin soli, la Moscova, oferte de supunere.

polon. Dar la Hadiaci. în 1659, Vihovschi supunea aceleași teritorii regelui polon, în schimbul unei vaste autonomii.

Încă de la 1660 noul atac rusesc se pronunță deci, cum am văzut, spre Vestul polon, atingând iarăși Vilna, Grodno, Minsc, pe când trupe căzăcești se prezintă la Lemberg. Sobieski se deosebește atunci întâiu ca priceput apărător al regatului. Dar cu atâta nu se încheie războiul, și astfel în 1667 (30 Ianuar), la pacea de la Andrussowo — o trevă până la 1680 —, regele Ioan-Casimir e silit a ceda cea mai mare parte din Rusia Albă, cu Severia și Cernigovia întreagă, și cu Smolensc și, pe lângă aceste teritorii de mult dorite (se restituise Polotc, Vitebsc, locurile din Livonia), acela asupra căruia se întinsese vechiul Stat al Varegilor, Chievul cu toată Ucraina. Condiția era însă ca la 15 April 1669 Chievul să fie restituit. De fapt el rămase în mâinile Moscoviților până la pacea din Jaworow, la 1686, când, de dragul marei alianțe contra Turciei, Polonia renunță definitiv la dânsul.

Dar cu aceasta Statul moscovit, ajuns în stăpânirea vetrei celei mai măndre tradiții, nu se schimbă, luând din aceasta un principiu activ, în legătură cu aceste tradiții. Moscova tătărească reține pe stăpânitori, fără să-i poată da ea însăși un alt izvor de activitate. Iar Petru-cel-Mare va relua silințele pentru ajungerea la Marea Baltică, unde-și va ridica, în smârcurile letone, noua Capitală. Cât ar fi fost de deosebită viața întregului popor rusesc dacă întoarcerea la Chiev, acum în sfârșit posibilă, ar fi chemat toată energia rasei spre apele Mării Negre!

Și nici Căzăcimea nu se poate deprinde cu forme superioare de viață orânduită. În Răsărit, la Don, se ridică, în 1670, Stenco Radzin pentru a fi câțiva ani, la Țarițin, la Astrahan, un fel de Țar al răscoalei, până la Marea Caspică, tratând pe Șah ca pe cumătrul lui, pană ce-i veni ceasul să între în Moscova, ca prizonier, pe un cărucior, și să fie tras pe roată și rupt în bucăți, din ordinul lui Alexie. Iar cei dela Nipru nu se astâmpărară după încheierea tratatului cu Moscovia, care li rezervă atâtea drepturi de autonomie în Ucraina lor, ci, după pacea încheiată la Zuravna de noul rege polon Sobieski cu Turcii, cari-și rezervau a treia parte din Ucraina, trebuiră lupte la Cehrin, vechea

reședință a bătrânului Hmilnițchi, cu păgânii năvălitori, până ce la urmă, după pacea cu Sultanul, la Radzin (1680), de la 1681 la 1683 se văzu acest lucru neașteptat: un Domn al Moldovei, Duca-Vodă, poruncind din mila Sultanului ca Hatmân la Nimirov, la Țicanovea, defrișând ogoare, păscându-și turmele și făcând să se dea acte de stăpânire în românește.

În curând Cazacii aveau să-și reiea, trecător, rolul de cruciată, dar eră vădit că nu în ei se putea sprijini viitorul neamului lor. Petru-cel-Mare răsări ca să zdrobească, tătărește, o libertate din care ei nu știau ce să facă.

CARTEA a III-a

**PREFACERILE POLITICE
IN SENS APUSEAN.**

Influențe culturale ale Apusului în Polonia și Rusia (c. 1670-c. 1760.)

Schimbări însemnate se petrec între aproape 1670 — Ioan Sobieski e ales rege la 1674, și Țarul Alexe moare la 1676 — și aproape 1760 — Ecaterina a II-a își începe Domnia la 1762. Ele își corespund în Polonia și în Rusia. Și e limpede că nu vin din vre-o dezvoltare internă, căci Polonia opozițiilor nobiliare fără sfârșit și fără frâu a încremenit în formele ei medievale, iar Rusia, cu totala lipsă de participare a claselor de jos la viața politică și culturală, e incapabilă de a produce de la sine fapte nouă, direcții originale. Intr'o țară ca și în cealaltă poate fi vorba de un singur motiv al transformărilor care de fapt se întâmplă în această vreme: influența Apusului.

Acest Apus are puteri prisoselnice, și, pe de altă parte, ambiții îndrăznețe îl frământă care-și caută aiurea, deocamdată în aceste regiuni ale Europei răsăritene, un câmp de manifestare. De aici vine că asupra acestor două mari State din Est se vor exercita influențe culturale, de o parte, iar, de alta, influențe politice, menite să le supuiе organizației superioare, dezvoltării mai înaintate a țărilor occidentale.

Să urmărim întâiu influențele culturale.

Polonia eră deschisă pentru dănsule, ea care în momentele cele mai însemnate, în fazele cele mai strălucitoare ale civilizației sale a primit din acest Apus principiile din care a plecat viața ei socială, activitatea ei literară și artistică. Precum aceasta se întâmplase în veacurile al XV-lea și al XVI-lea, al XVII-lea întreg e ocupat de întinderea, înrădăcinarea și stăpânirea unei înrâuriri care urmează celei germane, foarte vechi, celei italiene,

mai nouă: înrăuririi franceze, a înfloritoarei Francii regale a lui Ludovic al XIII-lea și mai ales a lui Ludovic al XIV-lea.

Polonii — și alții decât vechii călători și aventurieri din speța lui Albert Laski — au mers s'o caute acasă la dânsa. Pe o vreme când și cutare cneaz rus a păzit la ușa apartamentelor regelui Franciei, nu e de mirare că fiul Suedesului Sigismund al III-lea, conaționalul prin originea sa a acelor generali suedesi, Wrangel Banner, Torstenson, cari au luptat pentru cauza franceză în războiul de treizeci de ani, prințul Ioan-Casimir, se duce în Franța pentru ca, acolo, supt acuzația că țese intrigi și culege informații pentru regele, dușman al Spaniei, să fie arestat și ținut mai mult timp în temniță, cu toată intervenția fratelui său, regele Vladislav, și a mai multor principii. Tot în Franța, după abdicarea lui din 1661, eră să moară el, la Nevers, în 1672, după ce petrecuse unsprezece ani într'un cerc femeiesc, cu Palatina și celebra Ninon de Lenclos, cea fără bătrâneță, care-i plăcea mai mult decât toate ceremoniile reședinței sale din Cracovia.

Soția lui Vladislav însuși era Luisa de Gonzaga-Nevers, care sosi în Polonia cu o întreagă societate de fete din nobilimea franceză, menite să ajungă soțiile unor tineri din cea mai bună nobilime polonă. Se îngrijii, ea care rămase regină și după moartea soțului d'intăiu, măritându-se cu fratele și succesorul lui, că aceste tovarășe să fie neconținut tot pe lângă dânsa, creându-se astfel o nouă Curte, asemenea cu acelea din Louvre și Versailles, precum peste Curtea lui Sigismund I-ii și a lui Sigismund-August se lăsa ca o strălucire de Renaștere italiană. Mai puțin simț pentru literatură și pentru artă, dar mai mult gust de petreceri și mai multă grijă pentru dânsule.

Și alți oaspeți francesi se adaugă neconținut: diplomații pe care-i chiamă misiunea lor, generalii cărora li se oferă o comandă, aventurierii în căutare de locuri nouă prin această „Sarmatie“, acum așa de convenabil francisată, rude de-ale reginei Luisa de Gonzaga însăși, dar mai ales rudele sărace ale domnișoarei ei de onoare, Marie d'Arquien, fiica unui simplu căpitan al Svițerilor lui *Monsieur*, fratele regelui, care, aceasta, ajunge soția tânărului Ioan Zamoyski, apoi, după trei săptămâni de doliu, a lui Ioan Sobieski și, astfel, ea însăși o viitoare regină —, scriitori cari umblă, nu numai după subiecte, dar și după o leafă. Vedem astfel aici, supt stăpânirea celor doi Suedesi, cari păs-

trează tronul până dincolo de jumătatea acestui veac al XVII-lea, ca și supt a lui Ioan al III-lea Sobieski, în rândurile curtenilor sau ofițerilor, în intimitatea părechii regale pe un conte de Maligny, fratele reginei Maria, pe un Grammont, un Colbert, un Souvré, un Courtenvaux, fiul marelui Louvois, la care erau să se adauge, în cursul cruciatei contra Turcilor care face din Ioan al III-lea un erou pentru opinia publică a întregii lumi creștine, un Conti, un cavaler de Angoulême, un prinț, de Commercy, un Turenne, un conte de Soissons¹. După moartea celui de-al doilea soț, regina Marysienka se gândia se aducă pe tron, printr'o nouă căsătorie, încheiată la o vârstă foarte înaintată, pe un Vendôme². Intr'un moment, pentru această cruciată s'a adus și artileria franceză. Béthune, cumnatul lui Ioan, petrecu mult timp lângă dânsul.

Aceasta nu înseamnă că la o Curte unde se știau și se vorbeau curent mai multe limbi — Sobieski cunoscând, pe lângă cea latină, aproape națională, limba italiană, în care vorba și în ultimile sale momente, și cea turcească —, limba franceză ar fi avut acel rost pe care l-a avut în clasele noastre de sus, după părăsirea altei limbi de modă, limba grecească. Se întrebuința și mai departe, în graiu și în scris, limba polonă. O întregă literatură continuă pe aceia din epoca precedentă, dar în satiră, în epigramă, în teatrul de societate, în memorii, în scrisori, de un ton dulceag, — regele însuși, la cinzeci de ani trecuți, declarându-se un „Céladon“ pentru soția lui cu zece ani mai tânără numai —, se observă tonul care domină la Curtea regelui frances, spre care erau îndreptate, oricând, toate privirile.

De o influență franceză la Moscoviți nu se va putea vorbi decât târziu în veacul al XVIII-lea, supt Țarina Elisaveta, fiica lui Petru-cel-Mare, în zilele căreia o trupă franceză dă reprezentații la Petersburg și un Narișchin călătorește la Paris. Dar încă din zilele lui Alexie influența occidentală apare și aici.

Sloboda, cu bisericile ei de alt rit, cu petrecerile ei de alt gust, cu amestecul de neamuri și de limbi, dar cu tot mai multă asemănare în datini și în felul de viață, începea să ajungă o

¹ Salvandy, *Histoire de Jean Sobieski*, II, p. 333.

² *Ibid.*, p. 405.

putere, supt ocrotirea, tot mai largă, a unor stăpânitori cari aveau nevoie de negoțul Apusului. Când Alexie moare, pentru ca îndată după aceea (1682) să-i urmeze în mormânt fiul cel mai mare, Feodor, când încercarea uneia din surorile cele multe ale răposatului, energica Sofia, care trebuia să moară în temnița unei mănăstiri, supt neînduplecată osândă frățească, de a reface o viață bizantină, se isprăvește prin revolta, populară și militară, care dă puterea tânărului ei frate Petru — lângă Ivan, alt frate, slab de minte și incapabil de a governa, — spiritul însuși al acestor străini iea în stăpânire tronul rusesc.

Alexie dăduse creșterea copiilor săi mai mari în sama unuia din călugării veniți de la Chiev, Simion din Poloțc, de la care Sofia deprinsese acele elemente de cultură apuseană care o puneau în stare, pe această ambițioasă princesă care făcea să se bată și monedă cu chipul său, a ținea și condeii, — lucru neobișnuit până atunci în Rusia¹. În timpul când acest cleric își expunea părerile despre sfera de cristal a cerului pe care sunt prinse stelele, cu un soare de o sută de ori cât pământul, de-a-supra unei luni în întindere de 428 550 de verste exact², când favoritul Sofiei, Medveiev, continuă, prin școala lui de latinește, aceiași direcție, Nicolae Milescu, pribeag din Moldova, unde, pentru intrigi politice, i se „boțise“ nasul, alcătuiă mici tratate de un cuprins ceva mai „științific“, prin care, ca și prin traduceri făcute la întâmplare, de alții, pătrundea în Moscovia conștiința altei lumi decât aceea în care se trăise până atunci. În „Aventurile lui Frol Scobieiev“ se începe imitarea romanelor de aventuri din Germania contemporană. Actori germani jucau încă de la 1672 în suburbia germană, și porțile Cremlinului însuși li erau deschise, cu voia mamei aceluia care trebuia să fie „civilizatorul“ Rusiei. Dar, deocamdată, Petru rătăcia pe străzi după voia lui, și acolo, la Slobodca, avea convorbiri dese cu oameni fără situație și fără titlu, interesanți prin toată noutatea ce aduceau cu dânsii, ca Genovesul Lefort, ca Gordon, ca profesorul Timmermann și ca alții, cari, nefiind printre favoriții noului regim, au rămas în obscuritatea lor. „Mașinile“ acestor străini, cons-

¹ Și Natalia, soara, și după mamă, a lui Petru, s'a încercat în come lii de cuprins religios imoral.

² Walszewski, *Littérature russe*, Paris, 1903; Haïmant, *La Russie au XVIII-e siècle*, Paris f. an.

trucțiile lor, corăbiile lor, disciplina armatelor lor — căci la Slobodca fiul de Țar se juca de-a soldații, pregătind astfel acele regimente Preobrajenschi și Semenovschi care au fost baza noii forțe militare moscovite — formau obiectul admirației sale; pentru idei, pentru literatură și artă înțelegerea lui Petru era mult mai slabă, cu toată că învățase unele din limbile Apusului, că gustase din rodul dulce al unor anume științi, că, mai târziu, alegea însuși cărțile germane care, pentru utilitatea lor, trebuie traduse, înlăturând însă ceia ce în ele eră de prisos și că, în sfârșit, Rusia-i datorește caracterele și ortografia scrisului său de până astăzi.

Opera pe care noul stăpânitor o va începe cu toată lăcomia, cu toată furia lui sacră de barbar, nu e decât o introducere violentă, fără critică, fără simț pentru necesitatea și putința unei adaptări, a acelei civilizații occidentale pe care în acest chip ajunsese a o cunoaște. Ca orice spirit simplu — oricât ar fi fost de genială voința, statornicia lui —, el vrea să vadă lucrurile însuși, să le pipăie, să se strămute în lumea chiar unde ele nu sunt o inovație, o intercalare, ci însăși realitatea obștească ce trăiește și se mișcă. Pentru un altul n'ar fi fost necesară călătoria care-l duce, într'un timp când streljiții se gândiau acum la răscoala pe care el a potolit-o lovind însuși cu securea, când deci situația internă nu era pe deplin așezată, prin acele țeri din Apus, Olanda, Anglia — Franța nu, fiindcă vizita unui dușman al Turcilor, alături de Casa de Austria, nu poate fi bine primită la Curtea lui Ludovic al XIV-lea, dușmanul Habsburgilor —, unde a cercetat, a controlat, a lucrat el însuși, ca la Saardamul olandez, a angajat ajutători pentru opera pe care voia s'o întreprindă acasă acela care în acest drum de încercare eră numai tânărul Petru Mihailov, ba chiar „Peterbas“ din Olanda, „meșterul Petru“. Mai târziu va reveni în aceste regiuni occidentale cu faima unui creator de ordine nouă, superioară, de luminător al unei societăți întunecate, de orânduitor al unui vechiu haos asiatic, și ziarele-l vor înfățișa, poezii îl vor cânta, medalii se vor bate întru cinstea celui care „câștigă puteri mergând“ (*vires acquirit eundo*), pe când el, lăsându-se în voia pornirilor violente ale firii lui, va bea, se va hârjoni, va face dragoste, va rupe canapelele cu șporii, va strânge balenele doamnelor de la Curte, crezând că pipăie oasele lor, și va ridica în triumf, spre marele

scandal al oamenilor celei mai fine etichete europene, pe copilul regelui Ludovic al XV-lea.

Merită opera lui, care de sigur înseamnă o nouă eră în istoria Rusiei și a Răsăritului european întreg, această laudă, ce s'ar potrivi mai bine pentru unul din acele spirite luminate care văd și ce este în jurul lor, nu numai ce le atrage neconținut înaintea și care, fără a se orbi de strălucirea formelor și reformelor, descopere elemente de viață, germini de progres și supt aparența cea mai modestă a realităților naționale?

Predecesor, de fapt, al acelora cari, astăzi, nenorocesc țara lor, aplicându-i fără discernământ regimul integral al unor idei moderne culese pedant din cărți străine, Petru-cel-Mare n'a făcut decât să introducă prin ucaz și supt amenințarea de moarte tot ceea ce formă prestigiul și puterea monarhiei europene moderne, așa cum ea se dezvoltase în țările occidentale numai prin aproape trei veacuri de eforturi continue, la care participase un popor întreg, cu toate clasele lui, și cum eră înfățișată în strălucita personalitate a lui Ludovic al XIV-lea, ori și în aceea, mult mai stearsă, a imitatorilor săi germani.

Ii trebuia pentru a-și face plagiatul, care eră să prefacă vechea Moscovie într'un fel de „țară a lui Petru“, gândită și îndeplinită, stăpânită și controlată de dânsul, o Capitală, o administrație, o Curte, o civilizație în legătură cu aceasta.

Le-a făcut, răpede și, dintr'un anume punct de vedere, rău.

Capitala și-a clădit-o din nimic, miraculos, fantasmagoric, contra necesităților istorice — sfânta Moscova muzeind, cu casele-i de lemn în voia incendiului, ori Chiebul bizantin, cu toate amintirile lui, rămânând un oraș de provincie, la granița polonă —, contra legilor naturii, într'un mediu unde până atunci din mlaștini se ridicau insule pe care le cunoșteau, afară de fiare și de jigănie, doar pescarii și vânătorii. Mii și mii de oameni au sprijinit cu ciolanele lor noua creațiune strălucitoare, cu cheiuri de piatră, cu biseri în stil occidental, cu palate pentru stăpâni și dregătorii lor, acele mii de oameni care par astăzi a se învârti în mormântul lor uitat, zguduind și dărâmand creațiunea martiriului lor. Așa a răsărit un oraș de imitație și compilație,

având ca notă distinctivă numai greoaia masivitate, potrivită cu proporțiile imensului Imperiu, un oraș al cărui nume mai amintește, fie și în prefacerea slavă din 1914, numai pe întemeietorul lui, cum, de fapt, el corespunde numai sufletului acestuia.

Lucrare asemenea cu a vechilor Faraoni, cari, ei, își făceau, în Piramide, locuințele lor pentru veșnicie dincolo de ceasul morții. Ea va îndemna mai târziu pe Ana să jertfească și ea fără milă armate întregi de țerani, când s'a săpat canalul Ladogei, și care, în plin veac al XIX-lea, autoriză pe Nicolae I-iu să ucidă atâtea vieți omenesti numai pentru ca la data obișnuită pentru o anume petrecere să fie gata până în cel mai mic amănunt Palatul de Iarnă, care fusese distrus de un incendiu.

Un sistem administrativ mai vechiu nu exista. Guberniile se conduceau mai mult după vechile lor tradiții. Legăturile dintre ele erau întâmplătoare și rari. Cum nu exista o ierarhie de funcționari, budgetul nu se putea fixa într'o țară, unde, obișnuit, nu erau lucrări publice, ci numai cheltuielile Curții și ale armatei, ai cărui recruți erau puși adesea să „pască” ciuperci în pădure¹.

Petru a vrut să aibă tot ce se putea afla în Franța atâtor încercări de organizație, în Germania unor împrumuturi de întâiul grad, făcute pentru o societate foarte înaintată. Din nobili a făcut, prin *cinurile* lui, care nu sunt numai „chinese”, ci și austriece, funcționarii săi, și din funcționari, nobili, ajutat fiind întru aceasta și de măsura fratelui său Feodor, care egalizase toată clasa boierească, oprindu-i cu asprime orice reclamare a unor drepturi de superioritate și precedență a unora asupra celorlalți. Ordinea civilă și ordinea militară aveau ranguri corespunzătoare, toți fiind deopotrivă oamenii aceluiași stăpân, potrivit cu acea concepție care-și găsi mai târziu expresia în cuvântul caracteristic al Țarului Pavel: „In Rusia nu este om important decât acela căruia îi vorbesc eu și atâta timp numai cât îi vorbesc eu”.

Un Senat, ca acela din orașele germane de la Baltică, înlocui, cu prilejul campaniei de la Prut — căci înainte nu era decât „Cancelaria imediată” a miniștrilor —², Sfatul național și vechea

¹ Cf. interesantele note satirice asupra Domniei Anei în vechea carte contemporană *Lettres moscovites*, p. 36.

² Numai în 1716 acest Consiliu de regență are ședinți regulate; Bilbassoff, *Gesch. Katharinas II.* I, p. 186.

Dumă“ boierească a consultațiilor fără sancțiuni. „Colegii“, după model danez, îndepliniră rolul Ministeriilor germane, fiind, institute, de la 1718, pentru fiecare din domeniile vieții publice. Guvernatorii, vice-gubernatorii, voievozii corespund cu desăvârșire dregătorilor din Statele germanice. Titlul chiar al „Magistratului“, „Consiliului Comunal“ din orașe arată de unde se luase îndreptarea și în această privință. Poliția, ordinea financiară nu pornesc de la altă inspirație. Până și în Biserică, înlocuindu-se Patriarhul, apărător chemat al vechii ordine a lucrurilor, printr'un Sinod de episcopi, pe lângă cari Țarul, șef al clerului său, eră reprezentat printr'un laic ca „procuror-general“, datina e luată de la Bisericile luterane ale Germaniei vecine. Monopolurile de Stat, industriile întemeiate prin ordin, crearea de venituri naționale pentru Tezaur, dorința de a nu importa nimic din străinătate, ceiace ar face să se scurgă aurul țării, sunt practice economice pe care le-a cunoscut, într'o formă desăvârșită, Prusia orânduită de sus, fabricată, de Frederic al II-lea.

Toate acestea se puteau face mai ușor. Curtea, cu strălucirea și distincția ei, nu se putea improviza însă din ordin. Boierimea barbară vegeta la țară, cu țăranii ei pe cari Boris Godunov încă îi legase de pământ — ca, la noi, Mihai Viteazul — și pe cari Petru el însuși căută să-i confunde, ori de fuseseră cu totul liberi, mazili chiar, din neamuri boierești, ori de se așezaseră, în anumite condiții, pe pământul de *slobodă*, de „slobozie“, al proprietarului, ori de trăiseră din neam în neam în robie, într'o singură condiție, umilită fără speranță, de *podani* (cuvântul a trecut așa în românește, și-l întâlnim în cronici muntene de la începutul acestui veac al XVIII-lea). Bețivi, desfrânați, bătăuși, neatinși de altă cultură decât a Psaltirii pe care învățaseră a ceti, fără vre-o dorință de a se schimba și de a înainta, acești nobili primitivi se simțiau cu totul străini în Capitala ieșită dintr'un capriciu al monarhului, care nu se putea contrazice, dar nici aproba în intimitatea sufletelor. În „adunările“ pe care le orânduise, cu muzică și danț după moda nemțească, de fapt francesă și italiană în originile sale, în aceste *assemblées*, al căror nume chiar a fost păstrat în imitație, bărbații se ascundeau ca să bea, femeile stăteau țăpene la o parte, privindu-se bănuitor între sine. Se supuneau, dar nu putea să li placă toată această ză-

dărnicie nouă, care stingheria obiceiul mișcărilor libere, expansive, desordonate.

Astfel această Curte, cu toți șambelanii ei, cu toate „froke-nele“, domnișoarele de onoare (*Fräuken*), cu toate ospețele și balurile, cu toate ceremoniile solemne, eră de o goliciune și de o monotonie fără păreche. În zădar organiza Ana, cu prilejul nunții unui bufon al ei, alaiuri imense la care fiecare gubernie trebuise să-și trimeată exemplarele etnografice. În zădar aceiași Țarină făcea din cutare drum la Moscova o desfășurare de pompă de care a răsunit Europa, făcând ca un întreg mic palat pe tălpi de sanie, în care se trăia viața obișnuită, să fie tras de douăzeci și patru de cai. Până și gustul, mai modest, al bătrânului nostru Neculce, silit să întovărășească, după campania nenorocită de la Prut, pe Domnul său Dimitrie Cantemir în Rusia și reținut acolo multă vreme, contra voinței lui, nu eră satisfăcut cu această mult lăudată Impărăție a „desrobotitorilor“ : „Este“, scrie el, „un norod unde nu sânt oamenii slobozi să meargă unde li este voia, nici la Impărăție fără ucaz... Și la Impărăție vr'o Curte mare ca aceia, cu dvorebnici mulți, nu este, măcar precum este la Domnia țerii noastre, sau altă Crăie și Domnie. Ce foarte este un lucru puțin: numai oșteni sânt mulți de ajuns“¹...

Cu toate spectacolele de operă ale Italianului Craja, în 1755, cu toate începuturile de scenă rusească din aceiași vreme, cu tot teatrul „național“ care începe în Moscova de la 1759, cu toți „virtuozii“ de la Curtea de Saxonia, violoniștii, cântărețele din Italia, cu toate isprăvile lui Lande, „maiestrul Palatului Curții“ cu tot marele succes al reprezentațiilor de menuet și aducerea din Hamburg a trupei de teatru a vestitei Neuberin, cu toată Academia de pictură și de sculptură, întemeiată supt aceiași Țarină Elisabeta, fiica lui Petru, care făcu să se ridice clădiri occidentale după planurile Italianului Rastrelli, același aspect al unei temute Curți pustii și fără bucurie, în mijlocul conspirațiilor, a arestărilor de favoriți, a supliciilor celor ce ieri încă erau atotputernici, a răsturnărilor de Suverani, se păstrează până în zilele Ecaterinei a II-a.

Un început de literatură cu adevărat rusească se formă în veacul al XVII-lea, alături de curente, în altă direcție, care

¹ *Letopisițe*, ed. a 2-a, II, p. 338.

inviau, în zilele unui Dimitrie de Rostov — cunoscut și la noi prin bune traduceri — viața din mănăstiri. Nenorocitul de nobil pribeag Cotoșichin, care muri la Stockholm pe eșafod, amestecat într'un furt, destăinuise viața de la Curtea Țarului într'o operă absolut originală, care, firește, nu s'a publicat decât în vremea noastră — ca și *Istoria ieroglifică*, de satiră a împrejurărilor contemporane, a lui Dimitrie Cantemir —; țeranul Posoșcov (n. 1673) se apucase a cerceta pricinile bogăției și sărăciei, precursor al revoluționarilor de economie politică elementară din zilele noastre. Un Danilov, o Natalie Dolgoruchi, scriu memorii pline de adevăr și de interes.

Dar de acestea n'avea nevoie noul regim. Nu-i trebuie nici satira, totuși așa de *adevărată* în prezintarea defectelor altor vremuri și a ridiculului maimuțării lor imitații, a celui Antioh Cantemir, fiul, din căsătoria cu Casandra lui Șerban Cantacuzino, al lui Dimitrie-Vodă, care Antioh, prin mediul său familiar, prin educația sa, prin îndelungata sa petrecere ca diplomat la Londra și Paris, aparține numai pe jumătate acestei societăți rusești, iar noii lumi literare, de slugi care trebuie să-și înfățișeze versul ca o podoabă de petrecere, proza ca o utilitate politică, încă mai puțin¹.

În rândul acestora se înșiră doar vre-o doi trei cinovnici literari. Trediacovschi: fiu de preot, din Astrahan, sărac, umil, fricos, bătut de dregători, cu toată calitatea lui de membru al unei Academii de favoare împărătească, bătut din nou, biciuit de servitori și pus apoi, cu mască și într'un costum caraghios — căci singur, în propria lui persoană, un om de condiția lui nu putea să apară — pentru a-și declama bieteles versuri neghioabe la un colț al salonului plin de lume cu alte drepturi decât ale lui. Și totuși el, care va copia pe Boileau în oda pentru succesul de la Danzig, învățase la Paris și văzuse acolo altfel de scriitori, cu alt prestigiu și cu altă influență! Fiu de pescar de la Arhanghel, Lomonosov, elev al școlilor germane din Marburg și Freiberg, soț al unei Germane, imitator al poeziilor din țara vecină, scotocitor nesățios al tuturor ungherelor științei, „inginer de mine“ și „himist“ pentru dânsul, traducea din ordin, în două-

² Mult scăzut de spiritul strâmt național al noii critice rusești, Antioh era calificat încă de Bulgarin la începutul veacului trecut ca „întăiu scriitor cultivat al Rusiei“, Satirele lui fiind „cea d'întăiu floare a literaturii rusești“ (prefața la „Ivan Vijghin“).

zeci și patru de ceasuri, cutare odă pentru o iluminatie¹ și trebuia să se lupte pentru orice publicație cu „profesorii“ bețivi cari exercitau meseria de censoari; i se impunea să facă și o Istorie a Rusiei, care nu izbutise, în alte mâni, pe vremea lui Petru-cel-Mare însuși. Sumarocov, autorul unor piese de teatru vestite în zilele lui, — un „Horev“, un „Trevor“, ba chiar un „Hamlet“, în care se lua la întrecere cu Shakespeare însuși, — începătorul publicațiilor periodice în Rusia, e și dânsul un simplu furnisor desprețuit, în limitele competenței lui speciale.

Cu aceasta însă — plagiate, traduceri, imitații, comenzi de Curte — nu se face o literatură, într'o țară unde nici limba literară, prinsă între slavona Bisericii și odiosul jargon administrativ, decalchiat după cel german, nu eră încă fixată.

Și aici trufie și zădărnicie. Câtă dreptate n'avea Johannes von Müller, istoricul svitërian, când punea pe hârtie această judecată: „Ascultarea, lipsa de opinie publică, prin care reforma a fost așa de mult ușurată, explică și aceia că Petru a îndeplinit mai mult aparența culturii decât o civilizație cu adânci rădăcini“!

¹ Waliszewski, *o. c.*, p. 80.

II.

Influența politică apuseană asupra Slavilor din Răsărit.

La întâia privire s'ar părea că atât Polonia, cât și Rusia au în acest secol care se întinde de pe la 1670 până pe la 1760 momente strălucite în ce privește activitatea militară și importanța politică.

Regatul lui Ioan Sobieski atrage atenția tuturor prin isprăvile lui împotriva Turcilor. Biruința câștigată la Hotin, înaintea alegerii lui Ioan al III-lea, la 1674; a fost celebrată în toată Europa ca o răsbunare a Creștinătății asupra prigonitorului ei. Unde nu s'a vorbit de dânsa, și cât au fost de mari speranțele trezite în inimile tuturor acelor cari credeau, peste calculele diplomației preocupate de câștiguri imediate, în nevoia unei solidarități creștine pentru apărarea civilizației care, oricum, eră comună ! Că după aceasta Turcii și-au continuat atacurile, că și mai departe s'au văzut cetele iuți ale Tatarilor prădând sălbatec pământul Poloniei nenorocite, aceasta nu atrăgea atenția așa de mult ca acea mare și neașteptată lovitură. Iar, când, după trecere de câțiva ani numai, același căpitan eroinic al oricării cruciate alerga la Viena pentru a o despresura prin altă impresionantă victorie, corul laudelor a pornit din nou cu o putere neasămănat mai mare, slăvind pe izbăvitorul de cea mai mare primejdie a întregii Europe centrale și apusene. Rezervele pe care le făcură publicațiile influențate de Guvernul din Paris, care nu putea să ierte ajutorului Casei de Austria că a crescut astfel puterile luptătoare ale ei contra Franciei, acele expuneri meșteșugite, care înfățișau succesul doar ca o cerească minune, ca o lovitură tainică, asemenea cu cele din Biblie contra necredincioșilor, nu erau în stare să acopere marele vuiet de bucurie care de pretutindenii saluta înfrângerea și punerea pe fugă a Marelui-Vizir

Cara-Mustafă. Iar, dacă, pe urmă, Turcii și-au revenit, puind în primejdie, chiar în cursul acestei campanii, pe regele polon pus pe fugă, strâns de o mulțime prinsă de panică, strivit aproape de groaza ei desnădăjduită, dacă, în anii următori, Polonia nu putu face decât două năvăliri în Moldova, pe care spera s'o poată anexa — cea d'întăiu din ele unită și cu o zădarnică și dezastroasă încercare de a scoate pe Tataři din Bugeacul lor —, pe când neconținut alte oștiri turco-tătărești se infățișau provocătoare la Nistru, trimetându-și obișnuitele ceambururi prădalnice, aceasta nu putea face să se uite ziua cea mare care fusese o serbătoare fără păreche pentru întreaga lume creștină.

Polonia decade după aceasta, supt acei regi germani din Casa de Saxonia, August al II-lea — întâiul fiind Sigismund-August, din veacul al XVI-lea — și August al III-lea, a căror adevărată misiune și adevărată operă istorică se va infățișa mai departe, ca și supt acel elegant Curtean, ieșit prin disgrăția din iatacul Ecăterinei a II-a, care a figurat, ca regele Stanislav Poniatowski, în fruntea anarhiei polone ajunse în faza unei complete soluții. Dar ce măreață pare cariera de ostaș și de om politic a lui Petru, care și-a meritat, fără contrazicere din partea nimănuia, titlul de „cel Mare“ ! Infrângerea unui șef de oaste de valoarea lui Carol al XII-lea, regele Suediei, zdrobirea cu arme egale și în proporție corespunzătoare a acelor regimente de veche și glorioasă tradiție pe care lumea eră deprinsă a le admira, cucerirea în curs de câțiva ani — și fără putință de a le mai pierde — a provinciilor de pe malul Mării Baltice: Ingria, Cărelia, Estonia, Livonia, ba încă și un colț de Finlandă, întinderea, cum se va arăta, a unei puternice influențe, pregătind situații nouă pentru viitor, asupra totalității țărmurilor răsăritene ale acestei Mări, — lăsând la o parte un trecător succes contra Turcilor, cărora li se iea Azovul numai pentru ca acest însemnat port să trebuiască a fi părăsit la o pace viitoare —, se poate oare mai mult în mai puțini ani ! Și aici -- adăugim -- nu e, ca în cazul lui Sobieski, numai minunea săvârșită, pentru întinderea doar a vieții sale, de un om răsărit pe neașteptate cu extraordinare însușiri care domină calitatea sa, întâmplătoare, de Suveran, ci de un întreg sistem politic, nou și fericit, care-și va da roadele și după moartea, la cizeci și doi de ani numai, a lui Petru, făcând ca o femeie fără talent politic și fără energie, ca nepoata lui Petru, Țarina

Ana, să poată răsplăti asupra Turcilor înfrângerea de la Prut, din 1711, prin succesele din Crimeia și din Moldova, la 1737-9, ca fiica, puțin preocupată de războaie și de glorie a marelui Împărat, Elisabeta, să ajungă a domina cu trupele ei al doilea războiu european pentru succesiunea austriacă, a lua în trecătoare stăpânire Berlinul jăduit de Cazaci și a spera anexarea definitivă la Statele ei a Prusiei răsăritene, până ce același sistem va da Ecaterinei a II-a marele rol de istorie universală care se știe.

Și totuși această aparență nu trebuie să înșele. Toate aceste „fapte mari“ cer mari cheltuieli, mari sacrificii, o imensă risipă de puteri, care pentru Polonia va fi cu desăvârșire hotărâtoare, lăsând-o incapabilă de a se apăra măcar împotriva oricărei încalcări, cotropiri și umilințe. Ele împiedecă orice altă acțiune în acest domeniu al vieții publice, înfățișându-se ca singurul scop către care, cu toate puterile sale, trebuie să tindă Statul, jefit nevoii de glorie—și de gloriolă—a stăpânitorilor, cari sunt crescuți în această privință cu ideile, predicate în școlile iesuite și răspândite în literatura timpului, ale unei autorități rău înțelese.

Pentru ca să fi fost o realitate binefăcătoare supt măreția acestei biruințe, supt prestigiul acestei păci de anexiune, ar fi trebuit ca, de o parte și de alta, la Poloni ca și la Ruși, să fi fost un popor, un adevărat popor, care să ia asupra-și toate aceste lucruri și să le întrebuințeze pentru propria lui dezvoltare. Dar aceasta nu se întâmplă.

În expediția din 1653 oastea lituană nici nu vrea să se lupte; ea, supt Jablonowski, luptătorul contra Turcilor, mai târziu, la Boianul moldovenesc, supt acel Jablonowski care-și aduce aminte prea mult că i-a dat lui Sobieski coroana, își urmează drumul, fără a cere șefului suprem o îndreptare, fără a i se prezenta măcar la întoarcere acasă. Un întreg partid, atâțat de regina, silește la revenire pe eroul de la Viena, tăindu-i și provisiile. Mai târziu, în plină dietă, un Paç, Lituanian, va insulta pe bătrânul Suveran în stare de boală, amenințându-l că va repeta rănirea cu care-l atinsese în tinereța amândurora. Sobieski e așa de desgustat în ultimul timp, încât se crede otrăvit și, ridicându-se dintr'un leșin pe patul de agonie, suspină italienește „*Stava bene*“, „îmi era bine“. La moarte, fiul cel mai mare va opri convoiul

înaintea Cracoviei ca să nu între și mamă-sa, care vrea să-i răpească moștenirea regală, și cu greu s'a găsit de împrumut o coroană pentru capul celui care meritase a i se împodobi fruntea cu nemuritorii lauri de recunoștință. Treizeci și cinci de ani trupul său nu s'a învrednicit de odihna definitivă.

Iar, în ce privește Rusia, poporul nu exista după sfărîmarea strelîților hăcuți, după sustragerea Țarului dela neastâmpărul Moscovei, acum părăsite... Și atunci, ca totdeauna în aceste împrejurări, se ascunde supt toate aceste pompoase înfățișări influența străină, orientarea străină și, în ultima instanță, câștigul străin.

Acei străini cari domniau și supt raportul politic viața Slavilor de Răsărit în această vreme sunt Germanii.

Și anume într'o îndoită formă : sau în lenta lor expansiune sigură, neconținută, pașnică spre Orient, ca o consecință a unor mult mai vechi înaintări în această direcție, care aduseseră cu sine peirea totală a atâtor seminții slave la Ost de Elba. Sau, alături de această expansiune culturală, de această trimitere de pribegi și răspândire de aventurieri, „Drang nach Osten“, înaintarea spre Răsărit, prin diplomație dacă nu și prin arme, a acelei formațiuni austriece despre care nu s'ar putea spune cu siguranță dacă a dat mai mult germanismului decât i-a luat pentru propria sa formațiune, desvoltare și mântuire de primejdie.

Acesta din urmă e cazul pentru Polonia ; cel d'întăiu pentru Rusia.

Sobieski n'a avut o politică națională, care i-ar fi impus să nu părăsească, fără putință de revenire, Rusiei Chiebul și malurile Niprului și care l-ar fi dus în anume momente, nu alături de Austrieci, ci contra lor. În adevăr, de veacuri planul său stătea în calea influenței germanice, conduse pe urmă de Habsburgi, în aceste regiuni spre care ei se îndreptau încă din al XIV-lea veac, când un Habsburg era tovarășul de căpetenie și logodnicul dorit al Hedvigei, care trebuie să renunțe la dânsul. Neconținute sunt poftele celor din marca răsăriteană a Sfântului Imperiu. La toate vacanțele de tron din veacul al XVI-lea, neobosiți, incapabili de a fi descurajați, măgu'ind, făgăduind, împărțind bani, întrând chiar — ca arhiducele Maximilian — în luptă cu armele, apar candidații vienezi. Când chestia cruciatei

apare din nou prin propaganda Iesuiților și stăruințele Papei, la sfârșitul veacului al XVI-lea, Austriei o ieau asupra lor, cu un ochiu și asupra Poloniei, turcofilă prin opoziție firească, și a trebuit talentul militar și priceperea politică a lui Ioan Zamoyski pentru ca să împiedece crearea unor feude militare ale Imperiului la Dunăre. Biruiți, Imperialii, cari atrăseseră în clientela lor brațul puternic al lui Mihai Viteazul și cutezanța cavaleriească a lui Radu-Vodă Șerban, urmașul acestuia, instalează lângă Sigismund al III-lea, concurentul biruitor al lui Maximilian, două arhiducele pe tronul Poloniei. Și, dacă Maria de Gonzaga-Nevers, ca soție a doi regi muritori, aduce cu dânsa oarecare, foarte slabă de altfel, influență polonă, soția lui Mihail Wiszniewieski e Austriaca Eleonora, care spera să domnească și cu urmașul lui Mihail. Viena împinge atunci la cea mai înaltă demnitate în regatul vecin pe prințul de Neuburg, care ar fi putut, un moment, să biruiască, pe când Francesii erau pentru ducele Carol de Lotaringia¹.

Dacă Sobieski e soțul, așa de iubitor, așa de plin de curtenire, așa de influențabil al frumoasei Franceze Marie d'Arquien, nu trebuie să se creadă că o direcție francesă consecventă a putut lucra asupra politicii sale. Regina însăși privește legăturile ei cu patria d'întăiu, datoria ei față de Franța numai din punctul de vedere al intereselor și chiar al vanității ei proprii și a familiei pe care a lăsat-o acasă. Dese ori ea va lucra, cu acea patimă care a deosebit-o până la moarte, îndreptându-i silințele contra soțului, contra fiului Iacob, pentru a face tot răul cu putință aceluia trufaș rege Ludovic al XIV-lea care o jignise, refuzându-i cererile.

Astfel el fu adus să ajute pe Leopold I-iu, cel mai nerecunoscător și mai egoist om din lume, în momentul când pomposul Cesar eră în primejdie de a-și pierde Capitala, încunjurată de nesfârșita mulțime a Turcilor. Cum a fost răsplătit pentru aceasta, să știe. Impăratul n'a găsit o vorbă bună pentru tovarășul și izbăvitorul său, un gest pentru prințul Iacob, pe care cu mândrie părintească i-l înfățișa regele polon, un salut pentru armata plină de praf și sângele luptei biruitoare, care-și întindea rândurile înaintea glacialei lui maiestăți tăcute. „Așa mi-i soarta“,

¹ Se vorbește și de don Juan, fratele regelui Spaniei, de William de Orange, viitorul rege al Angliei, de un prinț de Danemarca; Wagner *o. c.*, XLV, pp. 593-9. Ba chiar de un fiu al Electorului de Brandenburg, Karl-Emil; *ibid.*

spunea regele, „că trebuie să îndatoresc pe toată lumea și să nu am nimic de așteptat pentru mine decât de la Dumnezeu.“ „Să mi se citeze exemplul unui prinț care să fi făcut vreodată atâta pentru un altul și în așa de scurt timp.“ „Nu se poate tăgădui“, scria el, cu alt prilej, soției sale, „că sângele nobilimii polone n'a curs în valuri pentru cauza Impăratului și a creștinătății.“ Iar, când trecu prin Ungaria, încercând a o supune stăpânului său legiuit, contra căruia se ridicase revolta lui Tököly sprijinit de Turci, el observa că „nobilii, țeranii și soldații ne vânează ca pe lupi“, că „bolnavii cari nu pot urmă oastea sunt uciși cu cea mai mare cruzime: Ungurii sunt mai răi decât Turcii“. Dacă se arată în zăre perspectiva stăpânirii principatelor românești, a unei răscoale a Sârbilor și Bulgarilor chiar¹ — Franța-i oferise, în schimb, Ungaria, Prusia ducală² —, erau mijloace de momire. Partea lui fu redusă la Moldova, apoi, când se încheie, în 1699, pacea de la Carlovăț, el avu pentru șeisprezece ani de războiu și pentru atâtea jafuri tătărești, — cetatea Cameniței!

Și Austria nu se opri aici. Marysienka ar fi vrut ca rege, la moartea soțului ei, dacă nu pe Vendôme, din care sperase o clipă a face un soț pentru bătrânețele ei, măcar pe prințul de Conti, foarte puternic susținut de la Paris chiar. Viena făcu tot ce-i era prin putință ca să împiedece succesul, periculos pentru ea, al acestei lovituri. Nu-i trebuia nici prințul Iacob, — fratele acestuia, Alexandru, nu voia „să-și prindă mâna în acest vechiu trunchiu crăpat și putred“ —, de și acesta luase pe o princesă de Neuburg³. Candidatul ei eră August de Saxonia, un om de petrecere, zdravăn de să rupă potcoavele în mâni (de unde porecla de Nalcarâm, pomenită de cronica munteană, la Turci), dar, leneș, fără inteligență și demnitate personală. Oferind zece milioane Tezaurului polon, plus făgăduiala că va adăugi regatului Principatele, Ucraina, Podolia și îmbrățișând pentru el, și urmașii — dar nu și pentru soție, care nici n'a călcat în Polonia — legea catolică, el a izbutit prin corupție. August introduse imediat miniștri saxoni, „Cancelaria“ de șase, trupe saxone, și, pentru

¹ Salvandy, *o. c.*, II, pp. 282-3.

² *Ibid.*, p. 69.

³ Sora lui, Teresa-Cunigunda, luase pe Maximilian-Emanuel de Bavaria. — Se mai vorbise de Leopold de Lotaringia, de un frate al Palatinului (Wagner, *l. c.*, p. 576).

a nu fi silit să le trimeată acasă, cum îi cerea opinia publică, jignită și îngrijorată, a Poloniei, el se amestecă în acea coaliție, cu Danemarca și cu Țarul — de altfel aliat al Poloniei încă din zilele Ligei creștine contra Turcilor¹ —, care trebuia să zdrobească pe tinerelul rege suedes Carol al XII-lea, să-l răstoarne și să-i împartă Statele. Un alt asociat, Electorul de Brandenburg, ocupa, în urma unei afaceri de bani, orașul polon Elbing, în Prusia.

Dar Carol al XII-lea birui la Narva pe Ruși. Apoi se aruncă furios, și în vederea planurilor sale germane, asupra lui August, pentru a-l zdrobi, a-l umili în Polonia ca și în Saxonia — unde învinsul fu silit să iscălească tratatul de la Altrandstatt — și-a înlătura chiar din cea d'întăiu țară. Tronul ar fi vrut să-l dea unui Piast și, trecând peste un Liubomirski, un Radziwill, el se opri asupra unui tânăr simpatic, dar aproape necunoscut, Stanislav Leszczynski. În acest moment Suedesul putea să creeze un rege în țara din care stăpânia Capitalele cele vechi, Varșovia, Cracovia, pe lângă Galiția cu Lembergul, și Prusia, cu Thorn. Neculce al nostru pretinde că din această Prusie s'ar fi ivit însă un alt candidat: regele Frederic I-iu el însuși, făgăduind, după exemplul fratelui său saxon, August, „că se va face catolic, numai să-l primească să fie Craiu, și țara lui cea prusească a Brandeburgului să o facă să fie tot una cu Țara Leșească²“. *Alegerea titlului de Prusia pentru regalitatea lui eră ca un semn pentru viitor, și Polonii se temeau de dânsul³.*

De fapt, în aceste lupte pentru tronul polon care ținură până la înfrângerea lui Carol și după aceea chiar, până la definitivul triumf asigurat al lui Petru, care aduse înapoi în Scaun pe August, — fostul „Austriac“, devenit astfel un bun și devotat „Rus“ —, ceia ce întreține focul nu e numai patima personală, învierșunarea Suedesului care vede în războaiele lui numai dueluri cu prinți neloiali cari l-au jignit și au umblat după averea și dreptul lui, ci și iremediabila sfâșiere a unei societăți politice ca aceea polonă, care nu va mai cunoaște de acum înainte decât, mai presus de anarhia personală, focul, nestavilit de vre-o conștiință

¹ În 1701 se ceru în zădar Chievul (*ibid.*, p. 616).

² P. 381.

³ Salvandy, *o. c.*, II, p. 427.

⁴ *Ibid.*, p. 429.

patriotică și națională, al partidelor. Contra Saxonilor se adușeră astfel Suedesii ⁴. Nobilimea cea mare ținea cu Carol și cu Stanislav al lui, ca și episcopii; cei mici erau cu „Neamțul“. Pe bani de-alminterea un Lubomirski, un Zaluski erau gata să-și schimbe părerile și steagul.

În voie treceau pe pământul polon oștile de o parte și de alta. Aceasta ajunsese un obicei, un drept pentru vecini. După August al II-lea, care se ținuse prin sprijinul militar rusesc, la vacanța de tron din 1733 numai prezența trupelor Țarului putu aduce alegerea, ca August al III-lea, a fiului său Frederic-August. Încă de pe atunci Rusia lucra, nu numai pentru dânsa, dar și pentru Austria, care lua cu mâna altuia. Viena nu fu emoționată că după regele susținut, după regele creat veni, la moartea acestui de-al doilea Saxon, în persoana bietului Poniatowski, regele numit: ea știa bine că, la timpul convenit, când se va hotărî asupra „ruinei ce se mai ținea în picioare“ ¹, ea își va avea partea, — și o parte mare.

Această mare Rusie ea însăși se prefăcuse însă într'o adevărată colonie germană, în care nu odată se serviau chiar, supt conducerea germană, anume scopuri politice germane.

Ca „Neamț“, sprijinit de „Nemți“ începuse Petru-cel-Mare; Scoțieni ca Gordon, Genovesi ca Lefort, venit însă după alte aventuri, cu trupa unui colonel german, Olandesi ca Jansen, care trădă la Azov și fu ucis în chinuri, se confundau cu Germani autentici ca Schein, ca Brandt. Petru-și califica în intimitate prietenii de *Bruder* și iscălia nemțește, în două bucăți —: *Pe-ter*. În tinereță prefera să scrie, și 'n cutare însemnare comemorativă, în limba olandesă. Călătoria lui în Apus, cu Lefort și doi frunțași ai Rusiei lui, această călătorie incognito, care-l duse prin Olanda și Anglia la Viena, de unde, fără răscoala strelîților, ar fi mers și la Venetia, unde merse boierul său Șeremetev, avea drept scop să afle tainele tehnicei europene, dar și să vadă oameni adevărați, „Nemți“. Cu ce furie a tăiat el la întorsul neașteptat pe strelîții cari voiseră să așeze din nou în Scaun pe Sofia, „Nemțoaică“ numai pe jumătate, și ce scârbă a arătat față de acea societate moscovită care, pasivă, și chiar cu ascunse sen-

¹ „Une ruine qui restait debout“; Salvandy, *o. c.*, II, p. 445.

timente de ură față de inovațiile lui, nu făcuse nicio mișcare pentru a-și apăra stăpânul absent!

Armata pe care a creat-o e germană în ce privește șefii, cari de aceia n'au încredere în soldați, și aceștia, din partea lor, îi urăsc și sunt gata să-i părăsească, să-iucidă, cum s'a făcut la Narva și cum mai târziu se va face pe câmpul de luptă de la Zorn-dorf, după biruința artileriei lui Frederic al II-lea asupra bandelor rusești. Comandantul de la Narva poartă un nume frances, ducele de Croy, dar el venise din Germania, unde slujise ca șef de mercenari, șef de speța lui August al II-lea. Un Weide, un Weismann sunt în cele d'intâiu rânduri ale generalului; Jansen se luptă în 1711 contra Turcilor la Prut, Rönne iea Brăila.

Deocamdată unii Ruși din vechile familii, încă în picioare cu toate nemiloasele execuții, se amestecă în societatea străinilor favorizați. Astfel amiralul Feodor Apraxin, bătrânul Iacob Dolgoruchi, care călători la 1687 în Franța ca și în Spania chiar, Grigore, ambasador în Polonia și tatăl lui Alexie, care fu preceptorul nepotului de fiu al lui Petru-cel-Mare, pe când fiul său Ivan spera un moment să-și poată mărita fiica, Ecaterina, după acest Țar Petru al II-lea; apoi Sârghie Dolgoruchi, care avu misiuni la Haga, la Varșovia, la Dresda, Vasile Luchici, executat, Vasile Vladimirovici, feldmareșal, din același mare neam înrudit cu Țarii. Dintre Galițini, descendenți ai lui Gedimin, Petru întrebuință, dacă nu pe Vasile Vasilievici, care „civiliză“ Moscova și încheie legătura cu creștinii contra Sultanului, atacând apoi Crimeia, până ce schimbarea din 1689 îl trimese în exil, și pe Boris, învățătorul noului stăpân, pe Dimitrie Alexievici, trimis adesea în Apus, dar mai ales pe Mihail, tovarășul de tinerețe al Țarului și biruitor al Suedesilor de mai multe ori († 1730), pe când fratele său ononim aducea servicii și în Persia. Cancelariul regimului european de la 1700 fu Golomin, conte al Imperiului german, guvernator în Siberia și însărcinat cu multe solii de încredere; el era să încheie la 1706 cel d'intâiu tratat rusesc cu Prusia,—străinii aveau în el cel mai puternic protector, care li asigurase bisericile lor, tribunalele lor de judecată. Urmașul său în sarcina de Cancelariu, Gavril Golovchin (de la 1709), și el conte german, urmă aceiași direcție; un fiu al lui reprezintă pe Țar la Berlin. Șafirov, întrebuințat și el la Cancelarie, e încă unul din acești Ruși „occidentalizați“ prin călătorii și prin onoruri,

ca și prin siacera lor admirație pentru elementele de superioritate ale Apusului.

Amintim și că, în tot ceia ce privește cultura, străinii sunt singurii întrebuințați. Formată și după sfatul lui Dimitrie Cantemir, pribeag după catastrofa de la Prut, Academia de la Petersburg, orașul „nemțesc“, al Țarului „neamț“— și numele pe care li dă creațiunilor sale sunt tot germane —, cuprinde numai străini, cari încep studii de arheologie, de antichități, adună izvoare — Cronica lui Nestor se descopere la Königsberg —, încearcă lucrări de compilație istorică. Pe rând vor lucra aici un Bauer, un Wolff, un Schlözer. Rușii, ca Trediacovschi, vor pătrunde pe urmă, după multe stăruinți, ca niște tovarăși compromițatori, de o speță inferioară.

Cu mijloacele militare pe care le strânsese și le organizase, Petru ar fi putut relua cu succes vechea tradiție a stăpânitorilor din Chiev, dominatori asupra Mării de Miazăzi care ducea la Constantinopol. El s'a gândit însă prea puțin la această Mare de Azov, la această Mare Neagră. Dacă s'a îndreptat asupra Azovului la 1696, îi eră mai mult ca să facă o încercare a puterilor celor nouă create de dânsul, ca să îndeplinească un experiment militar, de reușită căruia s'a bucurat peste măsură. Și această direcție în activitatea sa de ostaș îi era impusă de legătura pe care o încheiase cu liga creștină prin tratatul său cu Polonia, tratat care el însuși a fost pentru el o condiție ca să poată reține pentru totdeauna Chievul și partea corespunzătoare din Ucraina.

Apoi el se oprește. Pe când ostașii lui Sobieski urmează mai departe greaua luptă cu Turcii și cu Tatarii, tânărul Țar își începe, desprețuind riscurile călătoriei și neglijând cu desăvârșire interesele lui de acasă, drumul cel mare de învățătură spre Apus. Nu e de loc grăbit să se întoarcă de acolo. Pentru ca să reapară în Capitala sa „barbară“, pentru care-i lipsește orice iubire pentru că-i lipsește și orice înțelegere, îi trebuie zguduitura, accesul furios de indignare pe care-l produce vestea răscoalei streliților. Pacea care o negociază cu Turcii îl interesează prea puțin. El știe doar atât : că nu i se poate lua înapoi Azovul, și nu se înșeală. Restul îi e cu totul indiferent.

În 1700 el se aruncă asupra Ținuturilor suedese de lângă Marea Baltică. Acestea-i trebuie cu orice preț, la acestea-i e gândul.

A văzut odată Marea Inghetată, cu întinderile ei reci și pustii, a văzut Marea Neagră cu tot farmecul de lumină răsfrântă pe dânsa. Cea d'întăiu nu-i ajungea; de cealaltă îi pasă mai puțin. Vrea însă cu orice preț acea Mare căreia poporul care ocupă ținutul ei sudic îi zice Marea Germană. O vrea tocmai pentru că aceasta e „Mare Germană“, pentru că scaldă Ținuturi germane, pentru că pune în legătură cu lumea germană, spre care-l mână pe Țarul inovațiilor dorința de a căpăta, supt o formă cât mai asemănătoare cu cele din Imperiul german, paritatea cu popoarele mai vechi în cultură din această Europă.

La Narva el apare ca un cuceritor care cu orice preț caută a-și însuși o provincie de care simte neapărată nevoie. Infrângerea, care n'a fost un dezastru, nu-l sperie; ba încearcă din nou, sigur că va veni vremea când căpitanii lui germani vor fi la nivelul căpitanilor suedesi. Și, în adevăr, cu tot sprijinul pe care-l află Carol al XII-lea la noul Hatman căzăcesc Mazeppa, fost Curtean al lui Ioan-Casimir și Polon în tot felul lui de a judeca situațiile și de a rezolvi problemele politice care-i răsar înaintea, el biruie și în marea luptă hotărâtoare, din 1709, de la Pultava, la capătul căreia rivalul său suedes nu mai e decât un fugar bucuros că poate căpăta un adăpost al nestinsei lui porniri de răsbunare pe teritoriul otoman, lângă cetatea basarabenă a Benderului.

Până atunci însă Petru nu pierduse vremea în urmărirea dorinței sale celei mari. După câteva succese câștigate de generalul său Șeremetiev, el ocupă ținuturile Nevei, unde în curând se va ridica noua și singura sa Capitală, unită cu Marea prin portul de la Kronstadt (în locul Kronslotului suedes) și atacă Dorpătul, iea și Narva, ocupă Estonia și Livonia, pătrunde, la capătul silințelor sale repetate, și în Riga, în Pernau, în Reval.

De altceva nu-i dorește inima. Va purta în adevăr un nou războiu cu Turcii, acela din 1711. Dar nu el l-a căutat, ci speranța invinsului de la Pultava de a-și putea relua duelul cu ajutorul gazdelor lui, Turcii și Tatarii. Carol vrea neapărat acest războiu, pe care și-l dobândește prin stăruinți, prin făgăduieli, prin amenințări. Declarația veni de la Poartă. Iar, dacă Petru a simțit și el oarecare interes pentru această întreprindere, lucrul se datorește îndemnurilor ce-i veniau din toate părțile vecine cu

Împărăția sa ale Statului turcesc. Dimitrie Cantemir, Domnul Moldovei, avea nevoie să fie apărat de primejdia destituției pe care i-o pregăteau vechii și noii săi dușmani; Brâncoveanu din Țara-Românească, avea între sfătuitoarii săi oameni ca Mitropolitul Antim, originar din Iberia Caucasului, ca unii dintre Cantacuzini, rudele sale, doritori de politica nouă creștină a lui Șerban-Vodă, ca atâția dintre boierii mai tineri, cari doriau o încercare cu noua putere împărătească din Răsărit. Nu lipsiau nici legături cu Slavii de peste Dunăre. Și în birourile lui Petru eră și câte un Ragusan ca acel Sava pe care l-am văzut în Iași, cari treceau asupra acestui biet potentat creștin vechile planuri de cruciată liberatoare.

Expediția n'a reușit. Impotriva așteptărilor, Turcii n'au fost nici surprinși, nici descurajați. Ei apucară a trece Dunărea, înaintând pe Prut în sus, cu puteri mari. Moldova, care suferise a doua oară seceta, nu putea hrăni trupele acestui Împărat creștin, a cărui ortodoxie eră pusă foarte mult la îndoială de chiar supușii lui. Ajutorul lui Brâncoveanu, jignit de protecția ce se acorda vărului său Toma Cantacuzino, ca pretendent la tron, n'ar fi putut folosi mult. Inconjurat de cetele păgânilor de amândouă spețele, liberatorul Orientului era gata să cedeze și părți din Polonia, și cuceririle lui la Marea Baltică¹. Marele-Vizir nu vedea așa de departe, și Turcia n'avea aliați. Se ceru lui Petru numai Azovul, pe care-l dădu ca să nu-l mai reclame niciodată, întinzându-se mai curând în părțile Caucasului, contra Persiei. Astfel fu escortat afară din Moldova, în care eră hotărât să nu mai revie niciodată.

În schimb, nu lăsă o clipă de supt ochi provinciile cele nouă de la Nord-Vest. Intors din a doua călătorie apuseană, el atacă din nou Suedia, când moartea lui Carol al XII-lea, — izgonit din Bender după rezistența eroi-comică a „cabalicului“, reținut la Demotica în calitate de neplăcut musafir care nu vrea să plece și condus acasă prin Țara-Românească și Ardeal, pentru a muri acolo în mijlocul acestei lupte — aduse un nou conflict în această țară, care nădăjduia să capete măcar o parte din ce apucase a prinde prin biruințele și înfrângerile marelui ei rege. Soldații ruși se văzură acum și pe coasta suedesă a Mării Baltice. Pacea

¹ Rambaud, *Histoire de Russie*, p. 405.

din Neystadt, în 1721, trebui să recunoască Moscoviei posesiunile câștigate cu sabia în momentul chiar când acel care reînnoise loviturile lui Carol Gustav se găsea în stare a-i aduce peirea ori a o arunca cine știe unde în stepă, pentru o obscură agonie.

Dar planul lui Petru era mai mare decât atâta. Din cele două fete ale lui, una, Elisabeta, era încă foarte tânără la moartea tatălui ei; cealaltă se mărită, la câteva luni după moartea părintelui ei, în Holstein, cu un prinț căruia trebuia să-i revie după Carol al XII-lea — dacă n'ar fi reușit Statele să impuie pe Ulrica-Eleonora, sora răposatului, măritată cu alt prinț german — Coroana suedesă. Neculce pretinde că Petru ar fi oferit și sprijin ostășesc ginerelei său pentru a pune stăpânire pe Suedia și a se face apoi, cu puteri unite, suedese și rusești, un mare atac contra Polonilor și a Turcilor totodată¹. Petru stăruie să capete pentru acel care trebuie să fie ginerele său, de la Danesi, Slesvigul. Dintre fiicele lui Ivan, fratele său, una, Ana, luă în 1711 pe ducele de Curlanda, cel din urmă din familia lui Ketteler și, neavând copii, ea îl moșteni, de și numai ca regentă, pentru a-și ceda apoi, când ajunge Țarină, drepturile unchiului ei, Ferdinand; cealaltă fu soția lui Leopold de Mecklenburg, un om teribil, a cărui tiranie — trecută ca tradiție la succesori — avea nevoie pentru a se menține de sprijinul trupelor moscovite. Intre toate aceste țeri germanice și Rusia era un neconținut schimb de trimeși, de soldați, de aventurieri, Petersburgul fiind pentru oamenii întreprinzători din Holstein, de pildă, un fel de apropiată „Americă“².

Cu dreptate scrie istoricul frances Rambaud că „Germania de Nord părea gata a trece supt jugul moscovit, cum în al XVII-lea veac trăise supt jugul suedes“³.

Să adăugim că pe îndărătnicul său fiu Alexie, născut din căsătoria cu Evdochia Lapuchin, cea trimeasă la mănăstire, pe acest dușman al cărții și al disciplinei, veșnic încunjurat de preoți, de călugări, de boieri de moda veche, Petru îl însură cu o princesă de Braunschweig, făcându-l astfel cumnat al Impăratului din Viena. Se știe ce sfârșit era să aibă acest nenorocit prinț, care:

¹ P. 360.

² V. Bilbassoff, *Gesch. Katharinas I*, I, p. 189 și urm.

³ *O. c.*, p. 407.

muri supt cnut, bătut, se pare, de înseși brutalele mâni pedep-sitoare ale tatălui său. Dar pentru a fi adus spre ispășire tre-buiră să-l culeagă din Apus, unde acest cerbicos retrograd fugise, — cu o prietenă în haine de paj, care-l vându —, până în Italia, unde stătu închis în castelul Sant' Elmo de lângă Neapole.

În sfârșit acela care a fost cel mai mare admirator și părte-nitor al sârguincioșilor marinari olandesi făcu tot ce-i stătea prin putere ca să capete drept ginere, prin fiica sa Elisabeta, care se mulțami mai târziu cu aventurile unei vieți de o inconștientă ușurătaie, pe Ludovic al XV-lea însuși — ce bună păreche ar fi fost; și o asemenea legătură nu apare ca imposibilă când ne gândim că el a luat pe blânda Maria, fiica lui Stanislav Leszczynski — ori măcar pe ducele de Chartres, pe prințul de Condé, pe ducele de Bourbon¹.

Când Petru se stinge, ars de focul dintr'însul, de excesele unei necruțătoare vieți, favoritul din ultimul timp, care eră și unul din cei d'întăiu amanți ai Țarinei livoniene Ecaterina, impune, pe câțiva ani, succesiunea acesteia, menținând astfel toată direcția politică a lui Petru. Sfătuit de același Mencicov, apoi de Dolgoruchi, care și-l vrea ginere, Petru al II-lea, fiul lui Alexe, s'a gândit un moment să revie, întorcându-se și la Moscova, la un vechiu regim care eră însă hotărât mort, pentru totdeauna. Tutorul acestei scurte Domnii, pe care o tăie în adolescență o boală de vărsat, încercă a face din fiica sa, pe baza unui tainic testament, o Ecaterina a II-a, care ar fi fost deosebită, ca moravuri măcar, de aceia pe care o cunoaștem.

Boierii încercară atunci o adevărată revoluție. Ei lăsară la o parte pe prințul de Holstein și tot așa pe cine trebuia să treacă și înaintea acestuia, principesa Elisabeta, care părea nici să se gândească la drepturile ei, având mai dulci și mai puțin periculoase îndeletniciri. Se presintă în Curlanda Anei Ivanovna un act prin care ea se supunea, absolut, unui Consiliu de regență permanentă, care el hotăra despre războiu și pace, despre impozite, despre ocuparea rangurilor celor mari din armată. Dacă ar călca

¹ Bilbassoff, *Geschichte Katharinas II*; I, p. 29. — Ca alți pretendenți apar: prințul August, episcop de Lübeck, ducele Ferdinand de Curlanda, prințul Mauriciu de Saxonia, prințul Frederic de Sulzbach, marchizul Frederic Wilhelm și prințul Adolf de Schleswig-Holstein, Carol de Brandenburg-Bayreuth, infantul Manuel de Portugalia (*ibid.* și nota 2).

jurământul ce i se impunea, să fie scoasă din domnie fără altă formă.

Se găsiră alții însă cari zdrobiră imediat această încercare de oligarhie aristocratică. Autorii marelui plan de republicanizare a Rusiei în sens polon fură izgoniți și pedepsiți aspru. Dar nici biruitorii n'aură vre-o influență prea mare asupra mersului afacerilor.

În Senat, restabilit acuma, în Colegiile ministeriale, în ceia ce se numia „Cabinetul“ celor mai tainice hotărâri porunciau străinii. Ostermann, Münnich și mai ales acel parvenit nepot de fiu al unui șef al grajdurilor în Curlanda, care izbuti să îngenunche aspra fire bărbătească a nenorocitei Țarine și s'o silească a face din el, pe care nobilimea curlandesă nu-l primise ca egal, un duce al acestei țări, duce ereditar, o Altetă Imperială, un regent după moartea ei. Și ducele de „Biron“ visase a face din fiul său un soț pentru Elisabeta Petrovna, în același timp când fiica lui ar lua pe moștenitorul tronului.

Acest moștenitor era un prunc de câteva luni, Ivan. Mama lui era fiica ducesei de Mecklenburg, cealaltă fiică a lui Ivan, iar tatăl un prinț de Braunschweig, Anton Ulrich. Ana făcuse această căsătorie, preferind pe acesta marchizului de Brandenburg¹. Ea ar fi vrut să dea pe Elisabeta după ducele Ludovic, fratele lui Anton Ulrich, cu ducatul Curlandei ca zestre². Cei doi soți fură admiși la Curte, unde-și petreceau viața în trândăvie, certându-se pentru distracții unul cu altul. Rusește nu știau mai de loc nici unul, nici altul. Mama viitorului Țar se dăduse cu totul pe mâinile camerierei sale germane, von Mengden, înrudită cu Münnich.

Germanii erau în toate marile corpuri administrative, Rușii, în afară doar de un feldmareșal Trubețcoi, de un Cernișev, general șef, de un Curachin, de un Bestușev — fiind numai tolerați pe lângă dâșșii, în posturi inferioare. Germani erau generalii, Münnich, Mannstein, Weddig, Emm, Schnese, Merch, Lascy, Sparren, Spiegel, Bismarck, Hesa-Homburg, care ținea pe văduva lui Dimitrie Cantemir, princesa Trubețcoi. Fiecare-și adusese și frații, rudele. Școala de adulți a lui Münnich avea profesori germani, veniți

¹ Wagner, *o. c.* LXXIV, p. 369.

² *Ibid.* p. 468. Pe fata lui Petru-cel-Mare ar fi cerut-o și Șahul (p. 463).

din Prusia, și, în programa nu eră istoria Rusiei, dar cea germană eră. Muzica de la Curte venia din Holstein; din Hamburg se aducea o trupă de teatru, mai veche decât cele rusești (1739). Medicii, artiștii aparțineau poporului pe care Rusia întreagă îl suporta, fiindcă n'avea ce face, dar îl uria¹.

Deși Munnich răsturnă pe Biren, regimul se păstrează cu același caracter pur germanic și supt tutela poruncitoare a acestora.

Acum Rusia nu mai are o politică externă proprie. Sistemul lui Petru-cel-Mare însuși: cu Anglia și Olanda, de o parte, cu Austria și Saxonia, de alta², se preface tot mai mult într'un sistem austriac. A intrat într'un războiu european supt Ana pentru că Franța trimisese la Danzig pe Stanislav Leszczynski cu o mică armată comandată de Piélo și de la Motte, care fu bătută. Cel mai vechiu tratat de alianță cu Habsburgii e din 1726; și el va fi reînnoit. La 1735 Rușii apar pentru întâia oară la Rin, sperînd populația în cale. Patru ani mai târziu Imperiul va începe cu Turcii un războiu de la care spera Crimeia și Moldova, căpătând măcar Azovul. Dar acest războiu fusese pornit ca să ajute un nou atac austriac contra Imperiului otoman, și Curtea din Paris se opri când găsi ea cu cale, lăsând pe aliații ei să se descurce singuri. Și după sfârșitul domniei Anei, legătura cu Austria fu păstrată din voia lui Ostermann, cu toate ofertele lui Frederic al Prusiei.

O stăpânire curat germană a fost aceia, nominală, a lui Ivan. Mama acestuia s'a gândit un moment să se proclame Impărăteasă. Ar fi fost eternizarea acestei situații de sclăvie pentru lumea rusească. Elisabeta se puse atunci în fruntea câtorva sute de soldați din regimentul ei favorit, Preobrejenschi, și puse mâna pe regent, pe regentă și pe copil. Ana Leopoldovna trăi mult timp în captivitate, unde i se născură mai mulți copii. Când muri, după o naștere, i se făcu o mare ceremonie solemnă la Petersburg. Cât despre Ivan, el rămase în temnița lui fără soare, *literal* fără soare, din Schlüsselburg supt paza unor ofițeri cari

¹ Wagner, *l. c.*, p. 337: „Weil sie dasselbe allen Hoffnung beraubte dass der Tod der jetzt regierenden Kaiserin der ihnen verhassten Staatsverwaltung der Deutschen ein Ende machen werdet.

² Bilbassoff, *Geschichte Katherinas II.* I, p. 91, V. *ibid.*, p. 93.

aveau ordin să-l omoare, cum s'a și făcut mai târziu, la cea d'întăiu mișcare în favoarea lui. Sunt de aceia cari cred că el n'a știut niciodată cine este.

Se cunoaște simpatia Elisabetei, sfătuită de favoriții ei, Bestusev și Razumovschi, pentru cultura francesă, ai cării represintanți în domenii mai ușoare o încunjuraseră. Totuși curtenii străini, un Rang, un Grünstein, un Brümmer din Holstein, rămân. Lestocq care, împreună cu ambasadorul frances de la Chêtardic, ajutase schimbarea, eră, cu tot numele său frances, un Calvin de limbă germană. Alături cu Francesii, cu Italianul Locatelli, trupa Acker mann dă reprezentările sale; linia de conduită în politica din afară rămâne aceiași. În cursul luptelor pentru succesiunea Mariei-Teresei se reînnoiește, la 1746, vechea alianță cu Austria, și din nou trupele rusești trec prin Moravia și Franconia la Rin, unde n'au prilej să lupte, din cauza încheierii păcii, la 1748.

Și în noul războiu silesian tot alături cu Austriecii se luptă trupele Țarinei. În 1758 ele se îndreaptă, supț generalul Wilhelm von Fermor, contra Prusiei. La Zorndorf Rușii sufăr o mare înfrângere, dar în anul următor Solticov biruie la Kay-Palzig, la Kressen, întră în Frankfurt și, după Kunersdorf, Rușii vor pătrunde și în Berlin.

Impărăteasa avea puternice speranțe să capete Prusia occidentală, când moartea ei dădu puterea acelui Karl Peter Ulrich de Holstein, nepotul de fiică, adus în 1742, al lui Petru-cel-Mare, care, ajuns la maturitate, nu făcea decât să petreacă la Oranienbaum cu soldații și prietenii săi Germani. Petru al II-lea își rechemă regimentele din Prusia și bău în sănătatea „stăpânului său“, regele Frederic, cu a cărui soră voiseră să-l căsătorească¹.

Când, la 1762, îl răsturnă soția lui brutalizată și, amenințată cu moartea, Ecaterina, născută Sofia — Fiken—de Anhalt Zerbst, a cării mamă eră însă sora prințului moștenitor al Suediei, nelegitimată de domniei acestei femei adultere, care procurase imediat soțului detronat crampe și un atac de apoplexie, se scusă printr'un singur și mare motiv pentru toată Rusia; ea arătase, prin legăturile ei cu Orlovii și cu altă nobilime tânără, sătulă de Nemți, că vrea să restituie Rusia tradiției și menirii sale.

¹ Bilbassoff, *o. c.*, I, p. 35. Frederic refuzase a-și da vre-o soră în Rusia (*ibid.*, p. 38). Plan de căsătorie cu fiica lui August al III-lea, regele Poloniei; *ibid.*, p. 37.

III.

O încercare de politică externă rusească.

În momentul când Ecaterina a II-a capătă tronul lui Petru-cel-Mare printr'o uzurpație, Polonia aparținea supt mai mult decât un raport acestei Rusii care eră să înceapă o nouă activitate de politică externă, menită a-i da întinse teritorii și a-i crea, dacă nu acea situație de „arbitră a Europei“ pe care, de la început, o visase noua Țarină, cel puțin un prestigiu pe care nici în epoca marelui Împărat reformator ea n'o avuse.

E o importantă constatare aceea a „rusificării“ adânci a Poloniei încă din acest moment, și pentru a se putea stabili cu mai multă dreptate „răspunderea“ în acel act, tot mai mult reprobata de opinia publică a timpurilor ce au urmat, care a fost îmoărtirea Poloniei.

În adevăr încă supt Domnia lui August al III-lea, Rusia poate face — și o știe bine, o spune simplu și hotărât, ca lucrul cel mai firesc — tot ce voiește în cuprinsul acelor provincii slab legate între ele și supuse, fiecare din ele, arbitrariului egoist și capricios al unei clase de nobili zurbagii și ușurateci, care mai formează pentru geografia politică a Europei la 1762 regatul Poloniei. Lipsit de o conducere unică, nesimțind, de loc, nevoia unei administrații ca a Statelor moderne, ca a guberniilor rusești ale lui Petru I iu măcar, considerând ca o armată adunătura întâmplătoare și după voie a unei inimoase cavalerii, protivnică oricării discipline, ne mai păstrând vechile cetăți și neocupându-se de a ridica altele nouă, capabile de a opri un moment măcar cursul impetuos al unei năvăliri, cunoscând abia folosul artileriei și, în sfârșit, dispuind de un budget care nu întrecea trei milioane de ruble, acest regat eră, în adevăr, deschis oricui.

Rusia eră incredințată, după atâtea precedente în timp de o

jumătate de veac, că ea are dreptul unei intervenții militare. Cu trupe rusești fusese ales August el însuși; trupe rusești vor înainta ca să susțină, ca să garanteze — mai bine — alegerea, de formă numai, a elegantului și frumusețului nobil de salon din care Ecaterina făcuse, cedând intrigilor unui ambasador străin, expert în viața de Curte rusească, amantul ei, Stanislas Poniatowski. Rezydentul rus, de la Repnin până la Sievers și la Stachelberg, e mai puternic în Varșovia decât însăși fantoma regală; aceasta e privită cu neîncredere și bănuială de interesul de partid, pe când diplomatul rus apare ca un chizeș al „libertăților publice“, de care acel rege ar putea fi ispitit cumva să se atingă. Căci „libertatea“ e supremul bine, cu dreptul ei de opoziție personală la orice lege, cu dreptul ei de „confederație“ pentru a reprezenta și impune, în arme, un interes care e numai al unei părți, al unei minorități. Și un întreg partid lucrează pentru Rusia, crezând numai că se servește de mijloacele forței rusești pentru anume scopuri de politică interioară: acel partid, fățiș în simpatiile sale, care se numește de obicei: familia, fiindcă, alături de prințul Adam Czartoryski, de rudele sale purtând același nume, se află și alții având legături cu dănele, Oginski, Massalski, un Zamoyski, un Liubomirski.

Așa fiind, nu e de mirare felul cum Ecaterina, a doua zi după înălțarea ei, consideră legăturile Imperiului său cu această Polonie, căreia-i dorește continuarea unei „fericite anarhii“¹. August al III-lea trăia încă la 2 August 1762 când ea trimise lui Poniatowski, pe care voia să-l înlăture în forma cea mai puțin jignitoare pentru dânsul, celebra misivă: „J'envoie incessamment le comte Kayserlingk ambassadeur en Pologne, pour vous faire roy après le décès de celui-ci“, — „Trimet imediat pe contele Kayserlingk ambasador în Polonia ca să te facă rege după trecerea din viață a acestuia“, pentru a primi plângerea plină de dor a acestuia: „Nu mă fă rege, dar chiamă-mă înapoi lângă tine“². Și iarăși nu e de mirare cum, după ce Radziwill fusese izgonit de soldații ruși în Moldova ca și un Branicki în Ungaria, Stanislas — în folosul căruia se retrăsese ruda sa, mai recomandabilă în atâtea privinți, prințul Adam —, eră ales într'o adunare

¹ Bilbassoff, *o. c.*, I, p. 541, nota

² „Ne me faites pas roi, mais rappelez-moi auprès de vous“; *ibid.*, II, p. 3.

de 25.000 de persoane, între care multe femei din cea mai bună societate — pare că ar fi fost un bal sau altă solemnităte fastuoasă — fără nicio opoziție, „fără ca un singur glas“, spune el însuși, „să se fi ridicat împotriva lui”¹.

Astfel Rusia n’avea nevoie de nicio efortare pentru ca Polonia să-i aparție, oricare ar fi fost înșelătoarea aparență a unei vieți de Stat propriu. Ea avea împotriva acelor cari, amintindu-și tot mai mult de trecutul ale cărui izvoare apăreau acum, ale cărui tradiții literare se înnoiau, ale cărui taine răsăriau din străduința neobosită a unui Njemcewicz, ar fi voit să încerce opoziția demnității naționale — și câți se gândiau la dânsa !—, un alt mijloc de neconțință intervenție : al „disidenților“. Supt acest nume, cu totul nepotrivit și înjositor pentru aceia cari consimțiau să li se aplice, se cuprindeau numeroșii ortodocși, de nație rusească, din Litvania care fusese unită cu Polonia, dar nu se confundase cu dânsa, și, pe lângă ei, un număr mai restrâns de protestanți. Și unii și alții — mai mult țărani — aveau motive să se plângă.

Căci Polonia, țără alte chestii la ordinea zilei, fără orientări de viitor, fără vre-un ideal, căzuse în acest timp, când și Austria aparține jesuiților, în deplină atârănare față de acest Ordin îndărătnic, capabil de mari cuceriri în ajunul chiar al dispariției sale. Statul lui August al III-lea și al lui Stanislav al II-lea apărea astfel ca un fel de Paraguay european. Preotul catolic, singurul domn în sat, unde seniorul eră retransat în castelul său, cercetat numai, la petreceri, de alți nobili, de aproape ori de departe, și unde capitalul eră represintat prin Evreul „păgân“, cârciumarul și arendașul unui grup de oameni întunecați și exploatați, preotul catolic, deci, își simte dorința de a lucra pentru unificarea confesională a tuturor celor cari se țin de Coroana polonă. Cu sila se fac conversiuni aparente, — în singurele districte alipite apoi la Rusia se numărără, pentru câțiva ani, 1.500.000 de treceri la legea răsăriteană, care nu sunt decât reveniri.

Chestia „disidenților“ e anterioară alegerii de rege din 1764. Ea devine acută în 1766, fiindcă așa vrea ministrul rus Repnin, — țărănimea prigonită pentru motivul religios neavând, ca ai noștri din Ardeal, mult mai vioi și mai plini de inițiativă când

Ibid., p. 565, nota 2.

fac din popa Sofronie de la Cioara un adevărat Craiu românesc al țării, o atitudine de protestare care ar putea să legitimizeze intervenția străinului de aceeași confesiune. Dieta refuză însă cererile lui. Urmează atunci o energică declarație a Ecaterinei. Indată ea crește numărul trupelor rusești în Polonia. „Confederațiile“ apar, se apropie între sine, se coalizează în mari partide înarmate, de o parte și de alta. Episcopii catolici de Cracovia și de Chiev sunt arestați și expulsați, ca și Voevodul de Cracovia și fiul său, cu această îndreptățire, că „au călcat, prin purtarea lor, datoria ce o aveau față de Maiestatea Sa Impărăteasa, atacând curăția intențiilor ei mântuitoare, dezinteresate și amicale pentru Republică”¹. În zădar câte unul strigă: „Suntem un popor liber și avem puterea de a vorbi și de a face așa“. Disciplinată, ca „o dietă adunată în folosul libertății“, spune un lingviștor, armata Țarinei ocupă moșiile recalcitranților. La începutul anului 1768 biata Republică încheie cu Impărăția căreia nu-și dădea samă că prin aceasta-i aparține și mai mult, un tratat „veșnic“, prin care Ecaterina se îndatorește „a o sprijini, a o menține și a o ocroti neatinsă, în totalul întinderii sale“. Dar nemulțumiții cu politica rusească față de disidenți formează imediat confederația de la Bar și încep lupta formală, în sunetul vechilor imnuri ale evului mediu depărtat, trezind fanatismul unei mulțimi nobiliare total inconștiente. Indată Galițin va apărea cu soldații săi, făgăduind a lucra numai pentru siguranța nației polone, pentru apărarea libertății sale și a posesiunilor sale.

Astfel se ajungea pe încetul la acea împărțire din 1771, în care Voltaire, scriind pentru Impărăteasa, nu vede decât „o descurcare a haosului“ (*un débrouillement du chaos*).

Și, când, prin convenția de la 4 Ianuar 1772, Frederic al II-lea — care el făcuse propunerea, la Petersburg, prin fratele său, principele Henric, anume venit pentru aceasta —, la care, după îndemnul bine primit de Kaunitz, dacă nu și de fricoasa minte a Mariei Teresei, se adăugi, încă de la 25 Iulie, și Austria, se ajunsese la această sfârșire fără sprijin în drept — decât cunoscutele „documente și deducții solide“ — și fără exemplu în istorie,

¹ Pour avoir manqué par leur conduite à la dignité de S. M. I., en attaquant la pureté de ses intentions salutaires, désintéressés et amicales pour la République“; *ibid.*, II, p. 70.

dacă regele își luă toată provincia polonă a Prusiei, afară de Danzig și Thorn, păstrate pentru altă ocazie, dacă Impărăteasa din Viena adăugia la posesiunile ei, pe baza legăturilor medievale cu Ungaria, Galiția, pentru că la noua împărțire din 1791-2 să creeze o „Galiție vestică“ din Ținuturi negalițiene, peste Lublin, până la suburbiile Varșoviei, ajunsă acum prusiană; Rusiei îi veniau numai părți de Litvanie, cu o populație țerănească de aceeași lege, de același graiu și chiar de același sânge. Și mai târziu, la al doilea și al treilea act al tragediei, tot pământ rusolitanian îi va reveni în cea mai mare parte. Dar ea va pierde dreptul de a se amesteca în Polonia întreagă, unde până atunci nu se văzuseră trupe prusiene ori austriece și se va revărsa asupra ei, multămită și sistematicii campanii a participanților la aceste „achiziții“, o ură care înainte de aceasta aproape nu exista. Și oricine vede dacă, în definitiv, eră un câștig și dacă, deci, Rusia însăși eră interesată să dea unei probleme așa de adânc îndrumate pentru dânsa această soluție.

Dar actul din 1771-3 e în legătură cu întreaga politică nouă a Ecaterinei, care s'a susținut, în lipsa ei de orice legitimare, printr'însa, și la direcția acestei politice, ca și la motivele care au impus-o, e vremea să ne întoarcem acuma.

Momentul în care Petru al III-lea a fost detronat pentru ca soția lui, înrudită numai prin mama ei cu Casa de Holstein¹, în care Petru-cel-Mare își măritase o fiică, să iea puterea, nu ca regentă în numele copilului Pavel, ci ca Impărăteasă, încoronată în curând cu toate formele impunătoare ale Bisericii ortodoxe, eră acela în care exemplul lui Frederic al II-lea, ca și întreaga agitație a filosofilor curtezani, bucuroși să recunoască într'un Suveran reformator pe îndeplinitorul crezului lor politic, îndrepta către concepția regalităților geniale, care săvârșesc din grația lor o operă pentru care se cer toate silințele unei societăți întregi. Și astfel nu e de mirare că de la început femeia deșteaptă, cu oarecare cetiri franceze din literatura „revoluționară“ a epocii — un Marmontel, un Beccaria, un Montesquieu, un Voltaire în sfârșit — pe care o ridicase o răscoală de palat și un pronun-

¹ V. Memoriile Ecaterinei, apărute și în colecția germană „Memoiren und Chroniken“, XII (*Katherina II. in ihren Memoiren*, Lipsca, Insel-Verlag 1918).

ciament militar, și-a atribuit un rol ca acesta, care eră de sigur cu mult superior calităților ei, așa de remarcabile totuși, de inteligență și de energie. Contemporanii au admis figura ei așa cum a vrut ea să pozeze; curtenitorii străini ai puterii au tras linii de care cei de acasă n'ar fi putut să se atingă; iar urmașii au primit „epoca Ecaterinei a II-a“ așa cum ea reieșise din scrisesele acestor contemporani și din tot ce Impărăteasa ea însăși se îngrijise a înfățișa pentru perpetuarea faimei sale.

Pentru orice spirit critic e greu să se admită însă că o femeie abia trecută de treizeci de ani, preocupată neconținut de cerințele unei inimi care până târziu nu s'a astâmpărat, trecând de la Poniatowski la Grigore Orlov, de la Grigore Orlov la Patiomchin, de la acesta la Zubov, incapabilă prin condițiile sexului ei de a cerceta de aproape mecanismul unui Stat, de a-i străbate nemărgenitele provincii care nu-și cunoșteau stăpânitorii acceptați servil unul după altul, și de a conduce armate, să puie pecetea sufletului ei, abia sfătuit de miniștri și înrăurit de confidenți, tulburat de favoriți, asupra uneia din cele mai gingașe epoce din istoria unui popor.

De la început Ecaterina a căutat, din potrivă— cu totul altfel de cum făcuse Petru-cel-Mare — să supuie personalitatea ei tuturor tradițiilor și chiar prejudecăților acestui popor pe care avea intenția să-l reformeze numai prin declarații mai mult sterpe, culese din cărți, ca aceia prin care dădea direcții ciudatei adunături de nouă legiferare, culeasă din toate provinciile Impărăției, care sămăna mai mult cu un congres de etnografie decât cu o Constituantă. Însăși proclamația ei prin care anunță domnia cea nouă are acest caracter: în ea se vorbește către soldații cari o priviau, cum spune singură, ca „opera mânilor lor“, către nobilimea din afară de Curte, către clasele populare fără amestec într'o viață politică numai de suprafață, despre „toți fiii adevărați ai poporului rusesc“, despre „vechea noastră Biserică credincioasă“, despre „glorioasa Rusie, care a fost ridicată prin armele ei biruitoare pe o așa de înaltă treaptă“, despre „dorința nemeșesugită a credincioșilor noștri supuși“. Niciodată de la Petru I-iu încoace nu se arătase mai mult respect formelor unei religii care însemna așa de mult pentru sufletul național, și, în tot timpul stăpânirii sale, după atâta indiferență sau neglijență pentru cult a înaintașilor, ea s'a arătat

cea mai atentă observatoare a unor forme în care aceia care până la cinsprezece ani fusese crescută în luteranism abstract și care-și hrănia spiritul din cetirea „enciclopediștilor“ parisieni, dintre cari câte unul, ca Diderot, a și fost adus în Capitala Rusiei, credea prea puțin, în adâncul conștiinței sale. Pompele bisericești de la Curtea ei uimiau pe ortodocși, cari alergau după ajutor și sprijin de tot felul la această „îndurătoare maică“, în stare să li dea veșminte, potire, cărți de slujbă, bani și, la nevoie, și — soldați și, la întoarcere, un Vartolomieu Măzăreanu din Moldova, un Mihai Popovici din Banat — pentru a vorbi numai despre Români — întrebuițau toate mijloacele smeritului lor condeiu pentru a ridica în slava Cerului această Curte unde înainte de toate se respectă lucrurile legii, — fără a se gândi bieții că, în intimitatea convorbirilor ei cu Apusenii, aceiași Impărăteasă creștină a Răsăritului putea găsi note de ironie pentru aceia ce părea a o stăpâni în public așa de mult.

Totodată ea arată o grijă deosebită pentru acea limbă rusească pe care înaintașii ei, afară de Elisabeta singură, o desprețuiseră așa de mult, întrebuițând-o numai la anumite prilejuri. Ea laudă acest graiu slav al supușilor ei pentru dulceața și elasticitatea lui, dar mai ales pentru scurtime și precizie. În școala Academiei, în înalta școală de la Moscova, în asilul ei de orfani — o măreață creațiune — din aceiași veche Capitală, în școala de fete din palatul Smolnă la Petersburg, creațiune a Țarinei Ana, limba rusească se învață acum ca un obiect de căpetenie. Literatorii ruși nu mai au situația umilită de odinioară, și li se ține în samă dacă ei se mulțămesc a exprima în versurile și în proza lor „ideile dirigiuitoare“ ale vremii: critica vechilor moravuri ruginite, căzute într-o simplă rutină ipocrită, batjocurirea formelor exagerate ale modernismului și, pe de altă parte, laudarea, de-a dreptul, sau în forme mascate — ca în poeziile lui Derjavin, marele liric al vremii, care se face a se adresa către o princesă orientală, Feliza, sau în epopeile Românului Herescu, prefăcut în Herascov (ca „Rosiada“), a îndreptătoarii, miraculoasei transformatoare a unei societăți înapoiate. Cea d'întăiu notă se întâlnește la von Vizin („Brigadirul“, „Luncărul“), la Kapnist și Chemnizer, ca și în revistele care încep să apară pentru moralizare și răspândire de cunoștinți folositoare și de „idei juste“.

Și Ecaterina însăși își ia locul în această nouă literatură pe

care am putea o numi: politică, practică. Din cele vre-o treizeci de comedii pe care le-a scris pentru a combate păcate și slăbiciuni ale timpului, ca devoțiunea exterioară, imitarea nesăbuită a modelor străine, pătrunderea șarlatanismului unui Cagliostro „făcătorul de minuni“, ori pentru a-și răzbuna pe cutare dușman, ca regele Suediei Gustav al III-lea, ni-au rămas vre-o zece, și ele reprezintă o adevărată literatură, cu pătrundere în observație, cu naturaleță și vioiciune în dialog. Câte o dramă ca „Oleg“ învie figuri scandinave ca să arăte contemporanilor drumul la Constantinopol și ca o tradiție istorică, nu numai ca o necesitate actuală. Articole împăratești apar în publicații care caută a imita vestitele reviste de luptă engleze, „Spectator“, „Tatler“. Pentru creșterea fiilor Moștenitorului, Alexandru și Constantin, bătrâna Impărăteasă prelucrează o literatură pedagogică „alexandro-constantiniană“ care-și găsește, ca și unele din comedii, prețuitori și în Germania. Și, studiind istoria Rusiei pentru a-și consemna rezultatele cercetărilor în masive volume de amănunte și de recomandatii, ea se lăuda că aceste „caiete“ servesc și cercetătorilor din arhive. În sfârșit memoriile ei (până la 1759) apărute abia la 1859, dau, în limba franceză și rusească, dovadă de un real talent.

Atâta nu ajunge totuși pentru o direcție politică pe care instinctul ei sigur, perfectul ei bun simț, puteau să o descopere, dar care, pentru a fi afirmată și continuată, cerea de sigur ceva mai mult.

Pentru aceasta trebuia o manifestare a întregii societăți conducătoare din acel timp, și operei acestei societăți i-a dat Ecaterina, odată cu sprijinul, și numele ei.

Petru-cel-Mare lucrase cu boierii. Parte dintre dâșii dispăruseră în tulburările și prefacerile următoare, uciși, osândiți, exilați prin fundurile Siberiei, — deportațiile începând încă din acest timp. Alții se desgustaseră de o viață politică în care nu-și aflau locul, de marea îmbulzeală a străinilor, și în care nu aduceau calitățile trebuitoare de energie, pe lângă o inteligență vicioasă, dar fără stăruință. La 1741, un ministru străin, Englesul Finch, scrie: „Nu e unul dintre dâșii care n’ar dori ca Petersburgul să se cufunde în Mare și toate provinciile cucerite de la Suedesi să se ducă dracului, numai ei să se poată întoarce la Moscova¹“. Dintre ei, după moartea Elisabetei, rămăseseră doar

¹ Bilbassoff, o. c., I, p. 130.

personalități excepționale, capabile de a fi întrebuințate în conducerea Statului. Șuvalovii, cari avuseră influență în trecuta domnie, se arătasera cu totul nedestoinici; Voronțovii, de cari se ținea și inteligenta prietenă și ajutătoare a Ecaterinei, princesa Dașcov, se compromiseseră și prin aceia că Petru al III-lea voise să ia în a doua căsătorie — lepădând pe Ecaterina — pe Natalia Voznițov, una din fetele de la Curte. Se crezuse că noua Țarină va asculta sfaturile lui Bestușev-Riumin, pe care-l chemase la Curte și ca semn de recunoștință pentru concursul ce i-l dăduse. Acest nobil rus, mare prieten al Angliei, și dușman al Prusiei, întovărășise pe Petru-cel-Mare în Marea-Britanie, servise pe Gheorghe I-ii ca Elector de Hanovra și ca rege; întors apoi în țară abia la 1718, el funcționase ca șambelan pe lângă Ana, când eră ducesă de Curlanda, și trecuse apoi iarăși în mediul european, ca resident la Hamburg și apoi ministru la Copenhaga, pe vremea Elisabetei numai; stabilindu-se în Rusia, el ajunge vice-Cancelariu, apoi chiar Mare-Cancelariu al Imperiului: de fapt el a condus timp de patrusprezece ani politica Rusiei. Harnic și priceput, ar fi avut defecte de caracter care stricau aceste mari însușiri. Dar omul împlinise șezeci și nouă de ani când fu rechemat din exilul său și, cu toată ambiția lui, după viața pe care o dusesese, nu mai putea servi. Cei de vrâsta lui trăiau, ca Razumovschi, care se credeă soțul morganatic al Elisabetei, cu care ar fi avut pe aventuriera principesă Taracanov, numai în amintirile trecutului. Când, în dorința de a se mărita cu Grigore Orlov cu aceleași forme tainice, Ecaterina trimese la el ca să-i ceară actele, moșneagul vorbi astfel, după ce arsese hârtiile cuprinse într'o veche cutie, agentului Curții: „N'am fost decât sclavul credincios al Maiestății Sale, răposatei Elisabeta Petrovna, care m'a copleșit cu binefaceri peste meritele mele; n'am uitat niciodată din ce soartă și de pe ce treaptă m'a ridicat mâna ei. M'am închinat la dânsa ca la simțitoarea mamă a milioanelor de popor și ca la o creștină exemplară, și n'am îndrăznit a mă ridica măcar în gând până la Măria Sa. Cu smerenie mă gândesc la trecut și trăiesc pentru viitor, de care, cu rugăciuni la Atot-Țiitorul, nu vom scăpa... Crede-mă, conte, dacă lucrul de care vorbești s'ar fi întâmplat cu adevărat, n'aș fi așa de vanitos

ca să recunosc o împrejurare ce ar tulbura amintirea neuitată a stăpânei, binefăcătoarei mele¹.

Rămâne atunci tineretul, acești Orlovi, Bariatinski, Tepov, cari o ajutaseră a scăpa din primejdie pentru a lua puterea. Fiii lui Ivan Orlov, ridicat din simplu strelitș la rangul de general supt Petru-cel-Mare, învățaseră, ca toți frunțașii acestei noi generații, la școala de cadeți a lui Münnich, după ce trecuseră prin lecțiile vre-unui preceptor de limba franceză; a doua zi după ieșirea din acest institut al privilegiatilor, ei intraseră în oaste. Grigore servește în gardă și la artilerie; Alexe eră să ajungă amiral; lui Fedor avea să i se încredințeze acțiunea rusească în Grecia; Vladimir, purtat și prin străinătate, trebuia să ajungă președinte al Academiei. Biografia celorlalți samănă: Ruși adevărați, cu pregătire rusească, cu idei rusești, în ciuda unor cetiri ușoare în literatura franceză a epocii, cu interese și tradiții rusești; Ruși adevărați cu toate calitățile lor de vitejie și îndrăzneală, cu toate defectele lor de trândăvie, de patimă pentru petreceri și inconsecvență. Dintre ei se vor alege viitorii diplomați, ca Bezborodco, viitorii generali ca Galițin, Potemchin, Cutuzov, Rumientov, pe lângă cari, cu toată favoarea lor, nu mai joacă roluri prime un Sievers, un Kayserling (din Livonia), un Stackelberg, în Cancelarii, iar în armată un Michelson, — căci de Englesii angajați pentru flotă, ca Elphinstone, Greigh, ori celebrul Paul Jones, creatorul marinei americane, nu se poate ținea atâta samă, iar Francesii sunt mai mult scriitori, artiști (Falconet, cu statuia lui Petru-cel-Mare) ori ofițeri de aventură (de Ligne, de Langeron, Roger de Damas, chiar Nassau-Siegen, crescut în Franța), când ei trec din serviciul Poloniei, sau Turciei chiar, în acela al corespondentei lui Voltaire.

Peste acești oameni noi a încercat să se ridice marea experiență și adevăratul talent politic al lui Nichita Ivanovici Panin, fiul încă în plină putere (născut în 1718) al unui prieten de-ai lui Petru-cel-Mare. Petrecuse — ca Bestușev în Anglia — tinereța lui în Suedia, tocmai în clipa când se agita aici problema constituțională pe care, printr'o lovitură de Stat, Gustav al III-lea o resolvi salvând țara în folosul autorității regale. Hrănit de ideile de-acolo, el își înfățișă un program complet de reformă

¹ *Ibid.*, pp. 356-7.

administrativă, din care însă Ecaterina, după multe amânări și revăderi, alege numai crearea ca Senat a departamentelor de specialitate și o nouă împărțire a țării în gubernii mai mici și în *viezduri* secundare. Panin, care se vedea mare și unic sfătuitor, trebui să se mulțumească îndată cu un simplu rol de guvernator al Marelui Duce Pavel, fără ca pentru aceasta să înceteze de a conduce politica externă a Imperiului, până în 1783, când, la moartea sa, acest loc fu luat de Alexandru Bezborodco, format exclusiv în țară, pe lângă Rumiențov și Panin el însuși, deși a fost unul din marii protectori ai artiștilor străini și creatorul pe una din moșiile lui — avea 47.000 țerani șerbi! — al unei școli latine.

Politica externă a Ecaterinei, de care, întru cât n'a fost atinsă mai sus, vorbind de Polonia, ne vom ocupa acuma, e de fapt a lui Panin și a lui Bezborodco, deși ei, Împărătesei, trebuie să i se recunoască meritul de a fi văzut, cu bunul ei simț de femeie, că trebuie și aici o întoarcere la vechile tradiții, la drumurile îndătinat din trecut, părăsindu-se marile ambiții, înainte de toate accidentale, ale lui Petru-cel-Mare și trecându-se peste obișnuința foștilor miniștri de origine străină de a vedea înainte de toate interesele lumii din care ei înșiși veniau.

Bătrânul general Münnich, care fusese rechemat din surgun de Petru al III-lea și care singurul eră să plângă la sicriul Împăratului său, asigura că planul războiului cu Turcii, cu iluziile lui bizantine cu tot, se datorește inițiativei sale¹. Această inițiativă s'ar potrivi cu trecutul omului care, numai el de la Petru-cel-Mare încoace, reluase lupta cu dușmanul păgân de la Miazăzi și dăduse Rusiei la Marea Neagră acel Azov, de unde o altă politică ar fi izbutit într'o jumătate de veac aproape să scoată alte rezultate. Dar ea nu eră de nevoie.

Căci, cum am spus, de la început, Ecaterina și-a îndepărtat privirile de la câștigurile posibile în Vest. Curlanda, a cărei stare inferioară, cu o guvernare prin State, față de un duce pe care nu-l ascultau decât prea puțin, deschidea aceleași perspective ca și Polonia, a fost lăsată la o parte din programul de expansiune

¹ *Ibid.*, II, p. 123; XII², p. 585. Cf. F. H. Geffken, *Katharina II, diē Pforte und Europa*, Berlin 1878.

ale Imperiului. Doar de a fost silit intrusul saxon care se așezase în Mittau, Carol, fiul regelui August al III-lea, a părăsi această reședință a sa. Dar în loc n'a fost pus un guvernator în numele Țarinei, ci acel Biren, adus acuma și el din exilul său, care și mai înainte avuse această țară. Fiul său Petru-i va succeda și micul Stat nu va pierde viața sa deosebită decât în 1795, prin înlăturarea ultimului moștenitor.

Suedia, înainte de schimbarea introdusă de îndrăzneala regelui Gustav (1772), oferia o pradă ușoară, întru cât ar fi îngăduit-o împrejurările generale din Europa. Panin nu s'a gândit măcar la un atac în contra țerii unde avea atâtea legături și de unde adusesse atâtea exemple. Ecaterina însăși, încercând un „sistem al Nordului“, încă în 1764, cu Prusia, Saxonia, Suedia, Danemarca și Anglia, căută numai să păstreze la această graniță „libertatea“ din 1720, ca și cea polonă, care n'ar fi fost periculoasă pentru dânsa. Odată numai, în 1769, întâlnim gândul de „a face din Finlanda o Putere intermediară“¹. Numai după moartea lui Panin, în momentul celui de al doilea atac al Turcilor, se iscă primul conflict cu acest regat vecin, care-și organizase o puternică flotă, capabilă de a disputa victoria în 1788 și de a o câștiga, la Svenska-Sund, în 1790. Din Petersburg, după această înfrângere, se auzia bătaia tunului suedes. Dar Ecaterina fu bucuroasă că putu vedea trupele din Finlanda, unde se întretineau simpatii pentru Rusia, manifestându-se amenințător contra războiului și că se ajunsese astfel la pacea din Vărăla, încheiată pe baza statului-quo. Niciodată n'a încercat Țarina o răsbunare în această parte. La 19 Octombrie 1791 Gustav încheie chiar un tratat de alianță cu vecina sa.

Față de Danemarca se lichidase chestia aceia a Holsteinului care eră să deie lui Petru al III-lea prilejul, dorit, al unui războiu. Acest teritoriu de moștenire al fiului Țarinei fusese schimbat pentru Oldenburg și Delmenhorst, prin stăruințele lui Panin. Legată încă din 1773 cu Imperiul rusec printr'o alianță defensivă, Danemarca ajută în 1788 printr'o debarcare în Suedia apărarea rusească împotriva lui Gustav al III-lea.

În proclamația Ecaterinei către poporul ei, Frederic al II-lea,

¹ Bilbassoff, *o. c.*, XII², pp. 483-5. Un plan de alianță suedo-rusă al lui Gustav al III-lea, *ibid.*, p. 486.

căruia Petru al III-lea voise a-i da sprijinul întreg și devotat al armatelor rusești, eră calificat drept „cel mai rău dușman al Rusiei“. Se putea aștepta o nouă schimbare subită ca aceea care, la moartea Elisabetei, oprise ofensiva generalului Solticov contra Prusiei. Dar noua stăpânitoare se mulțami să ordone retragerea de pe acest teatru de războiu a oștilor sale. Făgădui o neutralitate, pe care n'o schimbă tratatul din 31 Mart 1764 cu Frederic, căci el nu cuprindea decât o clausă de ajutor reciproc în defensivă — iar acum și al doilea războiu silesian se isprăvisc —, și, ca adaus secret, o asigurare că în Polonia nu se va introduce o schimbare interioară —, asemenea nici în Suedia, — care ar da țerii în persoana regelui ei însuși un apărător. Tratatul fu întărit la 1769 într'o formă și mai precisă în ce privește Suedia. Când mai târziu, pentru chestia succesiunii în Bavaria, a ducelui de Zweibrücken, eră să izbucnească al treilea războiu între Prusia și Austria, Țarina făcu tot ce-i eră cu putință pentru a se ajunge la o soluție pașnică prin pacea de la Teschen (1779).

Această politică de pace îngădui Ecaterinei să intervie 'n războiul pentru liberarea coloniilor Angliei din America, războiul care puse din nou față 'n față flota francesă și cea englesă, pentru ca să unească Statele Scandinave cu Prusia, cu Austria însăși și cu depărtata Portugalia—interesată prin aceea că Spania luptă alături de Franța —, în liga neutralității armate, din 1780, care îngăduia comerțul neutrilor și în cele mai primejdioase împrejurări,— act cu care în deosebi se lăuda aceea căreia lauda nu i-a fost niciodată indiferentă. Și de această dată relațiile în Nord serviseră foarte mult ca să se ajungă la rezultatul dorit.

Nici marile prefaceri produse, nouă ani mai târziu, de Revoluția francesă nu făcură mai activă și mai întreprinzătoare politica „europeană“ a Rusiei. Din Petersburg se vor da toate asigurările causei monarhice, se vor făgădui toate ajutoarele; se vor primi oaspeți dintre fugarii clasei până atunci dominante în Franța, și între ei chiar contele de Provence, viitorul Ludovic al XVIII-lea, și, în schimb, se vor trimite emisari ruși în tabăra emigraților de la Coblenz, dar aici se vor opri lucrurile, afară de acea intervenție în Polonia, menită unor ultime împărțiri, pentru „iacobinismul“ ei— intervenție de care trebuie să se vorbească 'n legătură cu singura politică mare, deplin consecventă,

plină de rezultate, pe care, în vechiul făgaș moscovit, Ecaterina a voit-o și — a făcut-o.

Totuși cel d'întăiu războiu cu Poarta, unde domniă, întetind la un conflict, influența Franciei, acum hotăritoare, n'a pornit din voința cercurilor hotărătoare de la Petersburg, care știau cât de neîndestulător e pregătită armata — putând dispune, față de sutele de mii ale zvonurilor exagerate despre Turci, abia de 70—80.000 de oameni — și cât de neexperienți, cu toate recentele campanii din Prusia, ale unor șefi cari fuseseră însă, de atunci, înlocuiți, conducătorii. Retragerea pe teritoriul turcesc dintre Nipru și Nistru a haidamacilor rezistenței confederațiilor de la Bar și urmărirea lor până în târgușorul Balta aduse conflictul. Marele Vizir nu stătu pe gânduri să declare războiul, în convingerea că inovațiile de modă francesă introduse în vechea oștire otomană îi vor da victoria.

Moldova a fost ocupată de Elmpt și Galițin, și acesta trecu apoi comanda supremă în sama lui Rumiențov, care fu eroul acestui războiu, nu prea greu. O acțiune navală, supt conducerea lui Alexe Orlov, aduse distrugerea flotei otomane la Ceșmă, răscolirea Grecilor din Arhipelag, coborârea trecătoare de trupe în Moreia. În cursul și din cauza lui se procedă la cea d'întăiu împărțire, lămurită mai sus, a Poloniei. Urmă de aici că Rusia putea să lase Sultanului provinciile dunărene, ce fuseseră amândouă cucerite, petrecând patru ani supt regimul rusesc, dorit de boieri, cari nu sperau ca poporul lor să poată ajunge la o situație mai bună prin propriile sale mijloace și într'o formă proprie și erau, deci, bucuroși de o stăpânire creștină, care-o fi și cum o fi¹. Tratatul de la Chiuciuc-Cainargi, din 1774, dădea Rusiei numai anume drepturi de ocrotire asupra „bisericii din Constantinopol“, din care s'a făcut apoi întreaga organizație ortodoxă în Statele Sultanului, și deschidea agenților de comerț și de intrigi ai Curții Imperiale provinciile Imperiului Otoman. Se prevedea, în același timp când Turcia ceda Azovul, Cherciul, cetățile ei tătărăști, că Tatarii din Crimeia se destac din legătura

¹ Asupra deosebitelor propuneri pe care le făcură, la Petersburg ca și la congresul din Focșani, v. cartea noastră *Histoire des relations russo-roumaines*, Iași 1917.

de vasalitate față de Padișah și rămân „liberi“ de a-și hotărî singuri soarta, — pentru a întrebuița cea mai favorită din formulele politice ale vremii noastre.

Aceasta deschidea perspective de anexare. Opera fu îndeplinită aici de acel Potemchin care-și câștigă astfel — pe lângă merite mai vechi — titlul de cneaz al Tauridei, ce eră însăși această Crimeie, întoarsă odată cu dominația creștină la vechiul ei nume clasic. Șahin-Ghirai se ridică împotriva Hanului Devlet-Ghirai și, când Tatarii fură îndestul de zdrobiți prin această luptă, stăpânirea rusească fu primită zgomotos, la capătul unui mare ospăț, bine garnisit cu băuturile trebuitoare.

Încă din 1783. Poarta fu silită a primi această stare de lucruri. Dar la 1780 regele Romanilor, fiul Mariei-Teresei, visitase pe Ecaterina, care botează Constantin pe unul din fiii Țarevicului și se hotărî a-i da o educație bizantină, și ea-i propuse, după exemplul polon, după acela al pașnicei ocupații austriece, în urma tratatului din 1774, a Moldovei de Nord, din care se făcuse o Bucovină nouă-nouță, o împărțire a Turciei¹. Iosif se întoarse la 1787. De la această nouă sfășiere Iosif, care nu se încrezuse la început, aștepta pentru Austria lui, dacă nu și Moldova, Țara-Românească — un moment rezervate „Daciei“ lui Potiomchin — măcar Serbia, Bosnia și Herțegovina, Dalmația, părți din Albania, pe când Rusia ar fi înlăturat numai, la Oceacov pe Nipru, ultimele urme ale stăpânirii turcești la Nordul Mării Negre și ar fi creat pentru acel tânăr Mare-Duce un imposibil Bizanț de autonomie cu dinastie rusească.

În 1787 eră să se ajungă, după îndelungate abuzuri consulare, la un nou ultimatum turcesc către Rusia. Dar Austria o luase înainte, ca să nu i se răpească Principatele, și, înțeleși cu un partid de boieri, năvălitorii pătrunseră și până la Iași, priuzând pe Alexandru-Vodă Ipsilanti, pe când dincolo de Siretiu, până la Roman, se proceda, din Bucovina, la o adevărată luare în posesiune.

Totuși în Banat Marele Vizir Iusuf pune pe fugă pe Impăratul însuși; în pasurile muntene un simplu Fanariot ca Nicolae

¹ Ecaterina pomeneste planul „restabilirii vechiului Imperiu grecesc, așezând acolo pe Marele-Duce Constantin“ la 10 Septembrie 1782; Bilbasoff, *o. c.*, XII², p. 534. Cf. scrisorile publicate de Arneth, *Joseph II. und Katharina von Russland*, Viena 1869..

Mavrogheni răspinge nu odată pe cătane și trece dincolo, pe teritoriul Ardealului. Pentru o ofensivă biruitoare în Muntenia, în Oltenia trebui să se aștepte venirea Rușilor, luarea Hotinului, ocuparea de dânsii a Moldovei, înaintarea unui nou și energic general al Împărătesei, Suvorov, biruința acestuia la Focșani, la Mărtinești. Numai atunci prințul de Coburg, comandantul celorlalți Imperiali, se apropie sfios de București, unde două zile nu cuteză să între, pentru a se instala apoi și în Capitala munteană și în Craiova, — cu cele mai bune speranțe de a rămânea.

Revoluția francesă impune însă mediația Prusiei și a Olandei. Austria, cea mai interesată, și supt raportul dinastic, în lucrurile din Apus, se grăbește a-și face, la Siștov, în vara anului 1791, o pace prin care-și părăsește toate cuceririle.

Din partea ei, deși n'avea hotărârea de a se amesteca în Franța, Rusia vedea perspective deschizându-i-se din nou în Polonia, și de aceea ea încheie pacea de la Iași, din Ianuar 1792, cu evacuarea imediată a Moldovei, pentru a se căpăta numai, odată cu Oceacovul, teritoriul dintre Bug și Nistru, ajuns astfel, de la Hotin până la vărsare, hotarul între cele două Imperii.

Dar aceste elemente polone: Constituția din 3 Maiu 1791, liga formată contra ei, amestecul Prusiei, sfâșierea a doua, apoi revoluția pe care Koszciusko nu o putu duce cu totul la victorie, aparțin altui capitol din viața Slavilor de Est, influenței asupra lor a Marii Revoluții.

La sfârșitul acestuia trebuie să se observe însă cât de superficiale, deci cât de puțin rodnice pentru un popor sau, mai bine, într'o adunătură de popoare, pentru acel care sprijinise mai mult Statul de-a lungul veacurilor, fuseseră aceste strălucitoare reforme, aceste mari glorii militare ale unei splendide domnii.

De lumea orășenească nu se ocupa nimeni în deosebi, cu toată fixarea de clase, dintre care cele de sus căpătară vechiul nume hanseatic de ghilde. O mare parte din negustori erau șerbi cari-și cereau voie de-a pleca de la stăpânii lor și, rămâind legați la dânsii, li plăteau în continuu preț de răscumpărare, o adevărată chirie a corpului lor. Și mai departe marele comerț era al străinilor, Englesi și, într'o mică parte, Francesi, — căci se încearcă legături cu Marsilia. În niciunul din teritoriile ocupate

nu pătrund, odată cu steagurile împărătești, și produsele unei industrii naționale.

Clerul, deși unii din membrii săi, ca duhovnicul cel d'întăiu și catehizatorul Ecaterinei, au făcut studii în Apus, deși episcopul Simion, un mare predicator, are o cultură europeană, deși alți clerici au fost pe la Halle și Lipsca, rămâne în cea mai mare parte ignorant și vițios. Alt mare centru de învățatură bisericească decât Chievlul încă nu e. Curentul de cărturărie în mănăstiri emigrează din țară, și astfel Paisie va trece la Athos, la mănăstirea lui de la Poiana-Mărului, în părțile Râmnicului, la Dragomirna bucovineană, la Secul, la Neamț, unde a creat o întreagă școală de neconținută și fecundă muncă. Averile cele mari ale Bisericii rusești sunt secularizate de Ecaterina, care va fixa bugete mănăstirilor, împărțindu-le în clase după însemnătatea lor.

Țeranii, întru cât pot să simtă, sunt adânc nemulțămiiți. Donațiile către favoriți — veche datină — fac să treacă în posesiunea particularilor zeci de mii de țerani ai „Coroanei“, cari se coboară într'o înjosită situație de șerbi, — pe care Impărăteasa li-a recunoscut-o și li-a impus-o. Categoriile privilegiate, cum au fost Cazacii, sunt total distruse. *Secia* căzăcească de la Nipru nu există de mult, Zaporojenii sunt siliți a emigra, și o parte din ei își va găsi adăposturi la gurile Dunării, supt stăpânirea turcească, pe când alții vor merge la Cuban și Terec. Cu miile, coloniști străini se așează la țară, unde unii nobili încearcă industrii rurale rău chibzuite. În schimb, populații întregi, cum sunt Calmucii de la Ural, emigrează spre Asia Centrală.

Nu e de mirare deci cum, la 1774, un Cazac, Omelian Pugacev, izbutește a înoi în părțile Volgei, luând Cazanul, Saratovul, epopeia aventuroasă a lui Stenco Razin. Dându-se — ca și cutare agitator din Muntenegru, cu puțin timp înainte, — drept Petru al III-lea scăpat din mâinile asasinului său, el întemeiază o putere militară așa de bine alcătuită, încât, până să-l prindă, multe regimente de oștire regulată s'au frânt de hotărârea lor.

S'a spus că omul va fi fost și altceva decât ce s'a crezut ori că ajutoare i-au venit din străinătate. Nici una, nici alta, dar poporul de jos, cel nedreptățit și uitat, — rascolnicii contrari reformelor religioase ale lui Petru, între alții — era cu el. Și la Mos-

cova, într'o seară, clopotele sunară pentru dânsul, și mulțimea aclamă pe „Petru al III-lea“ și pe Pugacev. Aici îi eră puterea.

Și nu lipsiau în societatea rusească oameni cari ar fi putut servi un spirit în adevăr liber și hotărît pentru adânci și trainice reforme spre ridicarea claselor populare. Francmasonii câștigau teren la Riga, în toate Provinciile Baltice, dar și la Moscova, unde din ce în ce mai mult se desvolta un suflet național, deosebit de cel străin, al Petersburgului. Întâiu Germani, ca Schwarz, Lenz, stau în fruntea mișcării, apoi se întâlnesc fanaticii lor adepți, indigeni. La această agitație idealistă se adaugă a misticilor, a iluminaiților, în ciuda criticei exercitate asupra rătăcirii lor de mintea pozitivă a Impărătesei.

Pe când un Șcerbatov apără elocvent valoarea morală a vechii nobilimi rusești, un Radișcev expune supt forma unei inofensive călătorii de la Petersburg la Moscova, într'un chip așa de impresionant, miseria și suferința șerbilor, încât nu s'a îngăduit supt tot vechiul regim rusesc publicarea largă și integrală a cărții sale. Și, blând suflet milos, Novicov, care publică reviste ca „Zugrăvitorul după adevăr“ (1773), „Zorile“, ori ziare ca „Știrile din Moscova“, întemeiază o „Campanie tipografică“ pentru a răspândi scrieri trezitoare de viață între cei mici și săraci.

Pentru unul ca și pentru cellalt răsplata era să fie prigonirea și exilul. Astfel Ecaterina arăta — ca și acei cari o încunjurau — că eră încă depărtată vremea când poporul rusesc însuși va vedea răsărind soarele asupra țerii sale și pentru el.

CARTEA A IV-a

„DUHUL FRANCES“ IN RUSIA ȘI POLONIA

Revoluția franceză față de Rusia și Polonia.

Sunt de aceia cari asigură că vestea despre transformarea unei simple adunări a „Statelor“ la Versailles pentru a da unui budget imposibil și unor conducători incapabili soluții pe care „țara“ singură le-ar putea descoperi, după falimentul succesiv al tuturor bunăvoinților și imaginațiilor oficiale, într'o Constituantă, ar fi produs mare impresie la Petersburg. Sărutări pe stradă ar fi dat expresia adâncii bucurii pe care ar fi simțit-o măcar o parte din această imensă societate.

Lăsând la o parte faptul că Petersburgul, cu toată recea și masiva lui măreție oficială, nu eră nici atunci Rusia, dar în acest oraș însuși ca și în țara pe care o stăpâniă, dar nici nu voia, nici nu putea s'o represinte, lipsiau cu totul clasele care se puteau încălzi pentru o mișcare revoluționară în străinătate, dorind astfel s'o imite acasă.

Ușurateca nobilime din cinuri n'avea nici această dorință, nici această grijă. Aici nu eră, ca în Franța de la 1789, în familiile de sus un prisos de intelectualitate și de energie, neîntrebuințate într'o viață economică mai activă, și deci nu puteau răsări și la Ruși acei Lafayette, acei Mirabeau, acei Lameth și Barnave, cari au răsărit de la început, cu ambițiile lor nesatisfăcute, în fruntea mulțimilor nemulțămite pentru a li arăta un drum pe care ei înșii îl cunoșteau doar din nobile aventuri americane, în lupta de libertate a coloniilor Angliei. Va trebui să treacă mai multe decenii pentru ca în ofițerime să fie un curent spre reforme radicale, spre hotăritoare prefaceri, și acest curent îl vor aduce tinerii din oaste numai din chiar acel Apus, a cărui mișcare veniseră s'o oprească și s'o disciplineze, dacă nu s'o și distrugă cu totul.

. Intelectuali fără clasă și fără profesie, ca acei paraziți cu minte isteată, cu strălucitor „spirit“ cari făceau atracția și farmecul saloanelor parisiene din ajunul anului 1789, lipsiau aproape cu totul, deși, cum se va vedea în altă legătură de idei, literatura se desface pe încetul din domesticitate, fără a se pierde în profesorat. În locul acelor strălucitori și neastâmpărați „abbés“ cari au dat Revoluției franceze pe un Sieyès, pe un Maury eră aici un cler care, și după mai târziu întemeiere a Seminariilor și a școlilor superioare de teologie, e circumscris în datoriile sale religioase, și, acestea având prea puțin a face cu conștiința credincioșilor, păstrează aici mai mult un caracter profesional. Și, în sfârșit, afară de Moscova, nicăiri nu se găseau mulțimi flămânzite, nedreptățite, neglijate de toată lumea, care să se ridice la cel d'întâiu semn al fanaticilor ori al agenților interesați pentru a da unei convulsii sociale armata ei, capabilă de orice vitejie și de orice crimă.

Fără a mai vorbi de faptul că aici lipsia literatura de luptă, ziarul, revista, broșura, pamfletul, tot ceia ce în Franța a pregătit așa de mult terenul pentru evenimentele ce se cunosc, și că nu putea fi vorba măcar, cu regimul ce dănuia în Rusia, ca o astfel de publicistică îndemnătoare și ațițătoare să se improvizeze.

Cât privește pe Impărăteasa însăși, acum o femeie de aproape șezeci de ani, Ecaterina trebuia să se creadă jignită de acest zgomot mare ce-l făcea vechea ei prietenă „filosofia“, fără a ținea samă de tot ce făcuseră Suveranii, între cari ținuse să aibă locul cel d'întâiu, pentru a lăuda și curtenii, pentru a imita și admira, pentru a onora și răsplăti pe represintanții de căpetenie ai unei direcții ce avea acum cutezanța de a voi să meargă, nu în umbra monarhilor, ci contra puterii lor. Și, pe lângă aceasta, tulburările din Franța o prindeau în mijlocul chiar al campaniei contra Turcilor, de la care așteptase definitivă prăbușire a Imperiului otoman, și ele-i răpiau, prin perspectivele ce se presintau Casei de Austria în teritoriul frances, — afară de datoria față de Ludovic al XVI-lea, de soția lui, soră a Impăratului Leopold, de principiul monarhic el însuși —, un aliat care nu eră cu totul lipsit de preț și o siliau deci, părăsită ca înaintașa ei, Ana, de Carol al VI-lea, să încheie cu dușmanul o pace spre care niciodată n'ar fi crezut că ar putea-o duce repetatele ei victorii.

Se luară deci măsuri împotriva cărții franceze, împotriva gândului francez, „franțușchi duh“, împotriva chiar a acelor mulți Francezi, negustori, industriași, coaferi, preceptori, aventurieri pe cari tocmai Țarina-i atrăsese neconținut și cari, dacă nu făceau declarații energice că se întorc la ideile cele bune, erau aruncați peste graniță, cu familia și lucrurile lor, părăsind terenul în mâinile Belgienilor de supușenie austriacă și a Elvețienilor de un mai cumpătat și orânduit republicanism. Oamenii nu și-ar fi închipuit că din această primitoare și' măreață Rusie vor fi siliți cândva a se întoarce acasă astfel.

Primind mai târziu pe refugiații de la Coblenz, cari formau acolo o armată fără putință de a se lupta, găzduind pe prințul de Condé, vechiu cunoscut al noului Țar, fiul Ecaterinei, făcând din acești oaspeți cinci regimente rusești supuse aceleiași riguroase discipline, Rusia va face de sigur ceva pentru acești reprezentanți ai vechiului regim. Dar de o intervenție militară alături de Austria și de Rusia nu putea să fie vorba în chip serios. Ecaterina s'a mulțămit a da numai speranțe, iar acei cari vorbesc de pregătiri războinice în mijlocul cărora ar fi prins-o, la 1795, moartea, nu-și dau sama nici de adevărata situație, nici de intențiile pe care de fapt ea putea să le aibă.

Cu totul altfel erau împrejurările în Polonia.

Epoca de adâncă decadentă politică a veacului al XVIII-lea presintă și însemnate simptome de regenerare. Literatura nu mai e o simplă petrecere de nobili fără ocupație, o adunătură, adesea netipărită — de ce? pentru cine? — de răutăți spirituale, cu ascuțiș personal, de revelații senzaționale sau scandaloase, în memorii care vreau să lovească și să provoace zîmbetul. Izvoarele istorice apar, și ele familiarizează cu un frumos trecut de luptă și de glorie. Dlugosz se publică întâiu la Lipsca, pe pământul ereditar al regilor din Casa de Saxonia, cu o dedicație către August al II-lea. Ocupația cu studiile istorice devine mai serioasă și mai răspândită. Actele de Stat ale Piaștilor sunt strânse de Dogiel, și Naruszewicz, pasionat pentru asemenea desvăluiri, cutreieră bibliotecile și arhivele Europei pentru a pune laolaltă comoara de informație din cutiile, din „tecile“ sale. Clericii duși de Stanislas Leszczyński în Lorena făcuseră și ei recolta lor în depozitele Apusului, și episcopii Zaluski, doi din acești

pribegi, adunară o bibliotecă de 300.000 de volume, pe care o dăruiră țerii. „Comisiunea pentru educația națională“, formată în 1772, a lăsat lucrări memorabile. Și s'a observat de cunoscători că, în stilul curățit de latinismele parasite, spiritul produselor literare din acest timp samănă mai mult cu acela din operele veacului al XVI-lea decât cu al epocii care abia s'a încheiat.

În fruntea unei nouă mișcări culturale e însuși acel perfect cavalier, francizat cu desăvârșire, care a fost Stanislas Poniatowski, care întemeiază școala de cadeți, care dă „dineuri“ la Curte oamenilor cu gust pentru literatură și cu interes pentru discuții, care e capabil de a înțelege orice, dacă nu și a lucra în sensul ideilor pe care le-a primit și le-a aplaudat fără a se crede însă, cu tot entuziasmul lui momentan, foarte sincer, statornic îndatorit față de dănsule.

Totuși vestea lucrurilor din Franța l-a făcut pe acest rege, care nu bănuia că va fi cel din urmă, să se unească, o clipă, cu elementele cele mai sănătoase din nobilimea polonă și litvană pentru a da țerii o Constituție, și garanțiile dăinuirii și independenței ei, fie și în marginile restrânse ale celei d'întăiu împărțiri.

Nu știa că un popor întreg începe să urmărească lucrurile și să le priceapă. N'ar fi găcit că în Varșovia lui va porunci unei mulțimi înarmate și gata de ultimele sacrificii un simplu meșteșugar, cum a fost cizmarul Kilinski, ori un legător de cărți, Kapostas, care a fost unul dintre ajutătorii lui. Și n'ar fi bănuit niciodată că în luptele ce se vor da pentru libertatea polonă, dacă, în ciuda efervescentei lor patriotice, seniorii se vor împărăștia înaintea asaltului asprelor masse rusești, țeranii, bieții șerbi fără proprietate și fără drept, aceia din a căror muncă trăiau toți fără a o recunoaște alttel decât în discursuri de circumstanță, vor rezista până la capăt cu atâta eroism, încât comandantul, uimit, va lepăda uniforma lui bogată pentru a îmbrăca haina singurilor soldați cari-și făcuseră datoria. Între nobili și pentru nobili regele Stanislas se hotărî să facă și el ceia ce cu atâta succes, între singurii săi curteni și fără niciun curent popular, făcuse cu douăzeci de ani înainte regele Gustav al Suediei.

Cu atât mai mult, cu cât un puternic îndemn tainic îi venia din străinătate.

Prusia căuta prin orice mijloace să ajungă în stăpânirea acelor mari centre Danzig și Thorn, fără care provincia-i, de curând răpită Poloniei, a Prusiei occidentale nu eră completă. În cursul războiului ruso-turc, atotputernicul ministru Hertzberg ordonase Trimesului regal la Constantinopol, von Diez, om inteligent și priceput, pe care o asemenea misiune îl despera, să stăruie pe lângă Turci pentru ca aceștia să cedeze Principatele românești Austriei, care, la rândul ei, ar părăsi Galiția în folosul Poloniei, și, în sfârșit, aceasta să răsplătească pe Frederic-Wilhelm al II-lea, inițiatorul acestui schimb de teritorii, prin cedarea celor două cetăți prusiene, așa de mult râvnite. Neizbutind, firește, pe această cale — căci cine ar fi putut convinge pe Turci că într-o astfel de combinație este cât de puțin, oricât s'ar fi vorbit de garanții pentru restul posesiunilor otomane, din interesul lor? —, se recurse la sfaturi perfide către regele și nobilimea polonă pentru a se provoca aici o schimbare a ordinii de lucruri chizășluite de împărțitori și a se deschide astfel puțința unor noi anexări.

Planurile de reformă încep din 1788, când se și alege o comisiune de studii. Prigonirea „disidenților“ fusese reluată însă la 1789. Îndată Berlinul trimete sfaturile sale privitoare la crearea unei Polonii constituționale, în care n'ar mai fi discordiile de până acum, ci toate chestiunile s'ar trata într'un Parlament cu o chemare decisivă în viața Statului. O convenție formală se încheie între Prusia și regatul lui Stanislas la 29 Mart 1790. Iar la vre-un an după aceea, în ziua de 3 Maiu 1791, dieta, devenită o „confederație“ pentru a putea lua măsuri la care să nu se ceară unanimitatea vechiului nărav, făcea din Coroană o realitate, asigură Casei de Saxonia moștenirea Tronului, regele actual nefiind însurat și având hotărârea să nu contracteze o căsătorie, crea un Ministeriu de șase membri și dădea puterea legiuitoare în mâna Senatului, de o parte, și a Camerei Nunciilor, deputaților, de alta. Până la măsuri cu caracter social, până la o liberare a șerbilor nu cuteza să meargă însă, deocamdată, nimeni.

Eră sigur că Rusia va protesta contra acestor călcări a liber-

tăților, asigurate de dânsa. În prevederea acestui lucru, încă de la 11 Iunie 1791 i se propunea de Prusia lui Leopold I-ii, noul Suveran austriac, să se ia toate măsurile pentru ca, la o nouă împărțire, în perspectivă, Ecaterina a II-a să nu-și aibă partea ei¹. O înțelegere formală fu încheiată între Austria și Prusia la 7 Februar din anul următor, îndată după ce pacea de la Iași lăsase Impărătesei mână liberă pentru a se amesteca în vechiul domeniu al diplomației sale: se recunoștea acum datoria de a invita și pe Rusia la împărțirea prăzii ce eră să fie.

La 18 Maiu 1792, în calitatea ei de protectoare a ordinii de lucruri legale, Ecaterina aproba confederația de opoziție de la Targovitsa, care se grăbia să ceară ajutorul militar rusesc contra „Iacobinilor“ din Varșovia, ca unii ce amenințau și liniștea Statelor vecine. Odată cu acordarea acestei „ocrotiri“, Prusia și Austria încheie tratate de eventuală colaborare cu Țarina, și în cel d'întâiu dintre ele se dădea ca scop al legăturii „un concert intim tinzând a efectua îndreptarea inovațiilor pe care Constituția din 3 Maiu 1791, stabilită pe jumătate prin forță, pe jumătate prin surprindere, le-a introdus ilegal în vechea Constituție a Poloniei“². În acest moment Frederic-Wilhelm se înțelegea cu Ecaterina pentru ca Austria, căreia i se deschidea perspectiva unei despăgubiri în Franța ori în Bavaria, să nu fie primită la noul ospăț.

Rușilor li se lăsă urita sarcină de a zdrobi puterile polone scoase într'o luptă fără speranță de succes. Pe sama ei se puse și acea convertire a regelui care trebuia să răpească acestei lupte și orice caracter de legitimitate. Nenocitul Stanislas o făcu, aderând la confederația de la Targovitsa și înlăturând astfel pe reformatorii împreună cu cari mersese până atunci, Ignațiu Potocki, Kollontai, Malakhowski.

Se procedă imediat la sfășiere. Rusia se mulțami cu încă un dărâb din vechile provincii ruso-litvane. Dar Prusia-și însuși, nu numai Danzig și Thorn, dar cele mai vechi și mai venerabile din centrele organizării polone în evul mediu: pe lângă Posen, Gnesen.

¹ Bilbassoff, *o. c.*, XII², pp. 468-9.

² Un concert intime tendant à effectuer le redressement des innovations que la Constitution du 3 mai 1791, établie moitié par force, moitié par surprise, a introduites, illégalement, dans l'ancienne Constitution de la Pologne.

Cum se prevăzuse, interesele austriece nu intraseră 'n socoteală.

Tovarășii, și mai ales Prusienii, oameni formalisti, voiau să aibă însă o întărire formală a proprietății lor printr'un act al Camerelor polone. Rolul odios fu dat iarăși Rusiei. Dieta se adună la Grodno, în mediu litvan ; singurele trupe care veniră să impună hotărîrea inexorabilă fură cele rusești ale lui Rautenfels, care, represintând pe Țarina protectoare, se așeză lângă Stanislas ; diplomatul care luă toate măsurile fu Sievers, trimesul Ecaterinei. Astfel, în „ședința unită“ de la 23 Septembrie 1793, după ce, președintele, în prezența nenorocitului rege zădarnic, făcu trei întrebări una după alta pentru a se ști dacă este vre-un membru care să se opuiască, se proclamă, înaintea deputaților cari plângeau, că pacea, trista pace se poate iscăli. Urmă, pentru a compromite și mai mult pe Ruși, un tratat silnic, de alianță cu dâșșii, ca garanți ai ultimelor rămășițe din teritoriul polon.

O revoluție eră de așteptat. Acel care izbuti s'o organizeze, Tadeu Kosciuszko, fost elev al școlii militare din Versailles, venia ca și Lafayette din lupta de libertate a Americii, și el știa că, dacă un popor nevrednic poate lăsa să piară o armată organizată, un popor vrednic e în stare să improvizeze și fără organizare o mare oștire devotată onoarei și intereselor sale. Curtea saxonă-l ajută în această operă, care nu ceru, dată fiind starea spiritelor, prea multă vreme. Resturile de trupe polone care nu fuseseră încă împrăștiate formară sîmburele forțelor care erau să încerce a salvă, dacă nu și integritatea teritorială a Patriei, măcar numele ei bun.

Pentru întâiași dată steagul polon, pe care-l ridică Madalinski la Ostrolenka, acoperia, nu o clasă, ci o națiune. Kosciuszko proclamase „insurecția“ generală, și toate stratele populației răspuseră la supremul lui strigăt de desperată chemare. Rușii lui Igelström fură izgoniți din Varșovia, după scene sângeroase. Vilna și alte orașe urmară acest exemplu al Capitalei.

Îndată armatele celor trei Puteri trecură granițele noii împărțiri. Și Austriecii luau parte deci la represiune, și ei ocupară Lublinul, mergând spre Varșovia, pe care însă și-o rezervaseră Prusienii. După ce luaseră Cracovia, aceștia, cari apăruseră spontan, fără nicio declarație, se încercară și contra Capitalei, fără a-i putea înfrânge însă rezistența, de și regele prusian însuși

stătea în fruntea trupelor sale. Frederic-Wilhelm, rechemat acasă de revolta din Posnania, la care și Danzig și Thorn stăteau gata de a se ralia, așteptă ca Rușii, cari învinseseră pe Kosciuszko la Maceiowice, să îndeplinească opera de cucerire și, după atacul furios asupra suburbiei Praga, Suvorov, cel mai brutal dintre generali Ecaterinei, pătrundea în oraș pentru a îngrozi lumea cu o adevărată baie de sânge.

Apoi, pe când Rusia lua Capitala Lituaniei, orașele ei de căpetenie: Covno, Grodno, și reședința prinților păgâni ai țerii, Novogrodek. Prusia și instala soldații în Varșovia supusă, iar Austria cuteza să numească, pentru a o putea anexa, „Galiție Occidentală” Ținutul care, prin Sandomir, Lublin și Chelm, se învecina cu însuși districtul varșovian al tovarășei sale germane. Regele Stanislas, care fusese înlocuit printr'un Consiliu național, găsi în Rusia un adăpost umilit până la moartea sa, în 1798.

Polonia nu mai exista decât în amintirea și în conștiința popoului său (1795). Dar acestea erau o realitate energetică și gata de a reîncepe, la cele d'întăiu împrejurări prielnice, o luptă care se socotia numai ca întreruptă.

În același an Țareviciul Pavel moștenia Coroanele Rusiei, ale cării hotare fuseseră așa de larg întinse prin inițiativa și norocul Ecaterinei.

Personalitatea lui interesează, întru cât ea a provocat, prin capriciile unui spirit sucit și îndărătnic, amărit și înăcrit de o îndelungată înlăturare, din voința bănuitoare sale mame, de la orice amestec în politică, în armată — căci a dorit în zădar să iea parte la al doilea războiu contra Turcilor —, ba chiar în educația copiilor săi, — incidente neașteptate în legăturile Rusiei sale cu străinătatea.

Venit pe tron după vrâsta de patruzeci de ani, încunjurat de o familie numeroasă: trei fii, Alexandru, Constantin și Nicolae, și mai multe fete, dintre care cele pețite de Napoleon, Ecaterina și Ana, ajunseră regine în Württemberg și în Olanda, plin de setea răsbunărilor, Pavel dădu de la început impresia unui om care nu se poate stăpâni. Petersburgul văzu sinistra scenă a siciului lui Petru al III-lea pus lângă o Împărăteasă care-și răsturnase soțul și contribuisese la uciderea lui și apoi aceia a ucișilor înșiși, Alexe Orlov, Bariatinski, acum niște bătrâni aproape

de moarte, întovărăşind la ultimul loc de odihnă rămăşiţile victimei lor.

Eră poate şi un mijloc de a risipi calomnia care — pe o vreme când s'a făcut din Ecaterina însăşi fiica unui mediocru nobil, Beţchi, ba chiar a lui Frederic al II-lea ! — atribuia lui Solticov paternitatea lui Pavel. Dar măsurile pe care acesta le luă pe urmă, reglementarea veşmintelor şi a coafurilor, ucazurile relative la ghivecele cu flori, care nu trebuie să fie aşezate prea pe marginea ferestilor, bizarele întrebări menite a deconcerta pe ofiţerii săi arătau că încă odată Rusia se găseşte 'n puterea unui om a cărui minte, totuşi vioaie şi spirituală odată, când călătoria în Franţa, cu soţia sa a doua, Maria de Württemberg, supt numele de „conte al Nordului“, se deosebeşte de aceia a obştii ome-neşti.

Deocamdată, până ce exemplul revoluţiei din 1762 trezi iarăşi la anumite persoane interesate sau pătimăse ideia unei izbăvitoare crime, Pavel Petrovici putu impune, timp de cinci ani, politicei ruseşti direcţia toanelor sale schimbătoare.

Ceia ce-l făcu să intervie în războaiele Revoluţiei franceze, contra căreia sufletul său de autocrat hrănia, fireşte, cea mai înviersunată ură, fu, pe de o parte, jignirea ce i se aduse prin ocuparea insulei Malta de generalul Bonaparte, iar, pe de alta, pătrunderea Franciei nouă în acel domeniu al Orientului turcesc pe care şi el, ca şi Ecaterina, îl credea rezervat unei cuceriri, mai apropiate ori mai depărtate, a Rusiei înseşi.

Se proclamase el singur Mare-Maiestru al Ordinului de Malta, refăcând cu emigraţi francesi cadrele lui de odinioară, înviindu-i în jurul său costumele şi ceremoniile. Înţelegea ca această calitate să fie recunoscută şi respectată lui, şefului ortodox al unei miliţii religioase catolice. Dar, mai ales, el nu putea să îngăduie ca, la căderea Venetiei, Republica francesă să se instaleze în acele Insule Ionice care păziau Albania şi Moreia, şi încă mai puţin ca ideia lui Talleyrand de a se lovi interesele engleze în Egipt să-i fie pusă în practică de acelaşi Bonaparte, ocupându-se o provincie a Imperiului otoman. Să nu uităm nici participarea de la 1797 a legiunilor polone ale lui Dombrowski la acele războaie ale Republicei franceze.

Astfel se văzură în 1798-9 lucruri cu totul neaşteptate. Un

amiral rus merse împreună cu corăbiile lui Capudan-Paşa să înlătore dominaţia francesă din Corfii, şi regele Neapolei, care n'avuse niciodată relaţii cu Curtea rusească, deveni, în vederea aceluiaşi interese 'n Marea Mediterană, un preţios aliat, — cum va fi mai târziu, pentru a se stingheri supremaţia francesă în Italia, regele Sardiniei, care acreditase la Petersburg pe acel om cu judecată originală şi necruţătoare, Joseph de Maistre. Un întreg sistem nou de relaţii, cu totul deosebit de acelea ale Ecaterinei, duşmana învierşunată a Turcilor, destul de indiferentă faţă de posibilităţile de a se amesteca în lucrurile Apusului. După înţelegerea cu Austria, Suvorov merse în acea Italie, unde-şi câştigă, după exemple romane, atunci la modă, titlul de prinţ *Italijschi*, pentru a bate pe republicani, pe Iacobinii Directoriului şi pe ai Poloniei, la Trebbia şi la Novi, şi a face intrări victorioase la Milan şi la Mantova, în acelaşi timp când alte trupe ruseşti luptau, alături de Englesi, în Olanda. Regimentele împărăteşti străbătură, peste mari greutăţi, şi în văile Sviţerei. Dar aici generalul frances Masséna zdrobi pe Corsacov la Zürich, şi cam în acelaşi timp lupta de la Bergen şi capitularea de la Alkmaer puneau sfârşit isprăvilor de la gurile Rinului. Din mari şi frumoase oştiri mai rămăseseră după atâtea încercări şi suferinţe numai miserabile fragmente.

Bonaparte ştiū să măgulească vanitatea pe care Pavel o moşteneşte de la Ecaterina. Incetul pe incetul sufletul nesigur al Ţarului luă altă îndreptare. Francesilor li cerea, cavalereste, numai să respecte pe ocrotiţii ruseşti din Germania şi pe noul prieten italian din Neapole. Incolo, contele de Provence care, după fraţele său de Artois, se oploşise în Rusia, ţiind Curte, cu pretenţii de a liberă paşapoarte „supuşilor săi“ francesi, la Mittau în Curlanda, fu silit să plece. Eră vorba acum de o adevărată şi solidă alianţă cu genialul cuceritor al Italiei, din care Pavel avea să facă un om de treabă, un rege, de o expediţie comună în Persia, în Asia Centrală, de mari planuri orientale — Pavel anexase de curând Georgia caucasiană la ţările sale. Scandinavii şi Prusienii fuseseră reuiniţi într'o nouă ligă a neutrilor. Se aştepta un războiu în sens cu totul opus campaniilor de până atunci.

În acest moment (22 Mart 1801), Impăratul fu ucis. Partidul german de la Curte, un Benningsen, un Pahlen, duşmani ai influenţei unui Rostopcin şi Araccev, sperau să poată aşeza în

locul lui pe intriganta Impărăteasă Maria, de același neam cu dâșii. Ea știa proiectul, și-l aprobase. Nici Moștenitorul, care nu prevedea un așasinat, nu eră străin de dâșul. Când conjurații pătrunseră în iatacul lui Pavel, nenorocitul se ascunse în sobă. Tras de acolo, el fu zugrumat, lovit în tâmplă cu cel d'întăiu obiect greu aflat pe masă, înnăbușit, strivit prin întunec.

Astfel ajunse Tar Alexandru I-ii.

Domnia lui nu putea fi o autocrație, cum o realizase cu vremea Ecaterina, cum Pavel o impusese de la început prin cele mai fruste mijloace ale tiraniei. Crescut cu cea mai mare îngrijire de un preceptor svitërian, Frances de sânge, republican de supușenie și revoluționar de temperament, acel Laharpe care scria în caietele „domnului Alexandru“ că Isus Hristos e „un Evreu de la care-și iea numele secta creștinilor“, hrănit cu cetiri îndrăznețe, el mai avea și, de la tată, de la mamă, acea moștenire împovărată care-l făcu să nu fie niciodată pe deplin domn pe hotărârile sale, până ce, din ce în ce mai mult, el lăsă frânele în asprele mâni de caporal ale lui Araccev, revenit în favoare după 1812, și se pierdu în acele visări ale misticismului pe care i le întăriau anumite prietenii, ca aceia cu d-na de Krüdener, cu d-na Ebling, sora lui Alexandru Sturdza, el însuși unul din răspânditorii prin scris ai crezului unei religiosități mistice.

E deci necesar să se vadă cum eră societatea care, de la început, l-a încunjurat.

Nobilimea tânără rusească însăși nu mai sãmăna cu aceia de care, cu o jumătate de veac în urmă, se servise Ecaterina la începutul stăpânirii sale. În locul ofițerilor ieșiți din școala de cadetți, care-i crescuse după un program străin, avem acum oameni cari au învățat și vor învăța în noile instituții de cultură civilă. Pe lângă Universitatea din Moscova, cu un așa de mare rol în formarea mentalității rusești nouă, pe lângă aceia, ținându-se de altă nație, de la Vilna, în această epocă se vor crea Universități la Petersburg chiar, la Cazan, la Harcov. Afară de gimnasiile aceleiași vremi, Francesi emigrați întemeiază școli ca aceia la care poetul Pușchin a primit lecții de la un profesor cu nume aristocratic care eră însuși fratele fiorosului Marat, și, în sfârșit, o mare instituție, cercetată de mii de elevi și foarte

prețuită, e aceia a Iesuiților, cari se vor bucura, rând pe rând, până la Alexandru însuși, de favoarea stăpânilor ruși.

Un Curachin, crescut cu Țarul Pavel, pe care-l întovărășește în călătoria-i de Moștenitor la Paris, unde va fi apoi ambasador, n'are o pregătire străină. O are, fiind educat la Strassburg, Cutuzov, care va fi apoi un tip de „Rus vechiu“. Dar dintr'un mediu curat rusesc vine frul, cu același nume, al lui Nichita Panin, apoi Novosiltov și Marcov, represintantul mai vechiu al lui Alexandru în Franța, pe care n'o iubia, Strogonov, Doctorev, etc.

Dar nu numai în rândurile lor își caută Alexandru sfătuitoarii. Și alte clase sociale apar, mulțămită școlilor publice, la lumină. Noul Impărat a făcut miniștri și din doi poeți: Ozerov, un clasic fără simț pentru vremea sa, și istețul fabulist Dimitriev. Iar omul care mai mulți ani de zile — până în 1811 — a fost adevăratul stăpân în Imperiu — cu toate invidiile și urile —, acela care și-a propus a da așezămintelor o basă democratică și care, favorisând noul învățământ, aduse pe Alexandru la ura împotriva șerbiei, pe care făgăduia solemn la Paris că o va desființa, după ce o văzuse cu bucurie dispărând din vechiul teritoriu de opresiune al Provinciilor Baltice, a fost „feciorul de popă“ Speranschi, ajuns conte și dictator, până ce un curent de reacțiune îl înlătură pe dânsul fără a putea distruge cu totul opera lui.

Dar Impărăția moștenită de Alexandru nu mai e aceia a cării conducere o usurpase Ecaterina pentru a-i asimila profund și a-i adăugi esențial provinciile. Ea nu mai aparține Rușilor singuri. Lângă Alexandru s'a văzut mult timp nobila figură visătoare a celui prinț Adam Czartoriski cel tânăr, bun patriot polon, creator de școli în sens național în Lituania — unde aruncă rusificarea, cum s'a spus, cu o sută de ani în urmă — și rămas până la sfârșitul vieții lui în exil un ireductibil revoluționar. Un număr de oameni din Rusia Mică aduc și ei o influență polonă, ca Miloradovici, de pildă; Cociubei, rudă lui Bezborodco, la care crește și capătă acele cunoștinți, sporite apoi prin studii la Geneva, care i-au îngăduit a fi vice-Cancelariu al lui Pavel și ministru de Afaceri Străine supt Alexandru; Gudovici, unul din generalii războiului contra lui Napoleon. Cutare dintre ai lor, Tadeu Bulgarin, a înfățișat în interesantu-i roman *Ivan Vijighin*, această viață de castel din Rusia occidentală, în care pecetea stăpânirii polone rămâne, în curțile senioriale, indelebilă.

Și atâția alții dintre străini încunjură pe Țarul crescut în sentimente umanitare, care-i impuneau să nu aleagă între un om și altul, ignorând rasele chiar când îndeplinește datoria sa de Suveran.

Sunt și destui diplomați, funcționari, generali de rasă germani. Câte unul vine chiar dela el de-acasă, din patrie, dar, în noua viață rusească ce s'a creat, fără pretenție de a mai represinta, ca un Ostermann și Münnich, ca străin, interese străine. Astfel Benningsen, care vine din Braunschweig, unde a fost în serviciul Casei de Hanovra, încă pe vremea Ecaterinei, și care la sfârșitul carierei sale se va întoarce să moară la el, în Hanovra; Anstett, din Strassburg, care trece în Rusia numai la 1789; von Diebitsch, din Saxonia, care păstră totdeauna caracterul său german și căruia i s'a atribuit la bătrâneță intenția de a trece și în serviciu german; Michelson, biruitorul lui Pugacev; apoi Wittgenstein, Osten Sacken, Hermann, Rebinder, Budberg, Meyendorff, și, între diplomați, Sievers, Stackelberg, mai târziu ceva Nesselrode.

Câte unul dintre acești Germani de origine e fiul unui funcționar rus, cum e cazul pentru Ivan Ostermann. Din ce în ce mai mulți sunt însă, în toate ramurile administrației și în toate rangurile armatei, originarii din Provinciile Baltice. Pomenim pe Livonianul Buxhoevden, care, venit din insula Moen, va fi cuceritorul Finlandei, pe Pahlen — Cartensohn von der Pahlen —, rudă cu Medem, care avuse slujbă la jumătatea veacului al XVIII-lea, unul din cinci frați cari toți își vor găsi ocupație în serviciul public, pe Barclay de Tolly, dintre cei mai strălucitori generali ai acestei epoci, Livonian și el, dar de mai veche obârșie scoțiană.

Mai rari sunt, din potrivă, Latinii între ajutătorii militari ai Rusiei lui Alexandru: un general Langeron, un Lambert, un Rochecouart, un Saint-Priest fiul¹. Ducele de Richelieu creiază cu adevărat dintr'un simplu târg oriental marele port modern al Odesei, și Maisons dă o așezare nouă Tatarilor din Crimeia: o lume întregă de Francesi îi încunjură². Traversay organizează,

¹ La Odesa, comandantul garnisonii, Cogley, eră Engles, Prusianul Forster diriguia lucrările portului, generalii rezidenți la Cherson și Cafta erau (Pingaud, *Les Français en Russie*, p. 338), unul Olandes, altul German, un al treilea Engles.

² Tatăl lui represintă pe regele Franciei pe lângă Prusia. Și fostul ambasador la Constantinopol, Choiseul-Gouffier, a cărui carte despre Gre-

la Nicolaiev și Sevastopol, flota Mării Negre. Pozzo di Borgo, din Corsica, e unul dintre cei mai influenți diplomați din această vreme.

În sfârșit, pentru a se vedea ce rase nouă aduce la cârmă întinderea Imperiului, care tinde a lua, în ciuda unității de limbă, de organizație, de conducere supremă, tot mai mult caracterul internațional, — din Georgia, unde luptase supt steagul național, vine un Bagration, „brațul drept“ al lui Suvorov, și Moldova invadată, Basarabia anexată va da pe Sturdzești, Scarlat, Alexandru, apărător prin scris al ideilor lui Alexandru I-iu, al cărui nume îl poartă. Ba până și rasa greacă, prin Insulele Ionice, trimetea Rusiei un viitor Cancelariu, pe contele Capo-d'Istria.

O bucată de vreme, Țarul cel tânăr e supus înrâuririi elementelor „umanitare“, „filosofice“, liberale, care admiră schimbările fundamentale petrecute în Franța și le-ar introduce bucuros și în țara lor. Bonaparte poate deveni Impăratul Napoleon I-iu, încoronat de mâna sa în prezența Papei, pentru a crea apoi un Impărat al Austriei și a da o altă ordine Germaniei, acum fără Impărat, unde clientela rusească, la dispoziția ocrotitorului tuturora, dispăre fără ca Rusia să se ridice în contra lui, cu Impăratul său de tradiție bizantină, de confesiune ortodoxă, de caracter autocratic. Se ajunsese chiar, după pacea de la Lunéville, la un tratat între cele două țeri, care făcea din Insulele Ionice o republică independentă și neutră, deși „garantată“ de Țar, cuprinzându-se pe lângă aceasta și clause de despăgubiri, evacuații și mediațiuni, toate în vederea impunerii și menținerii păcii generale, cu privire la care Impăratul rusesc avea idei proprii asemănătoare cu acelea pe basa cărora Henric al IV-lea voise să alcătuiască Europa vremurilor sale.

Pentru menținerea Prusiei, pentru liberarea Germaniei, deci, în fond, *pentru îndepărtarea acestei Franții agresive de la hotarele sale*, interveni Alexandru, silit de împrejurări și fără o deosebită tragere de inimă, la 1805. Trupele sale suferiră alături de Austrieci marea înfrângere de la Austerlitz (1805) și pentru Prusieni, după reluarea războiului, acelea de la Eylau și Friedland (1806).

Vom vedea ce urmări au avut biruințele napoleoniene asupra Poloniei, a cărei Capitală de odinioară ieși astfel din mâinile ei cu propunerea de împărțire a Imperiului Otoman, ar fi și ea între originile planurilor Ecaterinei, a fost un timp oaspetele, bine primit, al Rusiei.

prusiene, care o ținuseră ceva mai mult de zece ani. Pierzând terenul în această parte, unde se putea teme de învierea Poloniei întregi, Țarul reluu atunci, împăcându-se cu Napoleon, creatorul și arbitrul cel mare al anexiunilor, tradițiile Ecaterinei.

El ocupă deci, întrebuintând ca pretext o schimbare de Fana-rioiți în Scaunele din Iași și Bncurești, contra convenției rusoturce din 1802, Principatele. La întâlnirile cu Impăratul Francesilor care avură loc la Tilsit (Iunie 1806) și la Erfurt (Octombrie 1807) se discută soarta Imperiului otoman, pe care în acest moment tocmai îl zguduiau mișcări revoluționare. Eră vorba de o împărțire formală a Statelor lui Selim al III-lea, reformatorul fără noroc, între Cesarul răsăritean, care se grăbi a decreta anexarea, recunoscută prin discursul Tronului frances, a Moldovei și a Țerii-Românești, și Cesarul din Apus, lăsând Turcilor doar Constantinopolul și o fâșie de Rumelie, care nu se puteau nici împărți, nici ceda. De altă parte, Finlanda, era și ea recunoscută de Napoleon ca provincie a prietenului său. „Franța n'ar consimți decât la o pace care ar asigura Rusiei Finlanda, Țara-Românească și Moldova“, spunea actul secret din Erfurt.

De acum înainte Alexandru urmează pe omul genial care se impusese personalității sale nehotărâte. El va face chiar ca trupele sale, comandate de un Galițin, să meargă contra Austriei, în noul conflict al acesteia cu Franța, alături de Polonii lui Ponia-towski și Dombrowski, pe cari generalul se îndărătnicia a-i numi „Varșovieni“, ca fiind soldați ai Marelui-Ducat de Varșovia. Dacă o parte din Galiția Orientală fu cedată, prin pacea din Schönbrunn, Rusiei, Țarul trebui să vadă cum cea mai mare parte din această provincie vine să crească noul Mare-Ducat.

Nu însă aceasta, nici continuele anexări napoleoniene (cu Cracovia, Radom, Lublin, Sandomir), nici nemulțămirea cu pagubele economice ce rezultau pentru țările sale din blocul continental decretat de Napoleon contra Angliei, nici alianța cu Austria, alianță întărită prin căsătoria Impăratului Francesilor cu arhiducesa Maria-Luisa, nu îndemnară pe Alexandru să rupă o legătură din care păruse a face basa neschimbată a politicei sale, ci o mișcare a spiritelor, cea d'întăiu pe care o pomeneste istoria poporului rusesc.

S'o urmărim în originile ei mai depărtate și în liberalismul de inspirație francesă.

II.

Reacțiunea rusească până la Nicolae I-ii.

Schimbarea de spirit în Rusia, trezirea aceluia curent care eră să deie un războiu, un învierșunat războiu de „principii“, dar nu și rezultatele obișnuite ale unor asemenea sfortări când ele sunt adevărat naționale, începe încă de la sfârșitul veacului al XVIII-lea, din chiar zilele Ecaterinei a II-a.

Autorul de comedii satirice despre care am vorbit și până acum, von Vizin, a cercetat Franța, Parisul în zilele sale. Nu i-a plăcut, fără să se întrebe cu ce drept o judecă și fără să-și dea sama cât a văzut dintr'însa și cât s'a crezut ea datoare să arăte unui străin, această societate francesă, care eră totuși vestită în lume pentru fineța și ospitalitatea ei. Deși recunoaște o superioritate de aparență, călătorul rus declară formal că „nobilimea rusească din provinciile noastre e mult superioară celei de aici... Cea mai mare parte din nobili sunt și obraznici. Nu affi pe lume lichele asemenea cu Francesii... Cred că nu este pe lume o nație mai dispusă la crezare și mai ușuratecă... Sunt puțini oameni de bun simț . Francesul n'are judecată și ar considera faptul că ar avea-o ca o nenorocire în viața lui, căci aceasta l-ar sili să cugete, când ar putea să-și petreacă. Plăcerea, atâta dorește... Indată ce un Frances are creștere, nu mai asasinează, ci se mulțameste a înșela. Lăcomia de bani otrăvește de necrezut toate condițiile sociale, fără a escepta pe filosofii veacului. In ce privește banii, ei nu se scârbesc de slăbiciunile omenești... Dacă printre tinerii noștri compatrioți e vre unul care, având o judecată sănătoasă, se indignează văzând abuzurile și neorânduielele din Rusia, și dacă în inima lui începe să-i ajungă străină, ca să-l aducă înapoi la iubirea de țara lui, nu este mai bun mijloc decât să-l trimeți în Franța.“

Mai brutal și mai nedrept nu se poate. În aceste rânduri—care de altfel, nu erau menite să fie publicate și nici n'ar fi fost îngăduită publicarea lor, dacă el însuși s'ar fi gândit la așa ceva—, este, pe lângă un barbar obicei de cărtire față de orice se înfățișează, și dincolo de hotarele Rusiei, invidia față de străinul bine primit, bine hrănit, bine plătit și răsplătit, la Curte ca și în orice familie din Petersburg, din Moscova, din centrele mai mari, pe când literatul, profesorul rus e considerat ca fiind doar ceva mai sus ca slugile obișnuite. Dar e și o tendință, deocamdată foarte slabă, de a opune imitației străine o afirmare a caracterului național.

Foarte rare ori această afirmare înlocuiește nemijlocit o adâncă și învechită deprindere de a imita. Influențele străine, covârșitoare și copleșitoare, se combat și se înlocuiesc una pe alta până ce poate veni acela care va avea îndrăzneala de a da un sens răspicat național cuvântului ori sensului său. Așa trebuia să fie deci în Rusia însăși.

Aici, încă trăind Ecaterina, cea atât de francisată, în gândul, în conversația și încercările ei literare, se face din nou acea apropiere de Germania care fusese răspinsă și evitată o bucată de vreme doar pentru consecințele ei politice. La aceasta contribuiau mai multe motive, unele dintre dânsle pur literare, ca nevoia de-a avea un cler luminat, ale cărui cunoștinți se puteau desăvârși numai la protestanții germani, și ei represintanți ai „vechii Biserici“ și dușmani ai catolicismului, farmecul, pur frances, al unei nouă literaturi care, ca a lui Wieland, se inspira din moda cărturarilor parisieni ai „filosofiei“ triumfătoare, și, în afară de cele d'întăiu lumini ale unei adevărate cugetări filosofice, nespun superioare celei pe care o putea înfățișa Franța din aceiași epocă, nevoia de a împrumuta Germaniei harnice în compilații, dar și capabile de a deschide drumuri nouă, exploratori pentru Siberia, ca Pallas, ori istorici, ca acel Schlözer, a cărui operă a însemnat o desvoltare a genului însuși.

Alte motive erau de ordine politică: am văzut căsătoriile încheiate cu principii germani sau din mediu german de Ecaterina ea însăși pentru ficele lui Pavel și restabilirea unui protectorat rusesc asupra unor State din Germania care numai astfel s'au putut apăra un timp contra patimei de distrugere și radicală refacere a lui Napoleon I-ii.

În sfârșit nu trebuie să uităm persoana, neconținut amestecată în afaceri de Stat, a acelei Împărătese Maria, mama lui Alexandru I-iu, princesa de Württemberg, pe care conspiratorii, conduși de doi Germani, ar fi pus-o bucuros, după exemplul Ecaterinei, pe tronul tuturor Rușilor în locul soțului asasinat cu voia ei. Ea și-a crescut în același spirit anti-frances, anti-revoluționar, anti-napoleonian și fetele, care n'au fost fără înrăurire asupra afacerilor politice, — acele două fete mai mari de care a fost vorba câțva timp ca logodnice aie lui Napoleon despărțit de Iosefina și în căutarea unei legături cu vechile dinastii europene. A fost un moment, după întrevăderea de la Tilsit, când unii nerăbdători vorbeau de puțința unei nouă răsturnări, care, odată cu Alexandru însuși, ar fi înlăturat și puțința legăturilor de prietenie cu Franța în care alții, din potrivă, vedeau cel mai potrivit mijloc pentru a se asigura puterea de azi și viitorul de mâne al Rusiei¹.

Alături de această influență protivnică Franciei era și alta : cea englesă. N'am putea zice că la răspândirea acesteia au lucrat acei mari negustori englesi cari aveau în mâni ce eră mai mănos în comerțul Rusiei și banca (Southerland eră bancherul Ecaterinei), pe când Francesii trimeteau ca agenți culturali firești pe abații-preceptori, pe profesorii de danț și de maniere, iar Germanii pe anume specialiști și pe musicanți, pe lângă aceia pe cari i-am găsit în chiar întâile rânduri ale societății. Dar un Engles, Tooke, a dat în secolul al XVIII-lea cea mai bogată și mai metodică descriere a Imperiului rusec, pe când din partea francesă n'avem decât lucrări ca acea călătorie a lui Chappe, căreia cineva identificat de unii — fără dreptate, se zice, — cu Ecaterina ea însăși i-a opus un „antidot“ în aceeași limbă. Într'o epocă sentimentală, când istoricul Caramzin va începe plângând nenorocirile fetelor părăsite de amanții lor — în *Lisa*, la locul închipuit al suferințelor căreia, lângă Moscova, tinerii făceau un adevărat pelerinagiu —, *Pamela* lăcrămoasă a lui Richarson trezia imitatori cari opuneau autorului engles, din mândrie națională, o „Pamelă rusească“, și barzii osianici, ca și imitatorii lui Grey, găseau tovarăși în poezia începătoare, la 1812, a romanticului Jucovschi, care făcea să plângă întregul cerc al curtenilor, cu Alexandru Turgheniev, autorul acelei bucăți, cu tot. Am văzut că

¹ Rambaud, *Histoire de la Russie*, ed. a 2-a, Paris 1879, pp. 551-2.

revistele de critică socială din veacul al XVIII-lea au de model pe cele englese, și se poate ca nota englesă mai mult decât cea francesă să domine și în publicațiile ziaristice ce apar, „Viestnicurile“ („Curieri“) europene și rusești, „Jurnalul de Moscova“, etc., pe când publicațiile periodice ale lui Caramzin, care cercetase marile centre de cultură germane, sunt făcute după acelea ale Germaniei din zilele lui Schiller și Goethe. Mai târziu o atotputernică impresie o va face asupra întregului tineret romantic, cu Pușchin și Lermontov în frunte, furtunoasa poezie de revoltă, luminată numai de fulgerul zimbetelor „diabolice“, a lui lord Byron.

Atâta n'ar fi fost însă de ajuns pentru a porni mișcarea contra lui Napoleon. Trebuia și un puternic interes intern, al unei clase care să vadă în spiritul liberal din Apus, așa cum începuse el să capete o realizare prin reformele lui Speranschi, până la 1811, cea mai mare primejdie pentru privilegiile și abuzurile sale, pentru existența sa parasitară, consecință firească a unor reforme venite de sus și rămase totdeauna numai la suprafață.

De la un capăt la altul al Impărăției nobilului Țar, care practică „republicanismul“ după rețeta lui Laharpe și ingenunchia între iluminați și femei exaltate la ședințele mistice ale aventurieri germane din Rusia, d-na de Krüdener, eră continuarea vechilor datine asiatice pe care le păstra lipsa unui simț de drept, unei porniri de împotrivire în clasele populare, iar în Guvern, fie și cel mai bun, imposibilitatea unui control, cu așa de puțini oameni utilizabili, față de atâtea păcate, pe o așa de mare suprafață de stăpânire.

Cu câțiva ani înainte de mișcătoarele fabule, pline de alusii, făcute adesea numai pentru aceste alusii, ale lui Crâlov și înainte de tablourile de moravuri pe care le presintă Gogol în „Revisorul“ său — cu închipuitul inspector care încasează pe fiecare pentru vinovăția lui cinic mărturisită în cercul unor prieteni complici — și în „Sufletele Moarte“ — în care se înfățișează cum-părătorul numelor acelor țerani șerbi, morți de la ultima descripție, dar existenți în registrele oficiale, cari-i pot alcătui o aparentă avere și permite împrumuturi, întreprinderi, ambiții sociale —, un începător nedreptățit al acestui realism, crud, dar lipsit de o protestare prea indignată, căci îndreptarea nu părea cu puțință, Tadeu Bulgarin, originar din Rusia vestică, polonizată în

parte, dădea în romanul său de aventuri contemporane *Ivan Vijișkin* o icoană de îngrozit a Rusiei lui Alexandru, a doua zi chiar după măsurile luate, cu așa de bune intenții, de Speranschi. Țerani neglijați de toată lumea, bătuți, batjocuriți de stăpâni; nobili de la țară, adevărate fiare pentru sfâșiat la masă și pentru străbătut cedrii după vânaturi, iar lângă dâșii femei resemnate, care știu doar că fiecare-și are osândeale lui și că ale lor pot fi și mai mari decât acelea de pe urma cărora ar suferi dacă nu s'ar fi deprins așa de bine cu dâșele; petreceri de mâncare și băutură, de nesocotită risipă trivială ori de calculată câștigare de prieteni în stare să amnistieze excocheriile curente și, din când în când, și o mare crimă. La orașe, negustori fără conștiința importanței lor, continuu nedreptățiți și brutalizați de administrație, crescându-și copiii, cari-și răd franțuzește de părinți, pentru a ieși din clasa lor și a cheltui întreaga agonisită. Apoi, la Moscova, câtă e iarna rusească de lungă, petreceri cu cei din funcții, cu proprietarii veniți din împrejurimi pentru a-și juca, distra și mărita fetele, petreceri în care jocul de cărți cu procedee de măsluire, în continuu progres, este principala emoție pentru toți, iar pentru cei mai deștepți și un însemnat mijloc de traiu și de plăcere, petreceri cu aventurierii, actrițele, și străinii gata de fugă la apariția unei poliții cu pretenții prea mari. La Petersburg supt, ochii Suveranului și diplomaților, o viață mecanică, preocupată de nesfârșitele visite solemne și zădarnice. Iar, pretutindeni, cinovnici cari înșeală, mint, intrighează, persecută și fac averi, de la vameșul care iea bucăți de marfă acasă pentru... a le prețui mai bine în răgaz, de la polițistul care-și caută victima, până la judecătorul fără opinie, fără cinste, fără conștiință, până la administratorul care înlocuiește pe vechiul stăpân ereditar, și sus, în afară de cercul lor, personagiile multiple și bizare, care prin „protecția“ lor dau nume, valoare și — slujbă.

Această societate trebuia să formeze un adevărat bloc contra reformelor în spirit occidental și contra noii morale pe care puteau s'o aducă după dâșele.

Firește însă că nu lipsiau nici spirite nobile, patrioți adevărați, idealști autentici, dușmani desinteresați ai năvălirii străine care cuprindea toate domeniile. Fără strălucirea pe care au dat-o ei mișcării, aceasta nici nu s'ar fi produs cu intensitatea uriașă

care se știe, aducând provocarea contra lui Napoleon, rezistența îndârjită față de o expediție care tindea mai mult să impuie spiritului impresionabil al lui Alexandru, „fermecat“ odată de geniul „usurpatorului“, sacrificiul fără margini al soldaților, până la trupele chemate în grabă de la Dunăre unde desanexaseră Principatele cu prețul Basarabiei singure la tratatul din București, și apoi ce a urmat: arderea fără considerație, fără milă, fără pietate, a Moscovei, reluarea războiului, izgonirea Francesilor, urmărirea lor în largul Europei, cele două campanii în Franța și cele două intrări, aclamate de inconștienți și trădători, în Paris.

Erau scriitori cari vorbiseră în acest sens și a căror predicăție „rusească“ atinsese un grad de extremă vehemență: gazetari ca Gretsch, — German de origine —, profesori, istorici, ca marele Caramzin, a cărui operă capitală nu eră să apară însă decât în 1820, poeți. Erau șoviniști ca bătrânul amiral Șișin, care, contra lui Caramzin, cerea, cu societatea sa „Beseda“ („Șezătoarea“), să se revie la vechea limbă, la vechiul stil, la străbuna datină slavonă. Erau preoți gata de a proslăvi, ca Mitropolitul Platon, biruința trimeasă de Cer asupra dușmanului nelegiuit. Și eră, în sfârșit, o nobilime, care, crescută absolut franțuzește, dar în alt sens decât cel revoluționar și iubind pe emigrați, cu cari se și încuscria, de obicei, bucuros, predică din răspuseri eruciata ortodoxă contra iacobinilor atei. În fruntea lor — un adevărat tip — e contele Rostopcin, acela care a găsit zguduitoare accente pentru a striga contra Francesilor „de pe scara roșie“ a Kremlinului, în fanatic limbagiu arhaic, luat ca din Psalmi, înainte de a preface Moscova lui în cenușă numai pentru a lăsa în zăpadă pe năvălitor și oștile lui blăstămate.

Pentru întâia oară ei vorbiră poporului neștiutor și apatic. Dar nu limbagiul patriei, ci al religiei, încălzind, nu ura națională, ci aceia contra „păgânilor“. Masele se ridicară deci pentru a răspinge pe pângăritorii fără Dumnezeu, pe spurcătorii de biserică și stricătorii de icoane, pe represintanții, osândiți de o putere mai mare decât cea omenească, ai unei lumi blăstămate. Plăcerea distrugerii, patima jafului, ispita prăzii n'au lipsit, și e sigur că la arderea Moscovei bandele de tâlhari și-au avut o însemnată parte.

Ar fi o nedreptate ca și o dovadă de neînțelegere istorică să se apropie această opoziție națională, inferioară chiar celei spa-

niole, condusă de preoți, în numele ideii catolice, de mișcarea, aproape contemporană, a Germanilor în anii 1813-4. Aici n'a fost o întreagă pregătire literară a nației, n'a fost un entusiasm necruțător al femeilor, care și-au adus ca prinos patriei și giuvaiericalele lor cele mai modeste, n'a fost o năvălire supt steag a întregului tineret, chiar a celui pe care nu-l chema acolo — ca pe atâția tineri Ruși — nici mândria de clasă, nici tradiția de familie, nici datoria față de Stat și, în sfârșit, n'a fost acel adânc răsunset în poporul întreg, colaborator până în milioanele de țerani, la opera de redeșteptare, refacere și regenerare. Tabloul pe care ni-l presintă Tolstoi în „Războiul și Pacea“ corespunde sufletului rusesc așa cum se formase *la jumătatea veacului*, iar nu acelui, mult mai puțin dezvoltat, ce la începutul lui.

De aceea nici nu s'au putut culege în Rusia de pe urma acestei lupte desperate rezultatele morale care ele în rândul întâiu, și nu școala rurală, precum s'a pretins odată, sau pregătirea tehnică, precum se afirma ieri, au dat poporului german mijloacele de a îndeplini, oricare i-ar fi fost conducerea, fapte de energie cu un caracter de incontestabilă energie și solidaritate.

Poporul rusesc a rămas în starea de'nainte. Niciuna din clasele de sus nu și-a adus aminte de triumfurile cu greu smulse la 1812. Iar, cât privește conducătorii, iată ce s'a întâmplat cu dânsii.

Nobilimea s'a întors la viața ei exclusiv francesă, dar numai superficial francesă. Contemporanii marii epopei au trecut, ca Galițin ș. a., la catolicism, s'au pierdut în misticism de nuanță occidentală, ca d-na Svecin, s'au mutat în Paris, ca Nicolae Turgheniev, Dolgoruchi și însuși Rostopcin (pe când fata lui Speranschi francofilul, d-na Bagreev, va scrie franțuzește la Viena, iar amiralul Ciceagov se făcea Engles). Și, neputând iubi noua patrie, cum nu putuse rămânea în cea veche, distrugătorul Moscovei, care-și mărită fata după un Ségur, declara că „în Franța nu e nație, societate, politică și bun simț, ci totul e distrus de egoism, de opinii de partid, de insolență și nebunie“, așa încât lumea nu-și va putea afla odihna până „nu va crește iarba în Rue Richelieu și nu se va face vânătoare de iepuri la Palais-Royal“.

În ce privește literatura, ea n'a căpătat un nou spirit din

aceste împrejurări. După cel d'întăiu entusiasm, cu poesia lui Jucovschi, cu imprecățiile lui Rostopcin, cu învierea pe teatru a figurilor lui Dimitrie Donscoi, biruind pe un mai vechiu Napoleon, sălbatecul Tatar Mamai, a lui Minin și Pojarschi, izgonitori ai Polonilor, după solemnele discursuri bisericești, păstrate apoi în antologii, se reveni la imitarea modelelor apusene, Dacă nu i se poate contesta lui Pușchin — idolul tineretului —. mort tânăr, dar la capătul productivității sale, un simț de natură, o iubire pentru figurile legendei naționale, care sunt originale, subiectele sale adesea, dar mai ales spiritul de batjocuritoare negație, de insolentă luare în batjocură, de bagatelizare și ironizare a tuturor lucrurilor vin de la Byron. O întregă școală va proceda tot așa. Iar, dacă alții văd cu adevărat nu în ei, ci în jurul lor, ei vor da numai cruditățile unor condamnabile moravuri ori a unei stupidități ce pare iremediabilă, până ce, într'un târziu, în altă epocă, Turgheniev va descoperi o poezie a naivității, o filosofie a indiferenței, o moralitate a supunerii, iar Dostoievski va pătrunde până în cele mai adânci straturi ale miseriei trupești și sufletești cu acea candelă a milei care face din orice om în suferință un martir și din orice jerfit, un sfânt.

Nu e de mirare deci că în ultimul timp al domniei lui Alexandru I-ii, când acesta dă totul pe mâna lui Aracceiev, opoziția se mărginește la cercuri de ofițeri tineri cari fuseseră în Franța, se pătrunseseră de ideile Revoluției și mai ales se uimiseră văzând că reacțiunea bourboniană păstrează toate cuceririle regimului zdrobit. Ei, un Râleiev, un Pestel, conduc, în societatea, imitată după cele germane, a „Virtuții“, apoi, după despărțirea acesteia, în a „Nordului“ și a „Sudului“.

Când Alexandru, desgustat de toți și chiar de el însuși, se retrage în Crimeia ca să moară, cum dorește din tot sufletul, acești tineri cred că ei ajung pentru a pregăti o revoluție. Un act secret asigura moștenirea, nu fratelui mai mare, Constantin, guvernator al Poloniei, ci celui mai mic, Nicolae. Totuși a fost o vreme de nehotărâre, Constantin fiind proclamat prin însuși ordinul aceluia care trebuia de fapt să domnească. Se întrebuintă aceasta pentru o mișcare militară a câtorva regimente. Ele putură ucide pe generalul Miloradovici, care li „făcea morală“, și putură împroșca și pe Mitropolitul Petersburgului cu gloanțele lor, dar, când Nicolae, îmbărbătat de ai lui, mai ales de ener-

gicele femei ale familiei, ieși înaintea răsculaților, un gest imperios îi aduse la supunere. Pestel muri în spânzurătoare, blăstămând țara în care nici funia nu e în stare să reziste, pe când Răleev îngâna ultime cuvinte de iertare și indemn către Țarul neiertător.

Cu totul altfel se înfățișează în nenorocirile ei nația polonă.

După ultima împărțire a regatului, unii dintre luptători se refugiară în Saxonia, unde se afla mai târziu prințul Gedroyc, căruia i se încredințase comanda într-o viitoare mișcare revoluționară, în Italia, unde, la Florența, a fost un centru al emigrației, dar mai ales la Paris, unde se strânseseră în curând cele mai puternice talente și mai mari energii ale națiunii.

De aici a pornit ideea „legiunilor polone“ ale lui Dombrowski, după ce mai mult timp alți fugari avuseră consfătuiri în același sens prin Moldova noastră, unde erau pândiți neconținut de Ruși, ori la Constantinopol, cu agenții Republicei, cari formaseră și un mare plan de acțiune comună, având și ajutorul Turcilor, cam greu de mișcat. Legiunile luptară eroic, — formând un foarte important element al armatei franceze care operă în Italia, — cu oastea lui Suvorov; mai târziu ele se întâlnesc în expedițiile de la Neapole, de la Roma, ba unele elemente, crezând că prin orice luptă francesă trece drumul către patria liberă, meraseră să moară departe, în America Centrală, la San-Domingo.

Războiul lui Napoleon ca Împărat contra Austriei și Rusiei, la Austerlitz, la Friedland și Eylau, ca și contra Prusiei, la Iena, reînoi, la 1806-7, o tradiție întreruptă prin pacea franco-austriacă de la Campoformio. O prevedere a întoarcerii apropiate încălzia încă odată pe eroicii soldați cari nu știau că noul Cesar îi privește numai ca material cu care „se poate mobilă un câmp de bătaie“. Se credea, după intrarea lui Murat în Varșovia, unde-l salută o populație entusiastă, după asediarea Danzigului și ocuparea Silesiei de Francesi, că se va proceda la reconstituirea, așa de fierbinte dorită, a regatului de odinioară. Dar Napoleon eră mai grăbit să răpească Prusiei sfărâmate teritoriile dintre Rin și Elba pentru a face din ele regatul de Vestfalia al fratelui său Ieronim decât să-și asigure veșnica recunoștință a unei națiuni întregi și o neștearsă glorie în istorie. El încheia la Tilsit un tratat prin care Danzigul rămânea oraș liber, Rusia căpăta,

pe lângă teritoriile sale ruso-lituaniene, districtul Bialystok, dar, dacă nu lăsa pe Prusieni în Posen și Gnesen, desrobotorul formă numai din aceste provincii Marele-Ducat de Varșovia.

Mai târziu, el îi adause și Galiția cracoviană (fără Lemberg), luată de la Austrieci, după patruzeci de ani de stăpânire a acestora, și era gata să și întregască această restituire a provinciei usurpate de Habsburgi. Dar ceia ce Austria numia Galiția sa occidentală, cu Lublin și Sandomir, până la porțile Varșoviei, fusese cedată prin aceiași pace de la Viena (1809), după o nouă înfrângere a Împăratului Francisc, Rusiei, ca preț al păstrării unei alianțe care în curând era să se sfarme, și pentru totdeauna.

Regele Saxoniei, conform dorinței naționale din 1791, era Mare-Duce la Varșovia, pe când odinioară Electorul de Saxonia fusese rege în Polonia. El fusese ales din cauza credinței lui către suzeranul frances, ca și din cauza unei totale incapacități politice și militare, așa încât niciodată să nu poată primejdui interesele rusești. Se păstrează și celelalte elemente ale vechii Constituții, cu corpul represintanților format din membri de drept și din membri aleși. Se introduseră norme de drept francese și se recunoscuse libertatea *personală* a țăranilor.

Polonii, supt Iosif Poniatowski, priceputul nepot de frate al ultimului rege, se luptaseră eroic alături de Ruși în războiul contra Austriei, de și generalul Galițin, cum am spus, nu voiă în ruptul capului să vadă în ei altceva decât „Varșovieni“. Mai focos se luptară ei la 1812 contra Rușilor. Credeau că în sfârșit a sosit ceasul cel mare, când Napoleon însuși își făcu întrarea solemnă la Vilna, pe atunci principalul centru al Poloniei rusești. Dieta se grăbi să proclame restituirea regatului în hotarele lui de odinioară.

Dar Lituania fu organizată *deosebit*, cu altă administrație și altă oștire. Gândul Poloniei se pierdu în planurile mai mari ale Împăratului. În zădar, după înfrângere, Poniatowski muri lângă dânsul în lupta de la Lipsca.

Soarta Poloniei era să se hotărască acum în Congresul de la Viena, unde dicta Austria și Prusia. S'ar fi ajuns la un rezultat și mai rău pentru nenorocita nație dacă Alexandru I-iu, care nu părăsise încă total vechea sa îndreptare, n'ar fi intervenit, și din ambiție personală, în favoarea ei. Regatul Poloniei rămase, dar

numai pentru o parte din cele douăsprezece milioane pe care și-i rezervase¹. La 21 Iunie 1815 Țarul lua titlul de rege, asigurând represintația națională în cel mai larg sens și libertăți publice.

Păcat numai că acestei țeri îi lipsia *un suflet*! Acest suflet rămânea în străinătate, și regimul nou rusesc, șovăitor în curând și apoi uitător al tuturor făgăduințelor sale, nu era în stare să-l atragă. Din potrivă, prin neîndreptățile prigoniri contra tânărului profesor lituanian Adam Mickiewicz, se dădu emigrației cel mai mare poet al ei, autorul lui „Conrad Wallenrod“ și lui „Pan Tadeusz“. Nici mai târziu, când el vorbea, aclamat de un public entusiast, la Collège de France despre solidaritatea morală a raselor slave, nu s'a făcut nimic pentru a-l câștiga, nefiind, de altfel, nici mediul potrivit pentru a-l primi acasă.

Astfel literatura lui, a lui Towianski, a lui Slowacki, a lui Kraszinski se pierdu în romantismul nebulos, în romanul istoric de imaginație, după Walter Scott, în reverii mistice, ca orice scris care nu se desface din mijlocul însuși al societății naționale, pe când în Polonia austriacă și în cea prusiană cele mai mari talente încremeniau în compilarea, oricât de folositoare, a simplelor lucrări de erudiție.

Totuși la 1830 Polonia se va ridica, și cu altă energie decât Rusia, pentru a-și cere libertatea. E drept că bătrânul Kosciuszko, liberat de Țarul Pavel încă și retras în Svițera, cu angajament de onoare de a nu mai servi contra Rusiei, nu era acolo, cum n'a fost nici în luptele supt vulturii lui Napoleon, pe care, ca republican îndărătnic, îl uria. E adevărat că Chlopicki, generalul cel mai priceput, înspăimântându-se de ceia ce făcuseră, în insurecțiunea din Novembre, elevii școlii de cadeți din Varșovia, credea că s'ar putea ajunge la o înțelegere cu noul Țar, care, el, declară că n'are de pus, nici de primit condiții. E adevărat iarăși că, dacă mai toată armata polonă a autonomiei luă parte la luptă, *aceasta făcu să nu se mai apeleze la popor*, care rămase fără amestec în acest nou războiu pentru învierea Patriei. E adevărat, în sfârșit, că Adam Czartoryski, ca șef al Guvernului, după detronarea „regelui“ rusesc, era prea bătrân și usat, prea pacific și scolaric, iar acela care îndemna spre cele mai radicale soluții și

¹ La 1807 în Austria rămăneau 5.000.000 și în Prusia 2.000.000.

spre cea mai îndârjită rezistență, istoricul Ioachim Lelevel, eră prea tânăr și prea puțin experient. In sfârșit speranțele puse în Europa apuseană, asupra căreia, începând de la Paris, trecuse încă odată o modă revoluționară, se vor dovedi absolut zădarnice.

Rămânea un sfârșit frumos. Revoluția polonă va ști să-l aibă. Dembinski, Malakhowski, Ramorino vor rezista luni întregi regi-mentelor de fier aduse din Balcani de bătrânul Diebitsch și sforțărilor biruitorului asupra Persiei, Paschievici. Numai așa se va putea cuceri în sfârșit Varșovia, și cu aceasta Polonia întreagă va reîntra în ceia ce la Petersburg se putea considera ca „ordinea legală“, așa cum resulta din neclintitele tratate de la Viena¹.

Regimul lui Nicolae I-iu, care trebuia să facă Rusia slabă în-lăuntru, odioasă în afară, putea să înceapă.

¹ V. mai departe, p. 156 și urm.

III.

Regimul lui Nicolae I-iu.

Supt Alexandru I-iu, oricare ar fi fost slăbiciunile sale de caracter și revenirile, provocate de acestea, ale unei politice necentenit influențate, când de unii, când de alții, ceva din idealismul primitiv, din naștere, și din educația dată de Laharpe fiului mai mare al Țarului Pavel s'a păstrat totuși. Omul avea totuși un suflet nobil, și nu se poate uita că, atunci când, la Paris, represintanții orbiți ai unui partid ahtiat de putere-l întâmpinau, la 1814, cu cuvintele „Vă așteptam de mult“, el a răspuns: „Aș fi venit mai curând dacă n'aș fi fost oprit mai mult timp de vitejia soldaților d-voastră“. Când, la urmă, neizbutind în toate încercările lui, prin toate mijloacele și cu toate concursurile, — ca un om fatal ce a fost în adevăr —, el pleca, bolnav, în Rusia-de-Sud ca să caute o rază de soare pentru ziua agoniei lui, el pretindea că „a trăit și stă să moară ca un republican“.

Sfaturile misticelor din jurul său îl aduseseră a înjgheba pentru dominația și controlul Europei scăpate de „duhul-rău“ al Revoluției sentimentala frăție, romantica Treime a celor trei biruitori asupra lui Napoleon și, ca unul care adusesese în această luptă comună cele mai multe resurse ca și cea mai nezguduită hotărâre de a duce lucrul până la capăt, el ajunsese — cu toată puterea, mai reală, a lui Metternich, observatorul austriac al bunelor principii — presidentul ordinii de lucruri sănătoase și cuminti care se stabilise după atâtea frământări și sacrificii. Dacă adunările periodice ale Suveranilor pentru a chibzui mijloacele și condițiile intervențiilor militare contra Revoluției care mai scotea capul pe ici pe colo, s'au ținut pe pământ austriac, la

Troppau, la Laybach, la Verona, dacă, înlăturându-se ofertele rusești, trupe ale Impăratului Francisc au restabilit în Italia vechea stare de lucruri (iar în Spania, de voie, de nevoie, trupele franceze ale Restaurației), pe neclintirea asigurată a Impărației lui Alexandru se răzimbau toate situațiile și toate restituțiile.

De aceea Țarul s'a găsit foarte încurcat de acele tulburări revoluționare izbucnite în 1821 — după o lungă pregătire în Statele sale chiar — la hotarul său chiar, prin trecerea din Basarabia la Iași a beizadelei Alexandru Ipsilanti și a ajutătorilor săi, între cari încă un fiu de Fanariot și de Româncă, cneazul Gheorghe Cantacuzino, și unul și altul ofițeri ai armatei rusești. Tradițiile politice rusești din vremea Ecaterinei, continuate oarecum și supt Pavel, și chiar amintirile recente ale războiului în aceste Principate românești, care dăduse Imperiului Basarabia, ar fi cerut o intervenție, pe care, de alminterea, așa cum o așteptau Grecii și tovarășii lor tainici din Balcani, o reclamă sentimentul popular rusesc, care nu știa altceva decât datoria față de creștinătate, față de ortodoxie. Dar revoltații nu puteau fi susținuți — de și creștini și ortodocși — față de acel păgân, fie și dușman ereditar al Rusiei, care era Sultanul, căci aceasta ar fi însemnat ruperea unor îndatoriri formale, unui contract „sacru“, sfărâmarea bazei înseși pe care el, Alexandru, înțelesese a o da Europei.

Astfel, pe de o parte — căci cercurile de la Curte aveau încă politica lor proprie, ceia ce nu se va mai întâmpla supt un Nicolae I-iu —, Ipsilanti fusese încurajat, lăudat, susținut, de însăși Impărăteasa Elisabeta, buna femeie părăsită care era să vegheze asupra ultimelor clipe, așa de triste, din viața soțului ei, și atâtea ușurinți se acordau Eteriei de oficiali și neoficiali, iar, pe de alta, se repudia public această nouă revoluție, se ștergeau din controalele armatei rusești cei amestecați într'însa, se dădeau asigurări Austriei, care începea față de problema grecească un rol dublu, merit să întărească, prin succesul lui, influența ei în Europa.

Dar Turcii, obișnuiți ca Rusia să caute pretextele pentru a-i ataca, iar nu să o vadă răspingând prilejurile favorabile ce i se oferia, prinseră curaj: O sălbatecă prigonire se abătu, și cu ajutorul mulțimilor fanatice și fanatisate, asupra fruntașilor societății grecești, până la Patriarhul Grigorie, silit să demisioneze,

pentru a fi apoi înhățat și spânzurat în mijlocul serbătorilor Paștilor, iar presupusul său trup, aruncat de valuri cu simț politic, tocmai la Odesa, în fața celei mai înfloritoare colonii grecești din Imperiul Țarului, să se învrednicească de o pompoasă înmormântare demonstrativă. Mulțimea fremătă în toată Rusia înaintea acestei jigniri fără păreche adusă credinței și aceleia care stătea în fruntea Bisericilor drept-credincioase. Și, dată totuși Alexandru se mulțămia să recheme pe ambasadorul său din Constantinopol, comunicând de acuma cu Poarta numai prin represintantul Angliei, el se simți dator să proteste atunci când oștile otomane care trecură Dunărea pentru a zdrobi pe insurgenți la Drăgășani și la Sculeni, se arătară dispuse a rămânea, prefăcând astfel o simplă expediție de represiune într'o ocupație durabilă. Dar toate amenințătoarele observații făcute Divanului nu-și produsură, multă vreme, doritul efect, așa încât relațiile cu Turcii erau să fie reluate numai după moartea Țarului, în 1826, când se încheie, pentru a se lua hotărâri definitive în chestia organizării Serbiei și a reformelor de la noi, convenția de la Acherman.

Astfel Alexandru, *între alte falimente politice*, nu lăsa numai neresolvată chestia grecească, în care cuvântul cel d'întăiu ca și cel decisiv se așteptaseră de la dânsul, dar el făcea să treacă asupra Puterilor liberale din Apus, Anglia și Franța, mânate în luptă de entuziasmul filelenilor din societatea lor, un rol care fusese până atunci totdeauna al Rusiei. Și, orice s'ar face pe urmă, flota rusească participând și ea la blocusul hotărât contra flotei turco-egiptene pe coastele Moreii și câștigând alături cu vasele anglo-franceze, în 1827, biruința navală, neprevăzută, de la Navarino, această greșeală de la început nu va mai putea să se îndrepte, și pentru întâia oară o parte din populația creștină a Imperiului otoman va căpăta privilegii și, la urmă, o libertate deplină, nu ca o îndatorită a Împăratului de la Petersburg, ci ca o *creațiune europeană*, pregătindu-se astfel acel conflict între Statele Occidentului și Rusia care a fost, peste vre-o treizeci de ani, „războiul Crimeii“.

De la început, după ce înăbușise tulburările din Capitala sa, Nicolae se hotări să dea acestei armate frământate de nemulțămiri, acestei societăți care-și dădea samă de lipsurile și viciile

ei fără să întrevadă calea prin care ele s'ar putea îndrepta și leculi, ocupație într'o serie de expediții biruitoare, într'o neconținută fluturare cu izbândă a steagului împărătesc, ajuns un adevărat drapel național, la toate hotarele unde se aflau dușmani a căror înfrângere să pară asigurată.

Deocamdată, fără ca această societate să aibă preparația morală pe care o intenționa poate încă de atunci, el declară dirz că de acum înainte în fruntea Rusiei stă un „general de brigadă“. Pe când trupe rusești pătrundeau, din Caucazul anexat supt Pavel, în Persia, supt Pașchievici, pentru ca, după luarea Erivanului armenesc și a vechiului loc de întâlnire al caravanelor, Tebriz, să se îndrepte contra Teheranului, ceia ce dădu, la pacea de la Turmanciai, două provincii nouă Imperiului, în acest timp, față de Turci, siliți a iscăli convenția, pomenită mai sus, de la Acherman, se întrebuițau mijloacele tari, de mult lăsate în părăsire. Pentru ca totuși liberarea Greciei să nu fie o operă la care el să se fi împărtășit doar cu o a treia parte, Nicolae porunci, fără a fi cerut sfat în dreapta și în stânga, trecerea Prutului (1828). Principatele fiind astfel ocupate, se urmă cu atacul în adâncul Peninsulei Balcanice, până 'n apropierea imediată a Capitalei turcești, fără ca Diebitsch, comandantul suprem, să se preocupe prea mult de cetățile dunărene rămase în urmă. Tot odată, după cucerirea Armeniei persane, se dădea lui Pașchievici, lăsat pe un câmp de luptă care-i eră perfect cunoscut, sarcina de a pune mâna pe Armenia turcească, luând Erzerumul.

Dar intervenția stăruitoare a regelui Prusiei, printr'un trimes special — și poate că la spatele lui eră totuși și gelosia neîmpăcată a Austriei — sili pe „generalul de brigadă“ să încheie acel tratat din Adrianopol care-i dădea relativ prea puține avantagii și care, în orice cas, lăsa cauza Greciei în mâinile „Europei“. Ea eră astfel definitiv instalată, cu interesele ei economice și cu ideile ei apusene, în acest Orient, smuls de acum influenței exclusive a Rusiei pentru a fi cuprins și el în acel nou echilibru pe care-l fixaseră, cu atâta greutate, tratatele din Viena.

Nicolae I-ii eră s'o aple de acum neconținut înaintea sa. Și deocamdată, până s'o întâlnească în negociațiile de la Constantinopol pentru succesiunea turcească, *deschisă acum în folosul*

tuturora, el o găsi, ținând în mână armele revoltei, la Varșovia.

Emigrația polonă eră încă la începuturile ei și ea nu putea să încerce o mișcare revoluționară, pentru care-i lipsiau toate mijloacele de propagandă, de organizație și de bani. O pregătire a poporului polon, a acelor adânci mase care luptaseră așa de eroinic în 1792 pentru păstrarea rămășițelor patriei și pentru răsbunarea onoarei sale, nu se făcuse. Eră, din potrivă, vremea când profesori, publiciști părăsiau țara pentru a merge în străinătate și a respira acolo un aer de libertate, de care însă și mai încolo erau să fie lipsiți ai lor.

Dar revoluția din Iulie 1830 răsturnase în Franța regimul bourbonic pe care-l impusese la 1815 biruința finală a celor trei Soverani. Această schimbare părea să promită tuturor popoarelor apăsate înlăturarea consecințelor păgubitoare și dureroase ale tratatelor din Viena. Polonii, întreg tineretul și nu puțini din cei cari aparțineau generației mature, avură această impresie, care eră să se dovedească o frumoasă, dar pierzătoare ilusie.

Spiritul public eră pregătit, în Polonia rusească, pentru o schimbare doar prin conflictele care, supt Alexandru, represintat la Varșovia prin foarte binevoitorul său frate Marele-Duce Constantin, izbucniseră — d. ex. pe chestia divorțului — între Guvern și Adunare. Atâta n'ajungea însă ca să se prevadă o revoltă. Marele-Duce guvernator o aștepta mai puțin decât oricine. Cea mai bună dovadă că el fu surprins cu totul se află în zăbava de două luni pe care o puseră Rușii ca să-și aibă trupele pregătite pentru opera de represiune.

Nu e imposibil ca anumite îndemnuri să fi venit din Austria, unde mișcarea a fost favorisată până la sfârșit, ori din mica republică polonă autonomă din Cracovia, creată și ea prin acțele Congresului din 1814-5 pentru că vecinii nu se putuseră înțelege cu privire la marele și frumosul oraș.

Oricum, la 17 Novembre st. v., seara, cadetii școlii din Varșovia se ridică, supt comanda unui simplu sub-locotenent, care merge în căsărmile Rușilor să-și caute și cele d'intăiu cartușe. Constantin, atacat în palatul său, de o mică ceată, nu se opune. Și peste puțin armata întreagă iea partea rebelilor, urmând exemplul „decabriștilor“ militari din Petersburg, cu patru ani în urmă. Mulțimea aclama. Istorical Lelevel, om de cunoștinți în-

tinse și de cugetare adâncă, se puse imediat în fruntea radicalilor.

Un alt partid, al generalului Chlopicki, căruia i se dăduse comanda trupelor, încercă o împăcare cu Rușii. El fu înlăturat însă și se proclamă solemn coborîrea de pe tron a „regelui“ Nicolae. Supt conducerea îmbătrânitului visionar Adam Czartoryski, care trebuia să fie el regele național, se organiză un guvern.

Dar intervenția Europei nu se produse, Franța negăsindu-și în Ludovic-Filip, noul rege, decât un foarte prudent chibzuitor al posibilităților date. Generalii cari cutezară să iea asupra lor o astfel de situație, un Skrzynecki, un Dembinski, un Malachowski, se înțelegeau prea puțin între danșii. Când în fața lor răsări o adevărată oștire rusească, în frunte cu experientul Diebitsch, apoi, după ce acesta muri de holeră, cu biruitorul din Asia, Pașchievici — „Erivanschi“ după „Zabalcanschi“ —, se ajunse la catastrofa ce se putea prevedea. A doua oară Varșovia scăldată în sânge căzu, și un incendiu pustii cartiere întregi. Atunci s'a spus de comandantul rus triumfător vorba, rămasă apoi celebră: „Ordinea domnește în Varșovia“.

Nobilimea, risipită prin Apus, luase o prea mică parte la această mișcare. Ajutoarele de la Polonia din Austria și Prusia nu fuseseră îndestulătoare. Țerănimea, cum am spus, nu fusese frământată, și pentru a nu trebui să i se acorde noi drepturi — ele veniră apoi din mila Impăratului învingător —, și, de alminterea, se credea că ea nu e necesară, odată ce se dispunea de o destul de mare oștire, foarte bine organizată. Caracterul național, în ce privește și puterile și metodele, nu numai scopul, lipsi astfel prea mult revoluției din 1830-1.

Eră un succes al Țarului față de acea Europă pe care o ură din ce în ce mai mult. Spiritul care biruise pe baricadele din Paris fusese înăbușit la asediul Varșoviei. Orice influență a lui fu urmărită pretutindeni până la distrugerea totală. Inchidere de școli, prigonire a intelectualilor, supraveghere de orice clipă a tuturor suspecților, iată care au fost urmările imediate ale revoluției.

Un an după aceste evenimente însă, același spirit al Europei răsăria aiurea în calea ambițiilor și intereselor lui Nicolae I-ii. Egiptul lui Mehemed-Alî și Ibrahim, regenerat și condus de Fran-

cesi, se ridică împotriva vechilor tradiții otomane din Stambul și încă mai mult împotriva acelor încercări de modernizare, de europeanizare care, pornite de la Sultanul Mahmud, ar fi putut, întărind dinastia legitimă, să facă imposibilă o schimbare în Turcia.

Pe când oștile egiptene înaintară prin Asia Mică spre Constantinopol, Țarul crezu că poate profita. El înfățișă vecinului său musulman un tratat de garanție reciprocă, și el fu iscălit la Hunchiar-Schelesi, un chioșc din apropierea Capitalei, în Iunie 1833, deschizând Rușilor libera trecere, pentru „ajutor“ la orice întâmplare, prin Strâmtori.

Dar Europa opuse din nou o rezistență care nu se putea învinge cu niciun preț. În curând, sprijinit de Franța, de tot mai mult urâta Franță, Chedivul Egiptului, care păstrase Siria, reîncepu o luptă de la care aștepta cele mai mari rezultate. Anglia se grăbi a încheia o alianță europeană pentru garantarea noului Sultan Abdul-Megid, fiul lui Mahmud (1840), primind și pe Rusia ca și pe Puterile Centrale, Austria și Rusia, numai să se oprească progresele Egipteanului.

Dar *prin aceasta chiar Rusia scădea*: rolul pe care-l primia era numai acela al unuia din membrii acestei „Europe“ care-și anexă în acest chip ambițiile rusești în Orient. Iar, când Franța fu luată în tovarășie, „Convenția Strâmtorilor“, din Iulie 1841, nu însemna altceva decât înlăturarea solemnă și definitivă a privilegiilor pe care dibăcia diplomatiei rusești le putuse smulge, fie și numai de formă, cu zece ani în urmă.

De aici înainte gândul lui Nicolae I-*u* a fost numai acela de a se lua la o luptă decisivă cu această Europă, care-i stricase toate planurile, care-i împiedicase toate ambițiile, și de a o răpune, pentru ca, altfel decât fratele său, să fie domnitorul continentului european și arbitrul soartei lumii întregi. El se închipui pe sine ca apărătorul chemat, față de rătăcirile, de pretențiile și agresiunile revoluției, al spiritului celui bun, al adevăratei politice, al interesului de Stat celui mai fundamental și al celui mai sfânt drept monarhic.

Pentru aceasta el căută să-și câștige și puterile sufletești ale poporului său, acele puteri de care Alexandru, chiar temându-se de ele, nu ținuse prea multă socoteală, dar pe care acestălat Țar le simția crescând îndestul ca să poată fi întrebuițate cu folos.

Din succesul cel mare împotriva aceluia Napoleon, geniu mult timp nefînșat, care părea că resumă toată energia civilizațiilor apusene, a căror supremă măsură o dădea, a reieșit pentru cugetătorii și scriitorii ruși o extraordinară exaltare a persoanei, dar și a națiunii lor, ajunsă acum cea d'întăiu în ce privește mijloacele de acțiune militară și politică. Pe când Pușchin, în poemele lui de inspirație byroniană, Lermontov, în amărăciunea unei izolări de orgoliu și mai mare, Prometeu care, având stîncă și vulturul, nu avea și conștiința că a furat focul pentru frații săi oameni, se sterilisau în desprețul sau revolta egoismului lor fără frâu și fără margini, anti-sociali și predicatori de anti-socialitate, pe când o întregă școală călca pe urmele lor, fluturînd același steag de nimicnicie, care cu zimbet, care cu blăstăm, alții, cum e Ciadaiev, strigau că Rusia, „singuratecă pe lume, căreia nu i-a dat și nu i-a luat“ — observați acest mîndru: „și nu i-a luat“ — „nimic, nu i-a adaus încă nicio idee la comoara cugetării omenești“, are datoriat, dar și dreptul și — în părerea lui — și putința de a face această operă, îndată ce se va opri serios asupra adevăratei sale chemări, „dând astfel într'o zi soluție la toate chestiile intelectuale, morale, sociale, care se desbat în Europa“.

Acestea fură și părerile, nu numai ale unui cirac prost ca Șevirev, care căuta originea doctrinei lui Hegel în ceia ce i se părea lui adevărata cugetare rusească de la începutul evului mediu, dar și ale unui spirit critic — socotit a fi chiar cel d'întăiu —, Bielinski, în acea epocă din evoluția sa în care căuta să facă din literatură un instrument de radicală regenerare socială, pentru ca din această regenerare să iasă Rusia-nouă, în stare să dea omenirii ceia ce aceasta ar fi așteptînd de la dînsa. De aici, de la anatemele lui Cèrnișevschi, se ajunse apoi la doctrina unui mare și larg slavism, de inspirație și conducere rusească, întemeietor prin desfășurarea îndrăzneată a gândirii sale, prin revărsarea sentimentalității sale nouă și „sincere“ al unei lumi cu totul desrobite de aceia care, în haosul desbaterilor, polemicilor și revoluțiilor sterpe ale Apusului, se cufunda, pe încetul, dar sigur, în noapte. Tot mai mult spiritele erau dominate de un Chirievski, de un Homiacov, de un Acsacov.

Pentru ca o asemenea învățătură, care poate desechilibra prin spectacolul neapărat al zădărniceii sale — căci nici Rusia nu

putea fi ce doriau „slavofilii“, nici Europa nu erà de loc dispusă a o primi, pocăită și însetată de un nou crez, în această calitate, — pentru ca, zicem, o doctrină așa de orgolioasă să poată fi corectată, readusă la proporțiile cuvenite, ea trebuia cercată pe două pietre sigure: a desvoltării istorice—naționale și generale—și a realităților contemporane.

Dar aceasta era cu neputință.

După încercările din secolul al XVIII-lea ale lui Tatișcev, răspândite și în cercurile celor cu învățatură mai puțină, Caramzin dădu cea d'întâiu istorie deplină a Rusiei, pe care o aduse până în timpurile moderne. Ea n'a precedat și înrăurit mișcarea „națională“ de la 1812, ci a fost precedată și înrăurită de dânsa. Cartea, susținută și de compromițătorul Aracceev, avu un mare succes, când, la 1820, apăru primul volum. Și ea merita acest succes prin sânguința cu care se culesese informația, prin frumuseța unui stil care nu erà nici prea încărcat cu arhaisme, nici pornit oblu pe drumul inovațiilor, prin „maiestatea“ cuvenită genului.

Dar ea nu cuprindea decât lupte, anecdote politice, negocieri diplomatice, biografii și scene. Adevărata istorie a adevăratului popor ruse se lipsia.

Nu erau s'o deie nici alții pe urmă, din lumea harnică a erudiților, de la Ustrialov până la Soloviev, din ce în ce mai larg și mai amănunțit, într'o expunere pe care n'o mai pot stăpâni. Dacă o asemenea operă a fost încercată de un negustor din Siberia, care nici după aceea nu și-a părăsit meșteșugul, Polevoi, îi lipsia, în scrierea lui destul de întinsă, adevărata cunoaștere a subiectului și spiritul filosofic necesar. Iar o istorie universală după nevoile și pe înțelesul Rușilor n'a încercat-o nimeni. Cutare spirit distins din această epocă și-a pierdut vremea doar cu traducerea istoriei, pur pragmatice, fără interpretare și conclusii, a lui Weber.

O literatură de realități exista. Dar ea nu știa, cu Gogol, decât să expuie și să zimbească de milă când nu râdea, de plăcere, cu hohot. Cu aceiași obiectivitate care nu se impresionează și nu vrea să schimbe nimic în conștiința publică se înfățișează, cu mult talent, părți din trecutul rusesc în drama lui Alexie Tolstoi, pe când Ostrovschi se mulțamește a da bucăți desfăcute la în-

tâmplare din viața de toate zilele. O amărăciune nemărgenită se amestecă în icoanele din povestirile lui Necrasov, un îmbogățit pe căi dubioase, care a pornit de la cea mai absolută părăsire, de la cele mai scârboase împrejurări în care se poate câștiga un traiu miserabil.

Un *adevăr național sănătos* se putea culege dincolo de marginile acestei societăți de nobili sărăciți sau — ca Ivan Turgheniev, cel mai mare poet fără versuri al epocii, — „desrădăcinați“, de funcționari, mari și mici, purtând semnele, am zice: rușinoasele răni ale meșteșugului, de târgoveți fără orizont. Colțov încercase simple și duioase povestiri de la țară, dar poesia populară — foarte bogată în Rusia Mică — n'a putut aduce o reînnoire totală a cântecului și, în ce privește idilele și tragediile satelor, ele mai găsiră un interpret pastoral, liric în Turgheniev, când el debută cu „Amintirile unui vânător rus“.

Dar această inspirație se opri aici. Pe Turgheniev însuși ca și pe ceilalți scriitori de frunte ai epocii nu-i preocupa obiectivitatea, oricât de fragedă, de colorată, de plină de viață și mișcare, a vieții din sate, ci marile probleme contemporane și felul cum ele transformă sau diformează, cum ajută și distrug psihologia unor oameni represintativi, tipuri ale societății de sus, pornită cu orice preț să caute soluții dincolo de originalitatea națională, care, singură, întrebată serios și stăruitor, poate să le dea.

Și eră natural ca această literatură cu concluziile triste, când nu era și cu figuri ignobile, cu scene umilitoare pentru mândria națională, să nu se răspândească prea mult într'o lume care trăia și mai departe în vechiul ei patriarcalism, care eră străină de tot ce se frământă, mai mult fără folos pentru nație, în lumea rafinaților unei culturi contemporane cari nu putuseră găsi, cu toată inteligența și înzestrarea lor, rațiunea de a fi pentru dânșii înșiși ca și pentru poporul din care făceau parte.

Atunci oficialitatea, care, de fapt, se resuma în Țar, a căutat să ieie din toată activitatea spirituală a epocii ceea ce-i putea fi ei de folos, creând astfel prin școli, prin societăți provinciale de istorie și arheologie, prin biblioteci un mediu cultural prielnic dezvoltării și împuternicirii „patriotismului oficial“, „naționa-

lismului“ militarilor și al șefilor de birou, cari de fapt aveau în mâinile lor Rusia.

De la numirea ca ministru de Justiție a lui Uvarov, de la încurajarea unor reviste ca „Albina Nordului“, redactată de Gretsck, German de origine, de Bulgarin, mai mult polon, și de acel Sencovschi, de aceeași origine, până la sfârșitul Domniei de treizeci de ani a lui Nicolae, acest mediu îl formează Țarul, și el se gătește și astfel a da marea luptă distrugătoare „Europei“, pe care o urăște în Constituțiile, în Parlamentele, în ziarele, în cărțile ei libere, de și o imită perfect, cu o strălucire mare, în modele și obiceiurile ei de societate, în creațiunile și fundațiunile ei de ordine materială.

La 1846 Polonii pregăteau o insurecție generală contra tuturor celor trei Guverne care dețineau fragmentele patriei lor. Data aceasta, „Europa“ lucrase cu folos prin membrii emigrației polone, cari desăvârșiseră o admirabilă organizație secretă, din ce în ce mai îndrăzneată, dispunând de mari mijloace bănești, strânse prin devotata siguranță a unor femei idealiste. Dar poliția prusiană arestă pe unul din principalii șefi, pe ucenicul lui Mazzini, Mirosławski, și tot proiectul fu dat pe față.

Totuși lovitura izbăvitoare se prepară și mai departe în Galizia. Republica din Cracovia trebuia să ieie inițiativa și să formeze centrul și sprijinul revoluției. De fapt, trupele austriece chemate aici supt Collin fură izgonite, și iluzii mari putură fi hrănite câtăva vreme. În comitetul de conducere, care trebuia să cuprindă mandatarii ai tuturor provinciilor Poloniei împărțite se întâlnește și un delegat rus. Dar administrația austriacă, în dorința, mărturisită de arhiducele guvernator, Ferdinand de Este, de „a nu compromite trupa“, ațîța contra nobililor proprietari de pământ cari erau în fruntea agidatorilor pe țerani, și se ajunse la acea îngrozitoare măcelărie în masă, cu femei, cu copii, care procedă cu puțin înăbușirea mișcării din Cracovia însăși și desființarea imediată a Republicei.

Între trupele care întrară în oraș erau și cele rusești — de și Cracovia și teritoriul ei fură lăsate în sama Austriei —, pe când Prusienii se mulțămiau să apară la graniță pentru a primi și a face să dispară pe insurgenți. Când soarta nenorocitei Republici fu pecetluită, în ciuda protestului Angliei și Franței, Nicolae eră

bucuros că dă o nouă lovitură Puterilor prietene ale neliniștii și răsturnărilor.

Mulți Poloni trecură în Ungaria revoltată ia 1848 contra Casei de Austria, și Bem fu, câtva timp, chiar șeful suprem al oștilor maghiare. Țarul Nicolae întrebuintă răsturnarea la București a lui Vodă-Bibescu pentru a cere intervenția Turciei suzerane și făcu ca ostașii Rusiei protectoare să înceapă la Dunăre o ocupație care ținu mai mulți ani de zile. Și, din principatul muntean „pacificat”, regimentele imperiale trecură în Ardeal și Ungaria pentru ca să aducă în curând, prin capitularea de la Șiria (Világos), sfârșitul acesteilalte revoluții. Polonii trecură în Turcia, unde Bem ajunse Murad-Pașa, iar Czajkowski Sadic-Pașa.

Franța, tulburată mult timp după urma revoluției care sfărâ-mase tronul lui Ludovic-Filip, Anglia, care continuă să represinte o tradiție liberală fixată, scutită de asemenea convulsii, nu se opuseseră operei îndeplinite de Ruși la noi și în Ardeal. Țarul crezu că poate încerca și mai mult, și, neglijând rezistența posibilă a noului Napoleon care printr'o lovitură de Stat pusese stăpânire pe poporul frances, el își închipui că poate să încerce chiar a sondă Anglia prin ambasadorul ei la Petersburg cu privire la împărțirea eredității „omului bolnav”, Turcia.

Anglia refuză, dar Austria, în ambiția ei nouă, dădu prilejul mult timp așteptat.

Văzând prin atitudinea Vienei înseși, în 1848, cât de solidă e loialitatea și soliditatea elementului german, învățând printr'o revoluție încheiată cu spânzurători și exiluri care sunt sentimen-tele Ungurilor și înțelegând, în sfârșit, prin scenele, contemporane, din Praga ce vreau Slavii din Boemia — fără a mai pomeni de așa de recenta experiență cu Polonii —, Monarhia socoti că se poate răzima, alături de bunii Români totdeauna supuși, auxiliari fără pretenții în zilele revoluției ungurești, pe Iugo-Slavi. Și urmașul lui Metternich, căzut atunci la 1848, se gândi că o lovitură de maestru ar fi să se lărgească această basă ali-pindu-se frații acestor Slavi-de-Sud cari se aflau în Imperiul otoman: Sârbi, Bosnieci, Herțegovineni, etc. Și, ca un început, pentru a răpi Rusiei prestigiul atotputerniciei față de Sultan, un

adiutant al lui Francisc-Iosif merse la Constantinopol să interzică înaintarea în Muntenegru a trupelor lui Omer-Paşa.

Resultatul fu atins. Dar aceasta impunea Țarului datoria de a-l contrabalansa printr'o și mai mare dovadă de putere. Prințul Mencicov, adiutant imperial, merse deci la rândul său în Capitala turcească pentru a cere, în formele cele mai necruțătoare și în limbagiul cel mai brutal, concesiile și mai mari, care să nu poată fi întrecute. Eră vorba, în adevăr, de protecția, „conform tratatelor“, a tuturor supușilor de lege „greco-slavonă“ ai Sultanului.

Acesta ar fi cedat, dacă Europa n'ar fi apărut încă odată în fața acestui Impărat „asiatic“, ale cărui metode, mai ales față de Poloni, îl făcuseră execrat în țerile Apusului. Incurajați de Anglia, apoi și de Franța napoleoniană, Turcii, contra tuturor prevederilor, resistară. Mencicov, care se suise demonstrativ pe corabie, fu lăsat să plece.

Aceasta însemna războiul, și, în adevăr, Rușii trecură din nou Prutul. Peste puțin, cu toate silințele mediatoare ale Vienei, Anglia, Franța, care fusese ofensată amintindu-i-se anul 1812, erau alături de Turcia.

Acuma nu mai eră pentru Nicolae I-iu, ca în 1828, un războiu moștenit și aparținând oficialității singure. El trebuia și a putut să apară ca războiul unei societăți, al unei lumi întregi contra alteia, o veche rivală, cu principii contrare și direcție opusă. Rusia, învingătoare, ar fi dominat continentul, și poporul rusec, cel de sus, cu ilnșiile pe care le cunoaștem, ar fi dat „soluțiile“ pe care le ținea în rezervă pentru umanitatea întreagă.

Dibacea intervenire amicală a Austriei în folosul Turciei, aducând ocuparea neutrală a Principatelor, răpi Rușilor un câmp de luptă așa de bine cunoscut, iar Francesilor sprijinul unui popor adânc umilit de politica rusească, și care-i doria. Holera opri o expediție prin Dobrogea. Se căută atunci, de nevoie — aliații neputând, apoi, nici decide războiul printr'un succes naval în Marea Baltică, nici debarca la Kronstad, în fața Capitalei Țarului — un câmp de luptă în acea Crimeie care și altă dată fusese făgăduită Turcilor.

Aici, în aproape doi ani, cu toată admirabila rezistență a Rușilor, cari prefăcuseră coastele peninsulei într'un savant sistem de

fortificații, s'au adus pe rând pentru a le topi în foc toate elementele militare, toate resursele economice ale Imperiului.

Și societatea rusească, foarte călduroasă la început față de un nou războiu, nu arată, ca oricând e numai o pregătire oficială, iar nu o robustă conștiință națională, decât puțină dispoziție de a înțelege nevoile și durerile unei înfrângeri. Incetul pe incetul, izolat în Europa, părăsit de Rusia, amenințat de Austria, care se lăuda cu nerecunoștința ei, Țarul se simți străin în mijlocul alor săi chiar. În mijlocul iernii el ieși bolnav, fără mantă, să inspecteze trupele, înlăturând sfaturile medicului său.

El se sinucise astfel (1855), dar odată cu moartea lui un regim, și nu, ca supt Alexandru o simplă bunăvoință personală, dăduse faliment.

IV.

Soluții zădărnice supt Alexandru al II-lea. — Desvoltarea sufletului polon.

În războiul Crimeii, Rusia lui Nicolae I-iu pusese toate mijloacele ei militare, toată vloga ei economică, toată energia ei morală, — întru cât ea nu era imobilizată în sufletele nemulțămiiților sau risipită împreună cu pibegii de-a lungul Europei occidentale. Capitalul ei întreg fusese pus în această întreprindere, care trebuia sa fie mîntuitoare. Și un desastru deplin, absolut, iremediabil răsplătise în chipul cel mai crud aceste sforțări.

Imperiul pierdea, nu numai dreptul de a se amesteca de acum înainte în afacerile Turciei, trecută acum, ca mare Putere cu situație de paritate supt scutul rivalei biruitoare a Rusiei, Europa, dar și acela de a controla, ca „protector“, prin consulii săi viața Principatelor dunărene. Rusia eră izgonită din Marea Neagră, flota ei de războiu trebuind să mucezească în porturile cu alăta trudă și cheltuială ridicate și care erau să rămâie fără întrebuințare. Nu numai că i se luau gurile Dunării, smulse pe cale de amenințătoare negociații Sultanului cu treizeci de ani în urmă, pentru a se da întâiu Moldovei, apoi, după obiecțiunile presintate de Poartă, Statului suzeran însuși, dar prin retrocedarea Basarabiei-de-jos — județele Cahul, Bolgrad și Ismail — ea nu mai era îngăduită să aibă măcar calitatea de riverană a acestui fluviu, din Comisiunea Europeană a căruia trebuia să fie înlăturată. Părăsindu-se cuceririle din Asia, unde abia se luase Carsul, ceia ce pregătise sufletele rănite pentru discuții de pace, nu se căpăta nicăiri o compensație. Dar, mai presus de toate, această nouă Europă, desvoltată din tovarășia de echilibru și solidaritate încheiată la tratatele din Viena, răpia monarhiei rusești, care

atâta vreme avuse un glas hotărâtor în toate afacerile continentului, o situație care-i făcuse atâția dușmani și atâția invidioși.

Oricât de mult s'ar fi ridicat Imperiul învins, puțin după încheierea păcii, prin fatalele disensiuni — și în chestia Orientului — între învingătorii săi, oricât de mare ar fi fost situația care i se putea creă între aceste discordii, căutându-i-se alianța chiar și pe baza unui nou program de împărțire a provinciilor turcești, oricât de apropiat — peste mai puțin de cinsprezece ani — eră să fie momentul când, înaintea Franciei napoleoniene, nu biruite numai, ci cu adevărat și în cel mai tragic chip zdrobite, eră să se declare că prescripțiile fără caracter teritorial ale tratatului din 1856 nu mai angajează Rusia, trebuia ceva, fără zăbavă pentru a trezi voința de viață, puterea de muncă, aptitudinea de a spera și de a pregăti alte vremuri.

Dacă împrejurările ar fi fost că acelea când Petru-cel-Mare putea să decreteze convertirea imediată, fără reserve, la occidentalismul salvator ori ca acelea, mai apropiate, când Turcia secolului al XVIII-lea, bătută și de Ruși și de Austrieci, își lua, începând cu Selim al III-lea, hotărârea de a imita credincios formele de traiu ale celor ce se dovediseră poate din acest motiv cei mai puternici, lucrul ar fi mers mai ușor. O nouă eră de reforme copiate asupra legilor și așezămintelor acestei Europe care învinsese ar fi început, făgăduind multe și mari lucruri, dar dând măcar pentru moment ce eră mai neapărat: liniștirea conștiințelor și refacerea voințelor.

Am văzut însă că Apusul eră considerat ca decăzut, ca infectat, putred, menit peirii, trăind numai din rămășițele a ceea ce fusese odată credințe și convingeri, bunăvoință și devotamente. Se urmă și mai departe pe acest ton, de oficialii cari erau de părerea fostului Țar când scria pe un act, în fața cuvântului *progres*: „progrès, progres; ce progres?, să se suprimă acest cuvânt din limbajul oficial“, ca și de exilații cari, ca odinioară Rostopciu, credeau că ar avea dreptul de-a afurisi cultura occidentală care-i formase întâiu acasă și-i primia acum în străinătate, și, în sfârșit, de publiciștii din patrie, cari expuneau păreri ca acestea: „Națiunile din Vest, înlănțuite de tradițiile lor feudale și de prejudecățile de castă“, nu mai pot îndeplini nimic.

Rămânea atunci un singur mijloc de scăpare: să se caute o

clasă nouă pentru ca vădita aplecare spre bine și pornirea spre reforme a unui Împărat încă tânăr și de o totală inexperiență, pe care n'o putea înlocui măcar o inteligență mai vie sau o capacitate deosebită în adaptare, să poată face în folosul ei acea operă de reforme care ar fi pus-o pe picioare azi pentru ca, mâne, să poată fi și scoasă în luptă.

Aristocrația era așa cum o zugrăvia literatura cea nouă a lui Tolstoi, cu exactitate și cu indiferență, ca o clasă sfârșită, fără ca măcar să se arunce asupra-i acel zăbranic de poezie cu care așa de meșter știa Turgheniev să înfășure, să drapeze și cele mai urâte din miseriile naționale. Acești proprietari de șerbi, cari-și păstrau robii de la țară și când treceau la Paris, la Londra ca să condamne o întreagă alcătuire socială, un sistem național întreg, nu se lăsară convinși a restitui libertatea acelor cari o pierduseră prin ucazurile de usurpație de la sfârșitul veacului al XVI-lea și de la începutul celui al XVII-lea. Doar, în prevederea unor măsuri oficiale care nu se știa de erau să cuprindă despăgubiri, s'au arătat acele dorinți, răpede aprobate și, date ca exemplu de Alexandru al II-lea, din partea guberniilor de către Occident: Chiev, Volinia, Podolia. Guvernul a trebuit totuși la urmă să ieie lucrul asupra sa, creând comitate locale și un comitet superior, o comisiune, silind pe cei 1.336 de proprietari chemați la sfat în 46 de comisiuni să arăte limpede cum își consideră dreptul și cu ce preț ar consimți să se desfacă de dânsul.

Negustorimea nu constituia o burghesie fiindcă-i lipsia iubirea pentru chemarea ei și simțul pentru valoarea națională a faptei ce îndeplinește. Bulgarin a descris bine pe acești harnici oameni de treabă, cari n'aveau nicio dorință mai mare decât aceia de a vedea că fiii lor nu-i urmează la teighea, oricare ar fi biroul unde s'ar rătăci pentru lene și decădere materială și morală urmașii lor. Câtă deosebire între acești bieți oameni cari, simțindu-se desprețuiți, ajung ei singuri să nu se mai poată prețui, și între admirabila burghesie franceză care a putut ajunge printr'o revoluție la hegemonia ei de un secol pentru că de-a lungul atâtor alte secole rămăsese neclintită la datoria ei socială!

Cinovnicii? Dar erau oameni mai detestați în toată Rusia decât acești autori ai tuturor hrăpirilor și vânători ai tuturor favorurilor, cărora li se atribuia întreaga răspundere a nenoro-

cirilor ce se abătuseră asupra Rusiei administrate de dînșii pentru scopurile cele mai răspicat personale?!

S'a spus că în acest timp literatura a jucat, în lipsa altor factori, un rol foarte mare. E adevărat că Rusia a dat încă o bucată de vreme scriitori mari, nu numai raportați la țara și nația lor, ci la întreaga lume culturală. Cel mai puternic roman istoric al epocii e de sigur „Războiu și pace“ al contelui Leon Tolstoi, și Dostoievski a lăsat pagini care au zguduit și înduioșat marele public european.

Dar cel d'întăiu nu pronunță nicio sentință și nu arată nicio direcție în cea d'întăiu fasă a dezvoltării sale. El fixează tipuri, nesfârșite tipuri, în care gâlgăie viața și care se mișcă, fără ce numim nou „artă“, numai prin intensitatea puterii creatoare din care au pornit. Dar el lasă ca realitatea să se prețuiască însăși pe sine, și, dacă această prețuire poate fi osânda, nu e vina lui. Așa sunt, așa-i presintă; nu li detrage și nu li adauge nimic, ci-i lasă a fi cunoscuți numai în toată adâncimea tainelor lor sufletești. Iar cellalt, fiul de medic, osânditul la spânzurătoare din 1849, întemnițatul în Siberia, locuitorul, timp de mai mulți ani, al „Casei celor morți“, bolnavul zguduit de crizele nervilor săi infirmi, răspândește asupra tuturor: bun și rău, blând și aspru, curat și pătat de sânge, aceiași compătimire la care crede că orice om are dreptul, dacă n'a păcătuit sau dacă a ispășit — și care e acela care să nu între 'n una din aceste două categorii!

Oricum, acești expatriați, acești izolați prin propria lor voință, aceste naturi hamletice care nu-și pot afla echilibrul nu sunt în stare a servi, nici prin scrisese lor, cu atât mai puțin printr'o faptă de care nu sunt capabili, la marea operă de purificare și reconstituire, care nu putea zăbovi. Și când se gândesc la lucrurile nouă ce ar trebui să fie, ele se găsesc așa de departe, așa de sus, încât orice încercare de a le găsi în lumea teoriei pure ar însemna părăsirea unui punct de sprijin fără a găsi altul și fără a se putea întoarce măcar la cel d'întăiu. Cu ei se poate sări în anarhie, dar nu se poate păși spre o nouă ordine. Felul cum s'a înțeles de mulțimi astăzi crezul „creștin“ curat al lui Tolstoi, care nu vrea să lase omului decât ceia ce nu s'a cucerit prin netăgăduitul progres material al timpurilor, e cea mai bună dovadă că s'a exagerat rolul acestei literaturi în acțiunea sănătoasă și în adevăr profitabilă asupra societății.

Rămânea sa se „libereze“ țăranii, cei 20 de milioane ai Co-roanei, cei 21 de milioane ai proprietarilor, cei 4.700.000 ai întreprinderilor industriale și altor așezăminte, cei 1.400.000 de la curțile domnilor lor.

Ei înșii n'o ceruseră : nici prin graiu, nici prin scris, nici prin vre-o faptă revoluționară, mișcări țărești având să izbucnească numai după reformă, în acele părți ale Cazanului, unde, din veac în veac, revolta eră un obicei și părea o datorie. Cei cari o ceruseră pentru ei nu erau și aceia cari puteau oferi un sacrificiu complet. Se ajunsese astfel, și în ce privește viitoarea situație materială a satelor, la un compromis.

Ucazul din 19 Februar 1861 declara pe toți țăranii oameni liberi, li recunoștea și proprietatea curții, li atribuia permanent o anume întindere de pământ pe care o puteau și răscumpăra definitiv. El crea în acest scop pentru comune, pentru obștile *mirului*, un credit special. Se înlătura în același timp poliția din judecată, se deschideau porțile deosebitelor instanțe, de la „judecătoria de pace“ la „adunarea de judecători“ pentru apeluri, la „palatele de justiție“, la Senatul de odinioară prefăcut în Curte de Casație; se instituiău jurații. În sfârșit pentru a se avea un decalog complet de viață modernă, care să n'aibă nimic de invidiat Apusului, răul inspirator, se creau pentru gospodăria districtelor și guberniilor zemstvo-uri de două grade, — acele adunări, prea adesea fără practica afacerilor publice, fără simțul realităților și fără părăsirea intereselor personale din care, dăunăzi, un Lvov, lucrând mult asupra lor, a crezut că poate face marele instrument de regenerare a patriei sale.

Și totuși anii trecură fără a se produce rezultateie așteptate, fără a se putea însemna măcar o parte din ele, — Rusia rămânând și de acum înainte ce fusese.

Nu din lipsa unor libertăți politice mai mari — se vorbea de „State generale“, de o *dună* a Imperiului, după tradiții medievale. Nici din cauza unei inferiorități de rasă, care, din potrivă, e foarte inteligentă și doritoare de-a afla lucruri nouă și de a le pune în practică. Nu măcar din lipsa de interes a claselor culte, care, dacă n'au dat poporului altă literatură decât cărțile religioase ale oficialității și cele anti-religioase, *științifice*, ale dușmanilor ei, a întemeiat biblioteci, a împărțit broșuri și ziare, ba

a mers până acolo încât „poporanistii“, desfăcându-se din blocul socialist, au îmbrăcat cojocul pentru a merge în sate, a locui în ele, făcând dintr'o admirabilă inițiativă școli primare, dispensarii, spitale, stând alături de omul din popor pentru a-l învăța meșteșuguri sau măcar o mai bună gospodărie a casei sale.

Numai cât o clasă socială nu se poate pregăti în clipă pentru un rol pe care niciodată nu se gândise să-l joace, cum nici alții nu se gândiseră a i-l oferi. Când Petru-cel-Mare a introdus formele lui occidentale, care din ele înseși nu puteau da nimic decât o administrație pentru cârmuire, dar și pentru demoralizare, și o armată pentru victorie, dar și pentru înfrângere, el a distrus vechile datini care nu-și încheiaseră rolul în dezvoltarea popoului rusesc și care cuprindeau germenii capabili de a încolți și de a rodi. Ceia ce s'a acordat în schimb a cuprins pe săteni în margini nouă de activitate, dar nu li-a putut dărui și puterea — care, de altfel, nu se dăruiește niciodată — pentru a umplea înseși aceste margini. Lăsați în singura grijă a unui cler tot așa de formalist în chemarea sa ca și acea administrație de împrumut a „cinovnicocrației“, ei nu putuseră trage nici de aici aierul liber necesar vieții lor, și astfel, când, într'un târziu, lumea de sus alergă către dânșii, cerându-li mântuirea, cu o încredere potrivită numărului acestor luptători pentru ziua de mâine, ea rămase uimită constatând paralisia acelor cari multă vreme nu fuseseră nici îndemnați, nici lăsați măcar să umble.

Toate lipsurile s'ar fi putut compensa dacă ar fi fost măcar una din acele mari comotțiuni revoluționare, care, când zguduie prin puterea unei nevoi naționale, sufletești, nu a unei nevoi sociale, pur materiale, pot înoui o societate și până în cele mai adânci strate ale ei.

Aceasta s'a întâmplat însă în Polonia, — și ea, totuși, odinioară un pământ clasic de șerbie și rămasă cu vechii ei robi și când ei dăduseră așa de frumoase pagini mișcării pentru libertate, după a doua împărțire a regatului.

Și aici fusese însă, odată cu trecerea de jumătate a veacului, o tendință ca acea din Rusia, care îndrepta, în domeniul cugetării, către filosofia pozitivistă a lui Auguste Comte, către științele naturale și aplicate, către tehnica industrială și între-

prinderea modernă. Dar, pe când dincolo, la Ruși, aceasta a provocat adăugirea pe lângă funcționarii, diplomații, generalii germani—un Zimmermann, un Kaufmann, un Haymann, un Krüdener, un Totleben, un Annenkof, un Gerstenzweig, un Berg, un Witte, etc., fără a pomeni mulțimea baronilor baltici și numele germane din știință — a unei mari burghesii străine, oricum a unor capitaluri și a unei conduceri venite de peste graniță, schimbând caracterul marilor centre orășenești și al regiunilor miniere (ca la Don), în Polonia „societatea de agricultură“ eră să organizeze comemorații naționale, cu portretele vechilor eroi, să ceară Țarului o Constituție, să stârnească mișcări de stradă, să ducă, în sfârșit, la o nouă revoluție.

Ea și izbucni, cu toate încercările lui Alexandru al II-lea, care nu putea așa de ușor să fie într'un loc „liberatorul“, iar în altul calăul, de a potoli lucrurile prin acordarea unui fel de zemstve polone, încununată cu un Consiliu de Stat, și cu toată schimbarea guvernatorilor, între cari fiul de Frances Lambert și Marele-Duce Constantin Nicolaievici, la 1863.

Cu treizeci de ani în urmă insurecțiunea întrebuintase o armată care de atunci fusese total desființată de răsbunătoarele măsuri ale Țarului Nicolae. Alte mijloace trebuiau întrebuintate acum. Organisorii crezură cu dreptate că a organiza trupe populare pentru a le opune unei vechi oștiri este a da nației câteva zile de glorie nouă, dar pe urmă o răpede catastrofă. Ei preferară să introducă războiul de *guerillas*, al micilor cete ascunse în păduri, dosite prin sate și castele, răsărind într'un colț când erau gonite din altul și înfățișând și avantajul că prin acest fel de luptă niciun om în stare a purta armele nu se putea sustrage de la datoria de a-și căuta tovarășii în mijlocul primejdiei. Femeile, cu clasicul lor entusiasm pentru țară și neam, erau acolo pentru a se aminti la nevoie zăbavnicilor o sfântă și inevitabilă datorie.

Astfel se atinse și ținta — principală — de a se crea curente de opinie publică în Apus, înduișat de repetarea, neconținută, a unor așa de mari și de nobile jertfe. Se ajunsese la o intervenție a „Europei“, în care eră, firește, și Anglia și Franța, dar eră, de prisos, Austria și nu eră cum, cum se și aștepta, Rusia. Țarul exasperat, trecu peste această notă, și, când ultimele forțe periră

la zidul execuțiilor sau fură aruncate peste granițe, Polonia reveni la situația ei de odinioară.

Dar sufletul ei, după această solidaritate în cea mai necruțătoare jertfă, eră altul. Aceasta s'a putut vedea în viața ulterioară a oricărei clase sociale și mai ales în curagioasa hotărîre a femeilor de a suplini pe bărbații, cari lipsiau, în marea operă a muncii reparatoare pentru refacerea unei țeri ruinate. Romaniera Orszewska a înfățișat nu odată asemenea tipuri care impun tot respectul și adversarilor. Și, în sfârșit, din aceste noi suferințe a ieșit comunicația duhovnicească de fiecare zi a marelui scriitor Krászewski, neconținut în ascultarea emoțiilor poporului său, și admirabila operă de înviere istorică prin care Sienkiewicz s'a făcut nemuritor, afirmând înaintea lumii puterea creatoare în domeniul spiritului a Poloniei sale martire. O legiune întregă de neobosiți cercetători, care, ce e drept, n'a dat niciun istoric de superioară valoare, lumină răbdător până în cele mai ascunse din cutele adevărului acel trecut național care aici eră o înbărbătare, pe când Rușii vedeau pe al lor mai adesea ca pe o lungă epocă de întunec și robie, ca însuși sprijinul de căpetenie al unui regim odios și nefast.

Față de nesuccesul măsurii de la care se așteptau toate minunile, oficialitatea rusească trebui să caute alte mijloace pentru a da unei societăți tulburate orientare și direcție. Se reveni la tradiția războaielor contra Turcilor, pentru ortodoxie, pentru frații slavi din Balcani, pentru libertatea omenească.

Alexandru al II-lea însuși, care-și amintia numai prea bine suferințele războiului Crimeii, nu eră dispus, cu toată dorința lui de a șterge urmele unui tratat rușinos — și el voiă să recapete, odată cu influența în Balcani, cu conducerea neamului pravoslavnic și cu presidarea vieții Slavilor de Sud, întoarcerea Imperiului la hotarele anterioare păcii din 1856 — să încerce o nouă aventură orientală. Sufletește chiar el nu sămăna, cu „generalul de brigadă“ care fusese tatăl său, și în ultimii ani firea sa melancolică fusese atinsă de lipsa totală a popularității, pe care o căutase și pe care, pentru calitățile lui personale, de vigoare, de frumuseță, de familiaritate spontanee și spirituală, Nicolae I-ii o avuse.

Dar erau Marii-Duci cari voiau reluarea firului mai vechii politice care adusese Rusiei glorie și provincii. Nicolae, fratele Țarului, visa un rol asămănător cu acela pe care și-l alesese părintele al cărui nume-l purta, Erau generali doritori de distincție. Eră o întreagă diplomatie, ale cărui amintiri de la Panin la Nesselrode și de la Nesselrode la noul conducător al politicii externe a Imperiului, Alexandru Gorceacov, erau în acest domeniu oriental, deschis prin slăbiciunea apărării sale asaltului tuturor ambițiilor. Eră și o presă setoasă de alte subiecte decât ale mucedei vieți de toate zilele, și în fruntea ei prin influență stătea, după Chireiev și frații Acsacov, un Catcov, cu „Gazeta de Moscova“. Eră o literatură care și în versurile lui Tincev și Maicov, poeți ai unei ere nouă, proclama vechile idealuri bizantine. Eră un cler care amintia la ocazie că, orice ar crede Guvernul, conștiința Bisericii ortodoxe reclamă o intervenție armată când creștinătatea suferă de sila Musulmanilor. Eră o întreagă opinie publică, acum desgustată de reforme, care căuta diversiuni în altă parte.

Se adause apoi pretextul pe care, douăzeci de ani după vechile planuri iugoslave, îl dăduse Austria, acum o Austro-Ungarie. Francisc-Iosif I-ii, în căutarea elementului național pe care să se sprijine, făcu o călătorie dalmatină, cu serbări mari la Cattaro, în prezența prințului Muntenegrului și a delegatulul Domnului român, dar cu exclusiunea cneazului, disgrățiat, al Serbiei, și se înfățișă cu acest prilej ca *adevăratul* Impărat al Orientului. Nu prea mult după aceia izbucni răscoală creștinilor din Bosnia și Herțegovina, și e sigur că îndemn și arme li veniau de la Guvernul Dalmației, în același timp când Cancelariul Andrassy își prezintă planurile de reforme pacifitoare.

În cărți de revelații se denunța ambiția rusească, gata să trezească din nou focul în Balcani. De fapt, nu lipsia la Constantinopol cine să primească așa cum trebuia desfiderea austriacă. Provocator, insolent, hotărât a duce lucrurile până la capăt, ambasadorul Țarului în Turcia, generalul Ignatiev, manevră în așa fel, încât Turcii, cari încercaseră a scăpa de amestecul străin dând o Constituție tuturor locuitorilor Imperiului fără deosebire de religie și nație, ajunseră la un desperat refus față de toate încercările de a-i fericii prin proiecte diplomatice. Oștile de mult strânse în Basarabia trecură, astfel, Prutul, în April 1877.

Se știe ce s'a întâmplat. Armata nu eră pregătită; conducerea se dovedi, de la început chiar, insuficientă. Veni un moment când o parte însemnată din armata rusească fu reținută, cu cele mai grele amenințări pentru soarta întregului războiu, la Plevna lui Osman-Pașa. După câteva insuccese panica se puse în mijlocul unor trupe cărora li lipsia prea mult știința și conștiința scopului pentru care se luptă. Trebui să se ceară ajutorul românesc, să se profite de mișcările Muntenegrenilor și Sârbilor, reveniți la luptă.

Cu greu ajunse, peste o iarnă teribilă, Marele-Duce Nicolae la Adrianopol. Intrarea în chiar Capitala Imperiului Otoman, interzisă odată părintelui său, nu și-o putu face însă: corăbiile engleze apărură înaintea Constantinopolei. Apoi Rusia lui Bismarck, pe care Rusia o lăsase să biruie pe Francesi și să creeze un atotputernic Imperiu național, pretinse ca tratatul încheiat la Santo-Stefano să fie adus, la Berlinul său, înaintea acelei „Europe“ care pretindea și acum că are singură dreptul de a iscăli socoteli definitive. În al treilea rând, Austria, exploatând, până la marginile unui conflict, nemulțămirea noastră cu aliații cari ni impuneau părăsirea județelor din Basarabia-de jos, căuta să-și asigure tot mai mult situația în Bosnia și Herțegovina, căpătate fără luptă. Și să nu mai pomenim „desilusia“ cu creștinii de la Dunăre și din Balcani: protestarea României contra schimbului de pământuri ce i se oferia, nemulțămirea Serbiei înlăturată de la hegemonia slavă și desbrăcată de drepturile sale asupra teritoriilor de peste Drin, nerecunoștința, răpede manifestată, a unei Bulgarii create în margini inadmisibile, pe care trebui să le părăsească.

Războiul nu făcu deci decât să înrăiască și mai mult sufletele, să le facă nervoase și gata pentru orice agitație.

Rândul nihilistilor venise.

Tipul nihilistului care nu prevede și nu pregătește nimic dincolo de acțiunea lui nimicitoare, dar căruia această acțiune singură-i ajunge fiindcă-l răsbună și-l mângâie, fiindcă deschide calea puterilor mari ale istoriei, care de aici înainte vor lucra de la sine, se găsește încă în operele lui Turgheniev, în Bazarov și în alte personaje din „Părinți și copii“, din „Fum“. Anarhismul apusean al lui Proudhon, al lui Élisée Reclus, al Comunei din Paris,

la grozăviile căreia conlucraseră și unii fanatici ruși, eră imitat cu o convingere religioasă, cu o dogmatică siguranță, cu o putere de visiune ca a vechiului alcătuitor de Apocalips. Ceia ce pentru Occidentali eră o idee, o ipotesă, o dorință, pentru aceștia formă soluția imediată a unei probleme actuale care nu poate fi zăbovită. Dându-și sama de această lipsă de frâu interior, așa de periculoasă, Herzen însuși scrisese aceste cuvinte, străbătându-se ori ba de urmările teribile pe care putea să le aibă un asemenea adevăr: „Acolo unde Apusenii sunt oprîți de conștiința lor, noi suntem oprîți numai de un jandarm“. Și ce poate fi mai ușor decât suprimarea lui?

Mâni se întindeau pentru a prinde arma de foc, pentru a primi bomba. Studenții romantici doritori de a juca un rol, fete cu mintea zguduită de o sentimentalitate anormală, Evrei exasperați de soarta constituțională și socială a rasei lor, Poloni purtând în inimă vechi uri nepotolite, mari savanți de cabinet, în stare a face liniștit lucruri înaintea cărora și cel mai turbat s'ar fi dat înlături, creară armata.

Iar la capătul unei lupte care ținu mai mulți ani de zile, după un șir de cinovnici apăsători, Alexandru al II-lea însuși căzu sângerând, într'o zi din Mart 1881, pe străzile Capitalei sale.

Și nici acum minunea regenerării subite, fulgerătoare nu se produse. Moștenitorul tronului, un militar mediocru și un om mărgenit, care nu fusese crescut pentru tron, având un frate mai mare, — mort apoi în Franța —, Alexandru al III-lea, luă puterea cu splendoarea vechilor încoronări la Moscova, ca și cum nimic nu s'ar fi petrecut, ca și cum crima fățișă, de stradă, crima oamenilor de jos n'ar fi pătat pentru întăia oară hermina blănilor împărătești.

Cei cari-i câștigară încrederea, cu un Pobiedonosev în frunte, acel procuror al Sfântului Sinod care condamna cugetarea însăși într'o prea mare a ei generalizare, crezură că se mai poate urmări încă pe un drum mântuirea țerii.

Un drum drept și îngust, închis cu ziduri în dreapta și în stânga. Nicio reformă, nicio concesie, nicio iertare. Timpurile lui Nicolae I-ii se întorceau, cu censura lor, cu exilurile în Siberia, cu execuțiile, dar cu neconținute noi izbucniri ale conspirației nihiliste, pe care acea eră nu le cunoscuse.

Nici războaie nu trebuiau. Ele ațîță mințile și înfierbântă sângele; ele pasionează pentru ideale și învață a se desprețui moartea. Chiar când aduc biruința, ele pot fi rău sfătuitoare, dar încă atunci când, după atâtea exemple recente, ea nu e nimic mai puțin decît garantată?

Apusul rămânea și pentru noul regim izvorul relelor. Comunicațiile cu dânsul fură oprite. Un nou șir de Ruși, cugetători ca Novicov, ca Roberty, oameni de știință ca Mecînicov, istorici ca un Covalevski, apoi un Vinogradoff se fixară pentru totdeauna în „Europa“, fără a mai întreține măcar de acolo o agitație. Vechea, buna Rusie, strict ortodoxă, absolut conservativă, cultivând propria ei originalitate, fu așezată în Scaun de un Țar care se privia numai ca devotatul ei închinător.

În acest aier închis, cugetarea ajunsese vicioasă. Povestitorii din Rusia Mică, un Corolenco, un Potapenco, aduc încă o notă de poetic mister, de duioșie umană, dar un Cehov nu face decît să presinte brutal bucăți de viață miserabilă din monotona dăinuire a unei societăți condamnate, și el râde de prostia, de răutatea, de inconștiența, fără leac, a acestor nenorociți. Până ce din adâncul mulțimilor Pieșcov, care iscălește Maxim Gorchi, va aduce duhurile morale ale supremei miserii sufletești, și grozăvia desperărilor mute va fi înfățișată, înfiorând fără a fi înflorat, de un Leonid Andreiev. Iei și colo palizi simbolişti se îmbată de cuvinte după ce public și critici s'au emoționat de neîntreruptele gemete ale agoniei tânărului Evreu Nadsohn.

Când aceasta e literatura, la ce poate servi știința de document și cea de laboratoriu, ori manifestațiile, și cele mai interesante, ale artei, care se poate mândri cu un Vereșciaghin, așa de zguduitoare adevărat adesea, când e vorba de asigurarea vieții sănătoase a unui popor prin fixarea definitivă a conștiinței lui moderne?

Venit la tron de tot tânăr, cu caracterul unui om făcut pentru o liniștită viață privată, bănuitor și iertător, filantrop, dar neaccesibil unor superioare idei de dreptate, fiul lui Alexandru al III-lea, Nicolae al II-lea, căzu în mâni care au fost din ce în ce mai puțin curate.

Supt el se repetă încă odată experiența mijloacelor de însă-nătoșare a unei societăți care nu-și voiă ea singură sănătatea.

Războiul cu Iaponia pentru hegemonia în Extremul Orient dădu rușinile de la Țușima și Carbin. Reformele constituționale, cu cele trei Dume, a căror origine a fost revoluția din Petersburg la 1906, dădură ambițioșilor mijloace nouă de a ieși la iveală — până la socialiști de prin Caucaș și la intelectuali evrei, cu nume schimbate, de pretutindeni —, dar nu și poporului puțința unor adevărate și folositoare manifestații legale. Naționalismul oficial fu cultivat ca și supt Nicolae I-iu pentru a da un războiu de idei și de drept, pentru Serbia, pentru „micile națiuni“, pentru cultură, pentru umanitate. Și, după o iluzie de mare solidaritate națională, el a dus Rusia la sinucidere.

* * *

La sfârșitul romanului său *Ana Carenin* Tolstoi înfățișează o femeie rătăcită și înșelată în iluziile ei nebune care nu mai caută alt mijloc de a se despovăra de urmările triste ale faptelor sale decât acela de a se arunca pe șinele unei gări înaintea vagoanelor în mișcare.

Și nu e oare ca o prevestire de ce s'a petrecut supt ochii noștri, când, la capătul unor lungi rătăcirii și unor dureroase înșelări, pe care și le datorește numai ei înseși, Rusia de la 1917, în loc să descopere atâtea căi de mântuire, așteaptă mașina uriașă pornită spre înaintarea ei, orice ar distruge în cale, și, în fața morții sigure, filosofând idealuri sociale imposibile, pune capul pe șine¹?

¹ Rânduri scrise în 1917.

TABLA CUPRINSULUI

CARTEA I-ii

Inceputurile

I. — Delimitări naționale și împrumuturi culturale: Varegi și Bizantini	5
II. — Inceputuri polone	15
III. — Jugul tătarese	19
IV. — Polonia până la sfârșitul veacului al XVI-lea: organizația polonă	30

CARTEA a II-a

Epoca modernă până în veacul al XVIII-lea.

I. — Civilizația polonă și originile ei. Influențele străine	39
II. — Rusia veacului al XVI-lea ca o continuare a Statului Hordei	46
III. — Rusia și Polonia în veacul al XVII-lea: desfacerea polonă și încercări de Stat popular rusec	59

CARTEA a III-a

Prefacerile politice în sens apusean.

I. — Influențe culturale ale Apusului în Polonia și Rusia (c. 1670-c. 1760.)	77
II. — Influența politică apuseană asupra Slavilor din Răsărit	88
III. — O încercare de politică externă rusească	105

CARTEA a IV-a

„Duhul frances” în Rusia și Polonia.

I. — Revoluția francesă față de Rusia și Polonia	125
II. — Reacțiunea rusească până la Nicolae I-ii	140
III. — Regimul lui Nicolae I-ii	152
IV. — Soluții zădărnice supt Alexandru al II-lea. — Desvoltarea sufletului polon	166

ACADEMIA ROMÂNĂ

STUDII ȘI CERCETĂRI

I. Istoria poporului francez, de *N. Iorga*, 1919 . . . Lei
20.—

Prețul: 10 lei.